

1939

1959

INDUSTRI PROBLEM 1960

G. AHRSJÖ · R. BENTZEL · E. DAHMÉN · O. GULBRANDSEN

B. HÖGLUND · E. HÖÖK · C. LAGERKVIST · L. MUTÉN · L. NABSETH

B. G. RUNDBLAD · M. WALLENBERG

INDUSTRIENS UTREDNINGSSINSTITUT

INDUSTRIPROBLEM 1960

Göran Ahrsjö

Ragnar Bentzel

Erik Dahmén

Odd Gulbrandsen

Bengt Höglund

Erik Höök

Claes Lagerkvist

Leif Mutén

Lars Nabseth

Bengt G. Rundblad

Marcus Wallenberg

STOCKHOLM 1960

PRINTED IN SWEDEN BY

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, UPPSALA 1960

Innehåll

Förord	7
Industriens Utredningsinstitut 1939–1959 av tekn. dr MARCUS WALLENBERG	9
Industriens finansiering under 1950-talet av professor ERIK DAHMÉN	17
Företagsbeskattningsproblem av docent LEIF MUTÉN	46
Välfärdsstat eller välståndstat? av fil. lic. ERIK HÖÖK	72
Input-output-undersökning för verkstadsindustrin av fil. lic. BENGT HÖGLUND	84
Upprättande och användning av försäljningsprognoser av pol. mag. och civ.-ekonom LARS NABSETH	101
Arbetskraftens rörlighet av fil. lic. BENGT G. RUNDBLAD	117
Framtidsperspektiv för den svenska skogsindustrin av professor RAGNAR BENTZEL	132
Regionala befolkningsprognoser – en studie av befolkningens fördelning 1975 av docent ODD GULBRANSEN	147
Produktions- och produktivitetsutveckling inom industrin under efterkrigstiden av pol. mag. GÖRAN AHR SJÖ och fil. kand. CLAES LAGERKVIST	161
Personalia	179
Förteckning över utgivna publikationer	183

Förord

Industriens Utredningsinstitut startades år 1939 och under år 1959 uppnådde det alltså en ålder av 20 år. Det har tätt sig naturligt att markera denna jämna födelsedag med en årsbok som kan ge en föreställning om arten av den utredningsverksamhet som bedrivs vid institutet. I denna skrift redogör därför olika forskare för resultat som de nått i sitt arbete inom institutet. I en inledande uppsats lämnar institutets ordförande en redogörelse för institutets utveckling och verksamhetens nuvarande inriktning och målsättning.

En avslutande sammanställning återger vissa uppgifter om institutets styrelse och nuvarande och förutvarande personal.

Stockholm den 15 jan. 1960

Jan Wallander

Industriens Utredningsinstitut 1939-1959

Av Marcus Wallenberg

När Industriens Utredningsinstitut startade sin verksamhet år 1939 var bakgrunden en allmän känsla av att näringslivets synpunkter och problem inte blev tillräckligt beaktade i den ekonomisk-politiska diskussionen. Man ville nu genom utredningsverksamhet skapa ett bättre underlag för sina meningsyttringar men var samtidigt medveten om att skulle dessa meningsyttringar få tyngd i framförandet krävdes ett objektivt klarläggande av fakta.

I det praktiska arbetet inom institutet och dess styrelse kom man snart underfund med att det enbart var en sådan objektivt utredande verksamhet som institutet borde ägna sig åt. Övertygelsen att detta är en riktig linje har under årens lopp vuxit sig allt starkare och lett till att institutet kommit att bedriva sin verksamhet på ungefär samma sätt som t.ex. de forskningsinstitut, vilka är knutna till universitet och högskolor. Vad institutet vill göra är att ta upp grundläggande ekonomiska problem till behandling, skaffa fram material som kan belysa dem, analysera materialet och presentera resultaten så klart och fullständigt som möjligt. Institutets vetenskapliga och fristående karaktär framgår också av det förhållandet att det inte är direkt anknutet till någon av de två organisationer, som lämnar huvuddelen av medlen till dess verksamhet, nämligen Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Industriförbund, utan är underställt en särskild styrelse.

Det är viktigt för oss att känna till hur vår ekonomi är uppbyggd och fungerar för att vi skall kunna diskutera fördelar och nackdelar hos olika ekonomisk-politiska åtgärder och för att vi skall kunna i tid behandla de olika problem, som kommer att dyka upp i framtiden men som redan nu kan förutses. För detta behöver vi grundläggande kunskap om det

ekonomiska livet och det är den kunskapen, som institutet vill ge. Uppgifter av den art, som ankommer på de politiska partierna och de olika intresseorganisationerna, faller däremot helt utanför institutets arbete.

Vi vill alltså ge själva basen från vilken man sedan kan arbeta i olika riktningar och inte minst har det tätt sig väsentligt för oss att syssla med de långsiktiga problemen och naturligtvis då i första hand de långsiktiga problem, som kan väntas bli aktuella i framtiden för den svenska industrin. Vi brukar ibland säga, att vår uppgift är att sitta vid väggkanten medan tåget av människor drar förbi — upptaget av de dagsaktuella problemen — och ställa frågan: Vilka problem kommer de att möta när det kommer över kullen långt där borta?

Har då institutet lyckats med denna uppgift? Har man förmått att dra upp frågor som senare visat sig vara av stor betydelse? Det spørsmålet bör strängt taget någon annan än vi själva svara på, men låt oss redovisa vissa arbetsuppgifter institutet sysslat med under den gångna perioden.

ARBETSMARKNADSPROBLEM

En viktig fråga för den svenska industrin är, hur den skall kunna tillgodose sitt behov av arbetskraft. Det var därför naturligt för institutet att ta upp arbetskraftsproblemen på sitt program på ett mycket tidigt stadium. Ett första resultat av detta arbete var den bok om *Sveriges arbetskraft och den industriella utvecklingen*, som Ingvar Svennilson och Gösta Ahlberg publicerade år 1946. Vad man där ville visa var det inbördes sammanhanget mellan arbetskraftsförsörjningen inom olika områden, inte minst sammanhanget mellan stadsnäringarna å ena sidan och jordbruket å den andra. Det har ju varit så, att den svenska industrins försörjning med arbetskraft i mycket stor utsträckning har skett genom att folk övergått från jordbruksarbete till industriarbete. Det är den övergången som förklarar mycket av den levnadsstandardhöjning som vi haft under senare tider. Det är därför naturligt att studier av de industriella arbetskraftsproblemen också måste leda till studier av jordbrukets och skogsbrukets

arbetskraftsförhållanden. När det gäller skogsbruket är ju också industri-företagen i många fall själva direkt intresserad part. I boken *Flykten från skogsbygden*, som publicerades år 1948, tog Jan Wallander upp frågan hur övergången från skogsbruk till andra näringar hade ägt rum och hur den kunde beräknas äga rum i framtiden. Avsikten var att lägga grunden för en positiv politik på området. Det sätt, på vilket vi numera ser på frågan, hur man bör organisera arbete och bosättning för skogsbrukets anställda, skiljer sig mycket från vad som var vanligt vid den tiden, då utredningen gjordes. Arbetet med skogsbrukets arbetskraftsproblem fullföljdes i de undersökningar, som Torsten Carlsson utförde några år senare för ett större enskilt svenskt skogsföretag. Vissa resultat av hans arbete publicerades i uppsatsen *Skogens arbetskraftsproblem* i *Industriproblem* 1950.

Studiet av arbetskraftens rörlighet har vi på senaste tiden följt upp genom en stor undersökning i Norrköping. De första resultaten från den finns återgivna i en uppsats av Bengt G. Rundblad i denna bok.

De allmänna synpunkter och undersökningsresultat, som Svennilson och Ahlberg hade kommit till, togs upp igen och nytt material analyserades i Erik Hööks bok *Befolkningsutveckling och arbetskraftsförsörjning*, som kom 1952. Det senaste skottet på detta träd är Odd Gulbrandsens avhandling *Strukturömvandlingen i jordbruket*, vilken publicerades 1957. Han ger här en ingående och delvis ny bild av den genomgripande omvandling, som äger rum inom jordbruket och som i inte ringa utsträckning sker vid sidan om de regleringar, som vidtagits av myndigheterna.

Arbetskraftsproblemen har emellertid inte bara setts som en fråga om hur industrins behov av arbetskraft skall kunna bli tillgodosett i framtiden utan vi har också tagit upp allmänna arbetsmarknadsproblem. En betydelsefull fråga i den ekonomiska diskussionen är, vilka återverkningar en lönehöjning får på företagens prissättning, produktionsmetoder osv. Här har Lars Nabseth gjort en ingående undersökning av förhållandena i ett antal företag. Hans arbete är nu i det närmaste slutfört och det har visat sig, att sammanhangen i många fall är betydligt mer invecklade än man vanligen föreställer sig.

STRUKTURUNDERSÖKNINGAR

Från tid till annan har institutet tagit upp problemen inom specifika näringsgrenar. Vi har sålunda gjort utredningar om bland annat den textila industrin, skoindustrin och den kemiska industrin. Vad det här gällt har varit att ge en bild av förhållandena inom de olika industrigrenarna och peka på strukturella förhållanden av betydelse för deras utveckling och ge material för en diskussion av de grundläggande problem, som dessa industrier har ställts inför och kan komma att ställas inför i framtiden.

Till denna kategori av utredningar kan man kanske också räkna de undersökningar om den offentliga sektorn, dess utveckling och struktur, som Erik Höök för närvarande arbetar med. Han försöker där ge en bild av dels hur den offentliga sektorn har expanderat på olika områden, dels belysa de orsaker som legat bakom denna expansion.

DEN INDUSTRIELLA UTVECKLINGEN

Det centrala forskningsområdet för Industriens Utredningsinstitut gäller de industriella utvecklingsproblemen, dvs. hur det kommer sig att vi fått ett ekonomiskt framåtskridande inom den svenska industrin och hur detta framåtskridande kan påverkas av olika faktorer. Detta problemkomplex har vi ägnat och ägnar vi ett flertal undersökningar. Den första stora insatsen på området kan sägas vara Erik Dahmén's avhandling om *Svensk industriell företagarverksamhet*, vilken kom 1950. Vad som här ställts i centrum är kampen mellan det nya och det gamla, hur nya varor, nya produktionsmetoder och nya organisationsformer tränger fram och skjuter de gamla åt sidan, hur nya företag grundas och utvecklas och hur andra företag konkurreras ut. Den avgörande rollen i denna omvandling har spelats av de progressiva företagen — innovatorerna — och det är förutsättningarna för och verkningarna av deras aktivitet, som varje studium av det ekonomiska framåtskridandet i första hand måste gälla. För den som haft tillfälle att själv stå mitt uppe i den ekonomiska utvecklingen i Sverige under den period, som Dahmén i första hand beskriver, ter sig hans uppläggning av utvecklingsproblematiken realistisk.

Man möter stundom den föreställningen, att det ekonomiska framåtskridandet, om tekniska och ekonomiska grundförutsättningar föreligger, är någonting som går mer eller mindre av sig själv. Det gäller bara att tillsätta habila personer som på ett hyggligt sätt kan administrera och sköta produktionsuppgifterna. Inget kan enligt min mening vara felaktigare. Det som driver utvecklingen är ständigt sådana enskilda människor som har uppfinningsrikedom, initiativkraft, kombinationsfantasi och förmåga att fatta beslut.

Hur många gånger har jag inte varit med om att framtidsutsikterna tett sig mörka för ett företag och att alla förståndiga människor har kunnat ena sig om att här finns inte mycket att göra. Sedan har emellertid någon person satt in hela sin kraft på att leda utvecklingen i en annan riktning. Han har angripit svårigheterna från helt nya utgångspunkter, han har t. ex. byggt upp en stor försäljningsorganisation, som öppnat nya marknader och med sina krav lyckats rycka tekniken och produktionen med sig och tvingat fram en ny produktionsinriktning. På så sätt har han skapat nya förutsättningar för verksamheten.

Det är tydligt att en sådan syn på framåtskridandets drivkrafter för över intresset på frågor, som i viss mån är av sociologisk art. En sådan intresseinriktning har också kommit att präglade institutets verksamhet när det gäller utvecklingsproblemen.

Ett villkor för framåtskridandet är att vi successivt raserar det som är murket, så att det inte står hindrande i vägen för det nya. Inte minst väsentligt är att vi därvid tar konsekvenserna av att våra maskiner och vår kapitalutrustning förslits inte endast i fysisk mening. Av mycket större betydelse i många sammanhang är den immateriella förslitningen, dvs. att maskinerna blir omoderna. Det är inte minst den frågeställningen, som dominerar i den undersökning, som institutet har gjort rörande verkningarna av skiftarbete i den svenska verkstadsindustrin. Problemen inom denna viktiga industri är för övrigt föremål för ett flertal specialstudier vid institutet för närvarande.

Utvecklingen i industrin sammanhänger givetvis i hög grad med vad som händer inom andra näringsgrenar. Det var detta som gjorde det naturligt för institutet att ta upp till behandling förhållandena inom

distributionsväsendet och transportväsendet. Dessa undersökningar publicerades i början på 1950-talet. För närvarande deltar vi i ett stort projekt, som syftar till att ge en allmän bild av vissa sammanhang inom den svenska ekonomin och därvid inte minst av relationerna mellan industrin och andra produktionsgrenar. I anslutning härtill görs en specialundersökning av verkstadsindustrin. Den metod som härvid används kallas input-output-metoden och hur dess resultat ter sig i praktiken framgår av en uppsats i denna bok av Bengt Höglund.

Av grundläggande betydelse för framåtskridandet är givetvis tillgången på kapital. Hur industrin finansierats under senare tid är en fråga, som Erik Dahmén arbetar med. Han framlägger vissa resultat från denna undersökning i en uppsats i det följande. Ett annat mycket väsentligt problem är beskattningen av företagen. Det är för alla ett intresse att vi har en sådan företagsbeskattning att framåtskridandet inte hämmas. Leif Mutén diskuterar olika tänkbara reformer i detta sammanhang i en annan uppsats, som är resultatet av ett arbete han utför inom institutet.

DEN FRAMTIDA MARKNADEN

En intressant fråga för industrin är hur stor den framtida marknaden kan komma att bli och hur denna marknad kan komma att se ut, vilka varugrupper som kan tänkas expandera och vilka som kanske får en mindre gynnsam utveckling. Under senare år har vi inom institutet ägnat dessa problemkomplex en ingående uppmärksamhet. Resultaten av våra studier publicerades våren 1957 i boken *Den privata konsumtionen i Sverige 1931-65*. Ledare för det forskningsteam som stod bakom denna undersökning var Ragnar Bentzel. Här sökte man mot bakgrunden av en analys av utvecklingen under de sista 25 åren göra en prognos för konsumtionens utveckling fram till mitten av 1960-talet. I anknytning till detta stora arbete har vi också gjort specialundersökningar av olika konsumtionsvaruområden. Vi har sålunda gjort ett flertal studier av TV-köpen, av bostads-efterfrågan, textilkonsumtionen och av bilanskaffningen. Syftet med dessa undersökningar har dels varit att närmare belysa vissa särskilt intressanta områden, dels att få tillfälle att på basis av ett mer ingående material

pröva olika tänkbara teorier om det ekonomiska förloppet. När det sålunda t. ex. gäller bilismen har vi undan för undan kommit fram till teorier av delvis nytt slag.

I första hand har vi sysslat med den svenska marknaden, men vi har även försökt att få en bild av hur utvecklingen kan bli på de utländska marknader, som är av intresse för den svenska industrin. Ett resultat av dessa studier är Ingvar Svennilsons undersökning *Perspektiv på Väst-europas utveckling 1955-1975*.

Det är vår avsikt att fortlöpande arbeta vidare med olika undersökningar rörande den framtida konsumtionen. Det Bentzelska forskningslaget har sålunda nyligen fullbordat en genomgång av alla de prognoser, som de gjorde för tre år sedan. Resultaten av denna revision kommer att publiceras inom den närmaste tiden.

SERVICE

Men institutet sysslar inte bara med grundläggande forskning. En inte oväsentlig del av våra resurser går åt till service i olika former. En mycket arbetskrävande form av sådan service är den produktionsstatistik för industrin, som utarbetas inom institutet. Inom samma avdelning görs också orderstatistiken för verkstadsindustrin.

Undersökningarna rörande den framtida marknaden har lett till att en hel del företag och organisationer vänt sig till institutet för att få underlag för sin långtidsplanering. Det har tätt sig rimligt att tillmötesgå dessa önskemål och vi har därför startat en särskild avdelning, som sysslar med sådan verksamhet. Företagen får givetvis stå för kostnaderna för denna service.

Löpande lämnas vidare en icke oväsentlig service till institutet närstående organisationer i form av smärre utredningar. Inom detta område faller den rapport rörande ekonomiska läget, som sammanställs tre gånger om året och som ligger till grund för diskussionerna i företagsnämnderna inom industrin. Under rubriken »Service» kan man kanske också räkna in de utredningar, som institutet gör på offentligt uppdrag. Vi har sålunda på uppdrag av statliga kommittéer utrett verkningarna av en arbetstids-

förkortning inom industrin och den tänkbara framtida utvecklingen för televisionen. I år kommer vi på uppdrag av långtidsutredningen att försöka bedöma utvecklingstendenser i svensk industri under 1960-talet och därmed sammanhängande problem.

* * *

Resultaten av arbetet inom institutet framkommer emellertid inte endast i de publikationer som ges ut, de föredrag personalen håller etc., utan också i de personer, som gjort forskningsarbetet. Det har utvecklats sig därefter, att Industriens Utredningsinstitut i inte ringa grad kommit att bli en plantskola för unga begåvningar. Som framgår av den förteckning, som finns i en bilaga till denna bok, har under årens lopp ett mycket stort antal personer tillbringat några år i början av sin karriär inom institutet, varefter de passerat ut till i första hand näringslivet, men också den akademiska världen och statlig förvaltning, där de kommit att inta framträdande positioner.

Inom institutet strävar vi ständigt efter att blicka framåt och våra tankar upptas i dag av problem, som kanske blir verkligt aktuella först om fem eller tio år. Det är vårt mål att vi då skall kunna servera fakta och analyser, som kan vara ett stöd för dem, som har att fatta de beslut, som kommer att länka utvecklingens inriktning.

Industrins finansiering under 1950-talet

Av Erik Dahmén

I det första avsnittet av denna uppsats redovisas en undersökning av finansieringsförhållandena under 1950-talets första hälft i ett urval av industriföretag. Härvid ägnas uppmärksamheten särskilt åt graden av självfinansiering. Därefter visas en bild av hela industrins anskaffning av kapital på den långfristiga marknaden under åren 1945–57. Slutligen upprättas en kapitalmarknadsbalans för åren 1950–57 i syfte att ställa in industrifinansieringen i ett större sammanhang.

FINANSIERINGSFÖRHÅLLANDENA I ETT URVAL AV FÖRETAG 1950–55

Det statistiska materialet

Ett omfattande material rörande intäkter, investeringar, sparande, vinster m. m. har funnits i form av uppgifter, som Statistiska Centralbyrån inhämtat under 1950-talet. Detta material har för ett urval av 457 företag bearbetats och analyserats.¹ Räknat efter arbetarantalet täcker urvalet ungefär 40 procent av industrin. Småföretagen är underrepresenterade och inga för den studerade perioden nya företag finns medtagna.

De av Statistiska Centralbyrån från företagen inhämtade uppgifter, som kommit till användning i undersökningen, avser dels bruttoinvesteringarna — i fortsättningen kallade »investering» — dels bruttosparandet — i fortsättningen benämnt »sparande».

¹ Tillstånd att utnyttja primärmaterial har erhållits av Statistiska Centralbyrån och de enskilda företagen mot löfte att inte redovisa resultaten på ett sådant sätt, att enskilda företag kan identifieras.

Med »investering» avses:

- Inköpta nya och äldre materiella anläggningstillgångar
  - + nyanskaffade materiella anläggningstillgångar av egen tillverkning
  - försålda materiella anläggningstillgångars bokförda värde
  - + förändring i lagrets bokförda värde.
- Kostnader för reparationer och underhåll ingår inte i beloppen.

Med »sparande» avses:

- Avskrivning å materiella anläggningstillgångar
- + avsättningar till egna pensions- och personalstiftelser
- + redovisad vinst inklusive avsättningar till egna fonder med avdrag för skatte-reserveringar
- till utdelning avsatt belopp.

Genom en sammanställning av detta primärmaterial med företagens balansräkningar har en bättre bild av den industriella finansieringen under perioden 1950–55 kunnat erhållas än vad enbart balansräkningarna skulle ha kunnat ge. För varje företag har sålunda årliga investeringar i anläggningar och lager kunnat ställas mot sparande, förändringar i olika finansiella tillgångar, nyemissioner av obligationer och aktier samt förändringar i övriga passivposter. Även en sådan sammanställning har dock inneburit ett flertal delvis lösliga problem. Analysen kan därför inte heller i detta fall göra anspråk på precision. Det är i första hand tre slag av problem som mött.

För det första har de definitioner av »investering» och »sparande», som med hänsyn till det statistiska materialet måst väljas, inte varit de från analytisk synpunkt mest tillfredsställande. Den begränsning av undersökningens värde, som ligger häri, har varit ofrånkomlig. Dessbättre kan man emellertid vara övertygad om, att felkällan i fråga påverkar resultatet i en bestämd riktning, nämligen så, att både investering och sparande något underskattas. För det andra har skiftande principer använts av företagen vid balansredovisningen. I flertalet fall torde detta dock ha upptäckts och kunnat rättas. För det tredje har balansräkningsuppgifterna såsom sådana ibland varit så svårgenomskådliga och i en del fall så otill-

förlitliga, att man måste räkna med vissa felmarginaler. Detta innebär, att analysresultaten inte får pressas i sina detaljer.

I nedanstående exkurs diskuteras de nu berörda tre huvudproblemen mera ingående.

Problem kring »investeringar» och »sparande»

Förekommande nedskrivning av lager, som inte betingas av prisutvecklingen, borde ha medräknats i sparandet. Detta har inte varit möjligt. Sparandet avser alltså endast det synliga sparandet. Då samtidigt lagerinvesteringen värderas efter det bokförda värdet och redovisningsprinciperna härvidlag mycket väl kan ha ändrats under perioden, kan investerings- respektive sparandeöverskottets storlek i de olika fallen visserligen inte påverkas. Vinsten i sparandesiffran tjänstgör nämligen som regulator. Investering och sparande kan däremot vara i samma grad över- eller underskattat. Vanligen torde det vara fråga om en underskattning.

Avsättningen till pensionsstiftelser och andra personalstiftelser avviker till sin karaktär från övriga sparandeposter. Det är svårt att konstatera, i vilken utsträckning de uppgivna beloppen verkligen kan användas i företagets verksamhet. Problemet gäller alltså huruvida stiftelser av detta slag skall jämföras med eget kapital eller om de delvis är att betrakta som långfristig skuld till de anställda.

Sparandet kan även på andra sätt avvika från de i företagen behållna vinstmedlen. Detta kan t. ex. vara fallet när »investeringsfondmedel» insatts på särskilt konto i riksbanken eller överföringar gjorts till olika slags egna stiftelser och fonder.

Vissa investeringar bokförs som »reparationer och underhåll» och bortskrivs alltså direkt. Inte heller detta kan dock medföra några missvisande skillnader mellan sparande och investering, såvida det uppgiftslämnande företaget inte samtidigt varit inkonsekvent och redovisat den aktuella anskaffningen som investering i sina uppgifter till Statistiska Centralbyrån. Det har emellertid framgått av sammanställningen av investerings-, sparande- och balansräkningsuppgifterna, att detta inte kan ha varit fallet särskilt ofta. Däremot får man räkna med, att den felkälla, som ligger däri, att en del investeringar över huvud inte redovisas, leder till en inte obetydlig underskattning av såväl investering som sparande.

Problem på grund av skiftande principer vid balansredovisningen

Många företag skiljer inte mellan skattefond och ogulden skatt. Skattefonden kan närmast sägas motsvara disponibla medel och säger föga om den aktuella skatteskulden.

Investeringsfonder är obeskattade och kan innehålla en skatteskuld, som egentligen borde ha tagits med. Så har dock inte kunnat ske.

Aktier och andra värdepapper intar en slags mellanställning. Trots att de avskrivs och nedskrivs som tillgångar av anläggningskaraktär, är de medtagna som finansiella sådana, beroende på att de i regel lätt kan förvandlas till likvida medel. I sparandeposten ingår själva av- eller nedskrivningen, men det är svårt att avgöra, huruvida en nedgång i värdepappersportföljen är reell eller ej. Vid handläggningen av denna post har det varit nödvändigt att frångå uppdelningen i börsnoterade och inte börsnoterade papper. Det har vidare visat sig ogörligt att i praktiken skilja mellan de aktier, som tagits upp som omsättningstillgångar och de som tillskrivits anläggningskaraktär. Här kan samma företag skifta princip från år till år. Felkällan kan dock endast i enstaka fall spela nämnvärd roll.

En felkälla ligger inte sällan i posternas benämning. Pensionsstiftelser uppträder sålunda ibland som »reverser» eller bland »diverse långfristiga skulder». Dessutom är följdriktigheten många gånger inte större än att terminologin skiftas under den tid undersökningen omfattar. I regel torde dock dessa felkällor ha kunnat spåras och rättas.

Bristande tillförlitlighet hos balansräkningarnas uppgifter som sådana

Koncernförhållanden har här utgjort den värsta stötestenen. Det har för det mesta varit nödvändigt att ta med koncernposter, men allehanda vilseledande internprestationer har ofta kommit med på köpet. Felkällan kan vara ganska stor i vissa branscher.

Svårigheten när man utgår från balansräkningen ligger i övrigt främst i att posterna inte redovisas renodlade. På tillgångssidan är balansposten »kassa, bank och postgiro» samt »börsnoterade värdepapper» renodlad. Övriga poster slås ofta samman till diverse fordringar. »Spärrkonto» redovisas för det mesta separat men förekommer någon gång i diverseposten, ja t. o. m. bland kassa och postgiro. På skuldsidan är »obligationer» renodlade, men en viss förvirring brukar där råda om vad som är att betrakta som förlagslån. Det förekommer ibland att nästan varje lån, avsett att skaffa ett företag rörelsekapital, betecknas som förlagslån. Övriga poster på skuldsidan redovisas gärna sammandragna till »diverse långfristiga eller kortfristiga skulder».

Kontrakterade varor, pågående nyanläggningar och liknande poster är alltid besvärliga. Så redovisas t.ex. »kontrakterade varor» på skuldsidan ofta inkluderade i någon diversepost men ligger oätkomliga tillsammans med »lager» eller »produkter i arbete» på aktivsidan. Ungefär samma sak gäller skogsbolagens rotköp och avverkningsrätter.

Vad skall man mena med »självfinansiering»?

»Självfinansiering» kan sägas vara ett såtillvida otvetydigt begrepp, att det alltid betyder sparande inom företaget. En statistisk bild av självfinansieringen i denna mening kan erhållas genom en summering av samtliga företags sparandesiffror. Vill man ha en mera differentierad bild av de finansiella förhållandena över huvud, kan man särredovisa dels förändringarna i finansiella tillgångar, skulder och aktiekapital, dels investeringarnas totala omfattning.

Mera problematiskt blir det om man frågar, i vad mån investeringarna självfinansierats. Ett svar på denna fråga kräver till att börja med en disaggregering »i rummet» av det statistiska primärmaterialet: Ett företags underskott av sparande i förhållande till investeringarna får inte salderas mot ett överskott av sparande över investeringarna i ett annat företag. Om ett företag använt ett sparande inte endast för investeringar utan också för ökning av finansiella tillgångar, får det överskjutande beloppet inte medräknas. Om ett företag anlitat extern kapitalanskaffning för att öka de finansiella tillgångarna, får denna skuldökning eller ökning av aktiekapitalet respektive ökning av de finansiella tillgångarna inte tas med. Om ett företag förbrukat löpande sparande eller finansiella tillgångar till annat än investeringar, t. ex. för skuldbetalning, måste beloppet uteslutas.

Om man vill ha svar på frågan i vilken grad investeringarna självfinansierats, måste man också bestämma vilka tidsperioder det statistiska materialet skall grupperas på. Den studerade periodens längd bör innefattas i definitionen av »självfinansiering». Betraktas en flerårsperiod som en enhet, tenderar självfinansieringen i ovan anförda mening att bli större än om man studerar endast ett år i sänder. Då periodvalet inte är på något sätt självklart utan kan anpassas efter vad man i olika fall vill nå med analysen, är det mest ändamålsenligt att i föreliggande sammanhang inte binda sig vid ett bestämt sådant val. I stället bör det statistiska materialet grupperas på flera olika perioder.

En första bearbetning av materialet kan sålunda lämpligen visa, i vilken utsträckning de årliga investeringarna finansierats med samma års sparande, genom användning av finansiella tillgångar, som fanns tillgängliga vid årets början, eller genom extern kapitalanskaffning under året. Om

ett företag vartannat år lånat för en investering, vartannat år betalat igen lånet, framstår vid en sådan bearbetning investeringarna såsom helt lånefinansierade. En summa för en flerårsperiod, t. ex. 1950–55, säger i så fall inte heller, hur stor del av periodens investeringar, som finansierats med det sparande, som presterats under samma period, betraktad som en enhet. Summan för perioden säger i stället, hur stor del av de sammanlagda investeringarna, som under perioden i fråga finansierats med investeringsårets sparande, finansiella tillgångar, upplåning osv.

Med en annan bearbetning, som sammanför flera år till en period, kan man visa, hur stor del av de under de längre perioderna genomförda investeringarna, som finansierats med respektive perioders sparande, genom användning av finansiella tillgångar, som fanns vid periodernas början, och från periodernas början till deras slut ökade skulder eller nyemitterade aktier. Om man betraktar exempelvis hela sexårsperioden 1950–55 som en enhet och tänker sig det nyssnämnda fallet, att ett företag vartannat år lånat för sin investering, vartannat år betalat igen lånet i fråga med vinstmedel, framstår investeringarna som helt självfinansierade.

I föreliggande undersökning har tre alternativa grupperingar gjorts. Analysen har sålunda tagit sikte på sex ettårsperioder, två treårsperioder och en sexårsperiod.

Den statistiska bilden

En översiktlig redovisning av resultatet av undersökningen lämnas i tabellerna 1–3.¹ Samtliga tabeller avser företagsurvalet som helhet. En

¹ *Anm.*: Skillnaderna i tabell 2 och 3 mellan »investeringar» å ena sidan och summan av de olika finansieringssätten å andra sidan sammanhänger med felkällor av den typ, som berörts i det föregående. Andra skillnader är däremot en följd av det sätt, på vilket frågorna ställts, och felen är endast skenbara. Till att börja med ligger det i sakens natur, att »sparande» enligt de tre tabellerna inte framkommer med samma belopp. I tabell 1 är allt sparande medtaget, i de båda övriga endast i den mån det använts för investeringsfinansiering under den period, då sparandet ägt rum. Motsvarande gäller de övriga finansiella posterna. Av principiellt samma skäl föreligger ingen överensstämmelse i tabell 3 mellan summan av siffrorna för respektive perioder 1950–52 och 1953–55 och summan för hela sexårsperioden. Sparande under den förstnämnda perioden, t. ex., som under samma period inte använts för investeringsfinansiering utan kanske resulterat i finansiella tillgångar, vilka i den följande perioden använts för investeringar, innefattas inte under »sparande» 1950–52 men väl i »sparande» under 1950–55. För perioden 1953–55 redovisas beloppet såsom finansiering genom användning av finansiella tillgångar. I

Tabell 1. Industrins investeringar och finansiella förhållanden

Hela företagsurvalet

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950-55
	Miljoner kronor						
Investeringar	783	1 318	1 293	491	1 048	1 517	6 450
Därav i anläggningar	747	940	945	895	999	1 085	5 611
lager	36	378	348	-404	49	432	839
Sparande	875	1 003	935	1 012	1 130	1 081	6 036
Förändringar av:							
Finansiella tillgångar	581	1 109	-151	585	232	417	2 773
Därav kassa och bank	149	335	-183	455	-32	-310	414
övriga	432	774	32	130	264	727	2 359
Nyemissioner av:							
Aktier	38	147	44	68	56	166	519
Obligationer och förlagsbevis	45	76	51	124	-40	-29	227
Förändringar av:							
Andra skulder än obligatio-							
ner och förlagsbevis	417	1 239	271	-45	175	723	2 780

särredovisning av tabell 1 och 3 för vissa större branscher lämnas i en efterföljande bilaga, där dessutom samtliga i företagsurvalet ingående branscher namnges.

Tabell 1 visar, att företagens sammanlagda sparande varit ungefär lika stort som sammanlagda bruttoinvesteringsverksamheten, exklusive underhåll och reparationer. Nyemissionerna av aktier har haft måttlig omfattning, skuldökningen, särskilt den långfristiga, har varit ringa och likviditeten tycks ha utvecklats gynnsamt. Detta intryck av finansieringsförhållandena förstärks vid en granskning av de olika delposter, som inte

tabell 2 — liksom naturligtvis i tabell 1 — stämmer däremot siffran under 1950-55 alltid med summan av siffrorna för respektive år. I tabell 2 redovisas hur de under respektive år faktiskt verkställda investeringarna finansierats med motsvarande års sparande etc. och summan för åren 1950-55 säger, hur stor del av de enskilda årens sammanlagda investeringar, som finansierats med respektive års sparande etc. Ett annat exempel på endast skenbara fel ger en jämförelse mellan »investeringar» enligt tabell 1, 2 och 3. Skillnaderna beror på de sätt, på vilka företag med negativa investeringar behandlats i de olika fallen.

Tabell 2. Den årliga finansieringen av industrins investeringar

Hela företagsurvalet

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950-55
	Miljoner kronor						
Investeringar	821	1 321	1 339	730	1 107	1 545	6 863
Därav i anläggningar	734	934	924	813	966	1 079	5 450
lager	87	387	415	- 83	141	466	1 413
Investeringarna finansierade med:							
Sparande	572	772	676	494	766	909	4 189
Användning av finansiella tillgångar	47	87	233	79	126	149	721
Extern kapitalanskaffning	209	470	449	171	229	497	2 025

Tabell 3. Finansieringen av industrins investeringar under flerårsperioder

Hela företagsurvalet

	1950-52	1953-55	1950-55
	Miljoner kronor		
Investeringar	3 407	3 169	6 508
Därav i anläggningar	2 639	2 935	5 595
lager	768	234	913
Investeringarna finansierade med:			
Sparande	2 361	2 439	5 085
Användning av finansiella tillgångar	87	119	55
Extern kapitalanskaffning	963	632	1 375

kunnat redovisas, och av primärmaterialet. Eftersom investeringarnas storlek i förhållande till redan befintliga anläggningstillgångar och lager inte framgår av tabellerna, är det visserligen inte möjligt att säga något alldeles bestämt om det stora sparandets, den ringa skuldökningens och den ökade likviditetens ekonomiska innebörd. En hög självfinansiering, t. ex., säger inte så mycket i de fall, då hela verksamheten varit inskränkt. Allt tyder emellertid på att investeringsverksamheten totalt sett varit livlig. Därför är det berättigat att säga, att de finansiella förhållandena utvecklats mycket tillfredsställande. Denna slutsats framstår som särskilt

säker, när man erinrar sig, att såväl investeringarnas som sparandets omfattning torde vara underskattad.

Den uppdelning på några större branscher, som redovisas i bilagan, låter en mera nyanserad bild framträda. Några branscher har haft en utpräglad gynnsam utveckling och andra en anmärkningsvärt svag sådan. Investeringarna har säkerligen varit mycket stora i förhållande till äldre anläggningar inom järnhanteringen, bruksföretagen och skogsindustrierna och expansionstakten över huvud snabb samtidigt som företagssparandet varit mycket stort och den externa finansieringen ganska ringa. Däremot har investeringarna otvivelaktigt varit tämligen små och produktionen stagnerande i textil- och skoindustrin, men trots detta har skulderna ökat och likviditeten försämrats. Inte heller i livsmedelsindustrin har självfinansieringen varit hög men verksamheten torde här ha varit förhållandevis mera expansiv.

Emellertid visar tabellerna 2 och 3 med underliggande tabeller i bilagan och primärmaterial den betydelsefullaste bilden. Det framgår sålunda, att många företag uppvisar en mycket hög självfinansiering av en livlig investeringsverksamhet samtidigt som många andra företag gjort stora investeringar utan att kunna finansiera mer än en mindre del med löpande sparande. Vidare har det ibland, ehuru mera sällan, förekommit ett betydande sparande utan samtidig investeringsverksamhet av större omfattning. Det anmärkningsvärda i den här framträdande bilden är naturligtvis inte det förhållandet, att självfinansieringsmöjligheterna varit olika i olika branscher och företag. Olikheterna är emellertid påfallande stora och inte sällan bestående under många år. Denna allmänna slutsats, som har intresse från bland annat penningpolitiska synpunkter, kan inte tänkas rubbad av de felkällor, som berörts i det föregående.

I företagsurvalet som helhet har minst 60 procent av totala bruttoinvesteringarna, exklusive underhåll och reparationer, självfinansierats år för år, minst två tredjedelar över treårsperioderna och troligen fyra femtedelar över hela sexårsperioden. Till de mest självfinansierande hör främst järnhanteringen samt bruken och skogsindustrierna. Investeringar i anläggningar täcks här särskilt väl av sparande. Detta gäller inte endast de längre perioderna utan också år för år. I dessa och andra expansiva

branscher och företag har den ringa skuldsättning i samband med investeringar, som över huvud taget förekommit, sålunda inte behövt bli långvarig. Vidare har förbrukade finansiella tillgångar snabbt åter kunnat ökas. I andra fall, särskilt i de branscher, där de finansiella förhållandena redan enligt tabell 1 framstår som ganska svaga, men också i verkstäder samt järn- och metallmanufaktur, är det många företag, som lånat mycket till sina investeringar. Det har inte sällan varit en låg självfinansiering t. o. m. över sexårsperioden, främst i textil- och skoindustrierna.

Följer man förloppet närmare år för år, finner man karakteristiska drag av visst intresse. Under 1950 och 1951 investerades stora belopp i såväl anläggningar som lager. Medel härtill erhöles i de flesta fall främst ur stora vinster. En särställning intas här av skogsindustrin, som dessutom starkt ökade sin likviditet. Samtidigt skedde i åtskilliga branscher en betydande upplåning, främst i banker. Verkstäderna, t.ex., anlätade i stor omfattning yttre finansiering. Efter 1951, då investeringskonjunkturen bröts, strävade man allmänt i många branscher under ett par år efter att ersätta de likvida medel man förbrukat under de föregående årens investeringskonjunktur. Det är i detta sammanhang bland annat att märka, att den väsentligt högre pris- och lönenivån nu ställde krav på större belopp likvida medel. De föregående årens stora likviditetstillskott begagnades i andra, påfallande många fall till att nedbringa skulderna i samband med att investeringarna begränsades och lagren minskades. Penningpolitikens tillfälliga åtstramning i början av 1952 bidrog troligen till att starta den här antydda processen. När penningpolitiken sedan åter blev expansiv, underlättades företagens likviditetsförbättring och i början av 1954 hade en hög likviditet uppnåtts i flertalet branscher. De likvida medlen kom sedan väl till pass, när man åter investerade i stor skala inte bara för dessa likvida medel och för löpande, ofta goda vinster utan också för lånade och genom aktieemissioner erhållna pengar. Den redan i tabell 1 framträdande försämringen i de finansiella förhållandena under 1955 sammanhänger troligen med ganska allmän nedgång av vinsterna samtidigt som investeringarna förblev stora i många branscher. Det bör i sammanhanget erinras om, att investeringsavgiften, som varit borttagen under 1954, återinfördes 1955.

**KAPITALMARKNADSFINANSIERINGEN 1945-57 SAMT
KAPITALMARKNADSBALANS 1950-57**

Den yttre kapitalanskaffningen

Den ovan redovisade undersökningen visar, att den långfristiga kapitalmarknaden, i fortsättningen benämnd endast »kapitalmarknaden» eller »den långa marknaden», i ganska ringa utsträckning utnyttjats av den större och medelstora industrin. Det har emellertid varit önskvärt att få en fullständigare bild av hela industrins långfristiga kapitalanskaffning.

För industrin som helhet — här avses sålunda inte endast det ovan studerade företagsurvalet — ter sig bilden av *kapitalmarknadsfinansieringen* på sätt som framgår av tabell 4.¹ En redogörelse för det statistiska källmaterialet och beräkningsmetoderna lämnas i omedelbar anslutning till tabellen.

Under de första efterkrigsåren togs den långa marknaden inte i nämnvärd utsträckning i anspråk. Det bör i sammanhanget observeras, att de nyemitterade aktierna till betydande del betalats med s. k. apport, främst vid omvandling av enskild firma till aktiebolag.² Förklaringen till det ringa ianspråktagandet av kapitalmarknaden ligger däri, att företagen överlag var likvida och dessutom hade lätt att låna på bankkreditmarknaden även för i verkligheten långsiktiga ändamål. Deras självfinansiering med löpande vinstmedel var också hög. Under de följande åren fram till Koreakrigets utbrott vände man sig tydligen i ökad omfattning till kapitalmarknaden. Vinsterna blev lägre och bankkreditmarknaden hade i någon mån åtsträmts. Dessutom räknade man med stigande räntor och påskyndade därför många emissioner. Den i början av 1950-talet införda regleringen av emissionerna av obligationer och förlagslån bidrog sedan efter hand till att aktieemissionerna ökade i betydelse och till en utvidgad direkt kreditgivning från försäkringsbolagen.

Att industrin endast i begränsad utsträckning anlitat kapitalmarknaden

¹ I uppgifterna om obligationer och förlagsbevis har det varit nödvändigt att inkludera även handeln.

² Endast för 1957 har, såsom framgår av tabellen, den roll apportegendom spelat kunnat bestämmas. Sagda år svarade de för 30 procent av totala emissionsbeloppet. Till en del representerar nyemissionerna av aktier dessutom en förvandling av skulder till moderföretag till aktiekapital.

Tabell 4. Industrins kapitalmarknadsfinansiering 1945-57

	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
Miljoner kronor													
Aktier	+ 67	+ 161	+ 147	+ 103	+ 107	+ 95	+ 192	+ 192	+ 149	+ 365	+ 113	+ 279	+ 184 ¹
Obligationer	- 42	- 14	+ 162	+ 130	+ 82	- 21	+ 8	+ 61	+ 129	+ 43	- 53	+ 25	+ 66
Förlagsbevis	+ 29	- 2	+ 95	+ 93	- 0	+ 20	+ 103	+ 63	+ 1	- 10	+ 30	+ 25	- 67
Lån från försäkringsbolag	+ 3	+ 9	+ 53	+ 26	+ 35	+ 20	+ 50	+ 195	+ 63	+ 19	+ 135	+ 157	+ 180

¹ Av detta belopp betalades 53 miljoner kronor med apportegendom.

Anm.: Uppgifterna om *aktier* avser för perioden 1945-56 bruttobelopp med de jämkningarna, att avdrag gjorts för kapitalåterbetalningar från Jönköpings och Vulcans Tändsticksfabriks AB åren 1945-51 samt från Svenska Tändsticks AB åren 1955 och 1956. Uppgiften för 1957 avser nettobelopp. Som källor har använts Ekonomiska Meddelanden samt de nämnda bolagens förvaltningsberättelser.

Uppgifterna om *obligationer* avser nettobelopp och har hämtats Svensk Obligationsbok. Uppgifterna om *förlagsbevis* avser nettobelopp och bygger *dels* på Svensk Obligationsbok samt Ekonomiska Meddelanden, *dels* på vissa låntagares förvaltningsberättelser. I statistiken inkluderas bland annat emissioner och amorteringar beträffande följande lån av Kooperativa Förbundet, nämligen 1927 års industrifondslån, 1942 års kvävelån, 1947 års industrilån samt 1952 års förlagslån. Vidare ingår uppgifter för de förlagslån som — med början år 1947 — upplagts av AB Eol, Hakonbolaget AB, Nordsvenska Köpmanna AB och AB Speceristernas Varuinköp samt för AB Ica-Industriens industrilån av år 1951.

Uppgifterna om *krediter från försäkringsbolag* avser nettobelopp och bygger på statistik i Enskilda försäkringsanstalter samt, vad beträffar åren 1951 och 1952, på viss kapitalplaceringsstatistik hos Försäkringsinspektionen och på en tabell i »P.M. rörande försäkringsanstaltarnas utlåning fördelad på näringsgrupper» (stencilerad).

behöver inte nödvändigtvis betyda, att den ställt ringa anspråk på denna marknad. Obligations- och förlagslånemarknaden har sedan 1953 i stort sett varit stängd för industrin genom riksbankens emissionskontroll och även försäkringsbolagens möjligheter att lämna industrilån har varit begränsade genom riksbankens påtryckningar. Det förefaller emellertid sannolikt, att de faktiska anspråken vid rådande ränteläge och goda möjligheter att låna på bankkreditmarknaden inte varit mycket större än som kunnat tillfredsställas. Däremot har otvivelaktigt upplåningsformerna påverkats av kapitalmarknadsregleringen. Vid en fri marknad skulle i varje fall förskjutningen från obligationer och förlagslån till reverslån inte ha skett. Möjligen skulle nyemissionerna av aktier också ha varit mindre talrika.

Kapitalmarknaden

En bild av hela kapitalmarknadens utveckling kan erhållas med hjälp av en *kapitalmarknadsbalans*. Av tabell 5 framgår det utbud och den efterfrågan, som med den givna regleringen av marknaden lett till transaktioner i långfristiga värdehandlingar mellan placerare och låntagare. Principerna för upprättandet av denna kapitalmarknadsbalans redovisas nedan. I anslutning härtill redogörs för de statistiska källorna.

Tabell 5. Kapitalmarknadsbalans 1950-1957

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
	Miljoner kronor i avrundade tal							
Utbud								
1. Kapitalmarknadsinstitutioner	1 125	1 125	1 930	1 995	1 845	1 760	1 835	2 130
<i>A. Försäkringsbolag</i>	500	630	925	1 125	950	865	880	975
<i>B. Sparbanker</i>	495	300	650	680	730	620	765	905
<i>C. Postsparbanken</i>	130	195	355	190	165	275	190	250
2. Jordbrukskasserörelsen	55	30	70	105	100	60	70	95
3. Affärsbanker	45	255	210	990	495	185	175	700
<i>Därav obligationer</i>	-80	-180	265	960	345	190	195	625
<i>fastighetslån</i>	125	435	-55	30	150	-5	-20	75
4. Postgirot	140	160	175	195	75	-180	80	280
5. Bostadsstyrelsen	190	295	475	565	655	940	825	840
6. Statens aktier	10	70	15	20	200	0	5	35
7. Riksbanken	-280	85	100	20	140	-115	-285	-220
8. Enskilda, fonder, kassor, företag	685	-95	440	-10	1 950	835	475	315
9. Utlandet	65	50	55	45	220	65	70	115
Summa	2 035	1 975	3 470	3 925	5 680	3 550	3 250	4 290
Efterfrågan								
10. Jordbruk	145	130	140	210	285	180	125	240
11. Bostäder	1 170	1 215	1 450	1 595	1 950	2 215	2 055	2 590
12. Kommuner	305	470	790	520	50	190	505	80
13. Staten	130	-445	320	800	2 630	480	-55	720
14. Företag i industri, handel, sjöfart etc.	240	560	725	725	655	435	505	545
<i>Därav aktier</i>	190	305	245	210	450	265	385	300
15. Utlandet	45	45	45	75	110	50	115	115
Summa	2 035	1 975	3 470	3 925	5 680	3 550	3 250	4 290

Beräkningsprinciper

På *utbudssidan* har upptagits nettoköpen under respektive år av värdepapper av långfristigt slag, varvid med nettoköp menas samtliga köp minus erhållna amorteringar och inlösningar. I huvudsak är det fråga om sådana långfristiga värdepapper, som åtminstone i princip brukar bli föremål för handel, dvs. sådana, som kallas »marknadsmässiga». Dessutom ingår nettoökningen under respektive år av långfristiga lån. För *kapitalmarknadsinstitutionernas* del betyder utbudet, räknat över flerårsperioder, ungefär detsamma som nettoplaceringsbehovet med avdrag för fastighetsköp. Årsdata har däremot inte alltid denna betydelse, eftersom institutionerna i fråga håller variabla banktillgodohavanden och kan uppta banklån för s.k. förplaceringar. För *jordbrukskasserörelsens* del är att märka, att förutom obligationsplaceringar all utlåning medtagits. Den del, som inte borde föras till kapitalmarknaden, har nämligen inte kunnat särskiljas på ett tillfredsställande sätt. Beträffande *affärsbankerna* bör observeras, att deras utbud här i princip innefattar alla slag av obligationsplaceringar, alltså även korta obligationer, men däremot inte skattkammарväxlar, och att i varje fall de korta obligationerna av bankerna själva snarast betraktas som sekundär likviditetsreserv. Bankernas utbud omfattar i övrigt in-teckningslån i bostadsfastigheter av den karaktären, att de inte är avsedda att lyftas av på kapitalmarknaden samt in-teckningslån i skogs- och jordbruksfastigheter. Byggnadskreditiv innefattas inte, eftersom dessa i likhet med större delen av bankernas utlåning i övrigt har karaktär av kort kredit. Gruppen *Bostadsstyrelsen* omfattar lån från Bostadsstyrelsen samt Riksbankens från Egnahemsorganen och hushållningssällskapen övertagna lån. *Statens aktier* avser av Staten inbetalt kapital i aktiebolag. *Riksbanken* avser dels direkt övertagande av obligationer från riksgäldskontoret dels operationer på öppna marknaden. Skattkammарväxlar är inte medtagna, då de inte hör hemma på kapitalmarknaden. *Enskilda, fonder etc.* har framkommit som en restpost sedan efterfrågesidans totalsumma beräknats. Hur pass rättvisande denna summa är, sammanhänger därför med hur efterfrågesidans totalförsäljning av nya värdehandlingar beräknats. *Utlandet* omfattar försäljning dit av svenska och utländska obligationer och aktier.

Efterfrågesidan anger de tillgodosedda, inte de vid rådande räntenivå verkliga låneanspråken. »*Jordbrukets*» ianspråktagande av kapitalmarknaden har beräknats såsom ändringen i landshypoteksinstitutionens och jordbrukskasserörelsens totala utlåning, sparbankernas lån mot in-teckning i jordbruksfastighet och statsgaranterade lån till jordbruket samt affärsbankernas och försäkringsbolagens lån mot in-teckning i skogs- och jordbruksfastighet jämte av Riksbanken övertagna jordbrukslån. »*Bostäder*» täcker all nettoförändring i ute-

stående bostadslån i försäkringsbolag, sparbanker, hypoteksinrättningar, Bostadsstyrelsen, Posten, Riksbanken och affärsbankerna, men inte kreditiv.- Under »Kommuner» faller all kommunal långfristig nettouplåning. Lån, som inneburit förmedling till bostadslånemarknaden, skulle, om så varit möjligt, helt ha förts till »Bostäder». På grund av bristande detaljredovisning har detta inte varit möjligt. — Som »Statens» anspråk på kapitalmarknaden har räknats statsskuldens nettoförändring vad beträffar obligationslån, statsskuldförbindelser, sparobligationer, rikskonton, inlåning från sparbanker samt långfristiga lån hos Postsparbanken och Postgirokontoret. — Under rubriken »Företag etc.» faller alla verksamhetsgrenar utanför jordbruket, bostadsbyggandet, den kommunala verksamheten samt den statliga verksamhet, som inte bedrivits i bolagsform. Beloppen har beräknats genom en summering av aktieinbetalningar i nya bolag och nyemissioner i äldre bolag (för samtliga år inkluderas apport), industrins, handelsns och trafikbolagens nyemissioner av obligationer och förlagsbevis minus amorteringar, försäkringsbolagens, sparbankernas och Postsparbankens utlåning (i den mån denna inte ingår under övriga rubriker) samt skeppshypoteksinstitutionernas, AB Industrikredits och, i viss utsträckning, Göteborgs Intecknings Garanti AB:s och Stockholms Tomträttskassas långivning. — »Utlandet» omfattar köp därifrån av svenska och utländska obligationer och aktier.

Det kan diskuteras, om det bör anses som en felkälla att såsom här skett ur kapitalmarknadsbalansen utesluta sådana reverser, som inte sålts till institutionella placerare. I många fall torde detta slag av reverser åtminstone formellt och ej sällan också reellt vara kortfristiga och skall då principiellt inte räknas till kapitalmarknaden. Det är dock givet, att en del av den långa lånemarknaden oriktigt kommit att uteslutas. Bland annat har bortfallit en del av fastighetslånemarknaden, där alltså privata lån på lång sikt förekommer, ehuru numera i mindre utsträckning än tidigare. En annan felkälla ligger däri, att hänsyn till avskrivningar har kunnat tas i större utsträckning vad beträffar delposterna på utbudssidan än vad beträffar delposterna på efterfrågesidan. Detta betyder, att beloppen under post nummer 8 på utbudssidan är något för låga, dock troligen endast något eller några tiotal miljoner kronor; på efterfrågesidan fördelar sig motsvarande belopp på posterna 10, 11, 12 och 14.

Källor

Uppgifter om *försäkringsbolagens* (exklusive sockenbolagen) köp av värdepapper samt utlåning av inte klart kortfristig art har erhållits genom jämförelse av bokförda värden i SOS: Enskilda försäkringsanstalter för respektive år. De belopp, som sålunda framkommit, har korrigerats med uppgifter i samma publikation

om vinster och förluster genom försäljning samt upp- och nedskrivningar av värdehandlingar. För åren 1950 och 1951 har vad beträffar liv- och sjukförsäkringsbolagen, sistberörda uppgifter hämtats från respektive bolags förvaltningsberättelser.

För *sparbankernas* del har använts Allmän Sparbanksstatistik åren 1949, 1950 och 1955 samt Statistisk Tidskrift. De bokförda värdena har korrigerats med uppgifter i samma källor om upp- och nedskrivningar å obligationer, lån och andra tillgångar samt vinster och förluster å utlottade och försålda obligationer m.m. Uppgifterna om *Postsparbanken* och *Postgirot* samt *Jordbrukskasserörelsen* har erhållits ur SOS: Postverket, respektive ur Jordbrukskasserörelsen, statistiska uppgifter meddelade av Svenska Jordbrukskreditkassan. De bokförda värdena har även här kunnat korrigeras med hjälp av vinst- och förlusträkningarna.

För *Affärsbankernas* (exklusive Inteckningsbanken och Sparbankernas bank) del gäller däremot, att de uppgifter om obligationsköp, som ingår i beloppet och som hämtats ur SOS: Uppgifter om bankerna, avser bokförda värden. Nettoköpen kan därför bli något underskattade särskilt de år, då obligationskursfall ägt rum. Jämte obligationsköp ingår såsom tidigare nämnts bostadslån av den karaktären, att de inte är avsedda att lyftas av på kapitalmarknaden, samt inteckningslån i skogs- och jordbruksfastigheter. Byggnadskreditiv i såväl pågående som färdigställda byggen ingår sålunda ej. Kreditiv i färdigställda byggen kunde i och för sig väl ha medtagits; att bankerna innehar sådana kreditiv beror på att de ännu icke kunnat omplaceras på kapitalmarknaden. Här har dock valts att låta de inte avlyfta kreditiven falla utanför kapitalmarknadsbalansen, då det ligger närmast till hands att se deras förekomst som ett tecken på den egentliga kapitalmarknadens otillräcklighet. Uppgifter om ifrågavarande lån har erhållits ur Bank- och fondinspektionens årliga undersökningar, vilka avser läget per 30.11. Någon sådan undersökning per 30.11. 1949 finns emellertid inte, varför det här varit nödvändigt att för 1950 göra en uppskattning. Felkällan kan svårigen överstiga några tiotal miljoner kronor.

Uppgifter om de under rubriken *Bostadsstyrelsen* avsedda lånen har erhållits från Bostadsstyrelsen samt ur Bankoutsrottets Memorial nr. 1 för respektive år. Uppgifter om *Statens aktier* har erhållits ur Riksräkenskapsverkets årsbok och budgetredovisningar samt bolagens förvaltningsberättelser. *Riksbanken* avser förändringar i obligationsportföljens bokförda värden och uppgifterna är hämtade ur årsboken för Sveriges Riksbank. Exakt uppgift om de årliga köpen har inte kunnat erhållas. Någon annan riksbanksutlåning än den, som kan sägas svara mot obligationsportföljen, har inte medtagits. För 1953 har en post obligationer på 1000 miljoner kronor uteslutits, då det var fråga om ett rent byte med Riksgäldskontoret mot skattkamarväxlar. Bytet berörde inte marknaden

och hade ingen penningpolitisk betydelse. De under *Utlandet* redovisade uppgifterna har hämtats från Ekonomiska Meddelanden.

Uppgifter beträffande *Jordbruk* har erhållits ur Sveriges Allmänna Hypoteksbanks verksamhetsberättelser, ur Jordbrukskasserörelsen, Statistiska uppgifter meddelade av Svenska Jordbrukskreditkassan, ur Allmän Sparbanksstatistik och Statistisk Tidskrift, ur Enskilda försäkringsanstalter och viss kapitalplaceringsstatistik hos Försäkringsinspektionen och Bankoutskottets memorial nr 1 samt ur Bank- och fondinspektionens undersökningar om bankernas utlåning. För 1950 är det i senare fallet fråga om en uppskattning (jämför ovan). — Beräkningen av efterfrågan under rubriken *Bostäder* byggs på uppgifter om dels de olika kapitalmarknadsinstitutens och bankernas fastighetslån, hämtade ur respektive ovan angivna statistik, dels stadshypoteks- och bostadskreditföreningarnas samt inteckningsbolagens (inklusive Inteckningsbanken och Sparbankernas bank) och tomträttskassornas långivning, hämtade ur förvaltningsberättelser för Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa, Svenska Bostadskreditkassan, inteckningsbolagen och tomträttskassorna samt ur Uppgifter om bankerna dels Bostadsstyrelsens och Riksbankens långivning. I princip har i intet fall kreditiv medtagits, ehuru i praktiken detta delvis varit oundvikligt i avsaknad av särredovisning av kreditiv och lån. — Beräkningarna rörande *kommunernas* kapitalanspråk har grundats dels på ovan angivna statistik för kapitalmarknadsbalansens utbudssida dels på uppgifter om kommunernas obligationslån, hämtade ur Ekonomiska Meddelanden. Det är att märka, att även kommungaranterade lån inkluderas; här är det i regel fråga om hel- och halvkommunala bolags upplåning. — *Statens* efterfrågan har erhållits ur Den svenska statsskulden, utgiven månatligen av Riksgäldskontoret.

Uppgifter under *Företag etc.* har erhållits från främst Svensk obligationsbok och Ekonomiska Meddelanden vad angår aktier, obligationer och förlagsbevis. Uppgifterna om industriaktier samt om industrins och handelns obligationer och förlagsbevis ingår med samma belopp som i tabell 4. En felkälla ligger däri, att en del av aktierna betalats med apport, en annan däri, att ett antal dotterföretags emissioner tagits av ett moderföretag som likvid för fordringar. Kapitalmarknadsinstitutionernas långivning har erhållits ur samma statistik som använts för utbudssidan. Dessutom har använts skeppshypoteksinstitutionernas, AB Industrikredits, Göteborgs Intecknings Garanti AB:s och Stockholms Tomträttskassas förvaltningsberättelser.

Resultat

Mest slående på *utbudssidan* är den starka ökningen under 1952 och den därefter följande stagnationen i kapitalmarknadsinstitutionernas placeringsbehov. Tjänstepensioneringens starka tillväxt har haft störst bety-

delse för försäkringsbolagen. Det är således företagen, som tillsammans med kollektivt löntagarsparande, främst genom SPP, gett de största tillskotten. Det individuella försäkringssparandet har stagnerat på grund av minskat intresse för försäkringsformer med sparande. Övergången till ren riskförsäkring har börjat inverka på kapitalmarknaden. Sparbankernas och postsparbankens utbud, som steg starkt i samband med att penninginkomsterna drevs i höjden efter Koreakonjunkturen, har däremot fortsatt att stiga ungefär i takt med penninginkomsthöjningen. Det torde emellertid ha skett en förskjutning mot kortsiktigt s. k. målsparande. Bostadsstyrelsens utbud visar den starkaste och mest regelbundna ökningen. Denna ökning har endast under vissa år motsvarighet i statlig långfristig upplåning (se efterfrågesidan). Affärsbankernas uppträdande på marknaden sammanhänger nära med de penningpolitiska åtgärderna. Riksbankens penningpolitik har på olika vägar föranlett dem att särskilt vissa år i onormal omfattning placera pengar även på kapitalmarknaden. Riksbankens ringa direkta stöd åt den långa marknaden skall ses mot bakgrunden av affärsbankernas uppträdande på denna marknad. Riksbanken har inte behövt köpa statspapper därför att affärsbankerna i stället varit tvungna att öka sina portföljer inte endast av skattkamarväxlar utan också av obligationer. Utbudet under rubriken »Enskilda etc.» torde domineras av fonder och kassor. Enskilda personers eget direkta utbud har inte varit stort annat än vissa år, nämligen de år då räntan stigit. Intresset har i övrigt koncentrerats till premieobligationer och under senare år i någon mån till aktier.

På *efterfrågesidan* framträder i första hand bostadsbyggandets starkt stigande krav. I jämförelse härmed är övriga sektorer ianspråktagande av resurser av sekundär betydelse. Staten har endast under enstaka år tagit betydande belopp i anspråk. Dess stora lånebehov har i övrigt täckts på den korta marknaden, främst genom försäljning av skattkamarväxlar till affärsbankerna.

Följer man utvecklingen år för år, kan vissa anmärkningsvärda förhållanden påpekas.

Under 1951 märks följderna av Korea-haussens köprush tydligt. Sparbankerna avtappades på pengar så att placeringsbehovet blev ovanligt

ringa och enskilda personer minskade otvivelaktigt sitt värdepappersinnehav. Emellertid kan de rätt stora aktieemissionerna inte till någon större del ha upptagits av andra placerare än enskilda personer, vilket betyder, att dessa måste ha bytt obligationer mot aktier.

Under 1952 ledde de rikliga tillskotten av likvida medel till allmänhet, företag och banker till en påtaglig lättnad på kapitalmarknaden. Samtliga kapitalmarknadsinstitutioner fick nu full del av den inflatoriska penninginkomststegringen.

Under 1953 börjar affärsbankerna i stor skala direkt stödja kapitalmarknaden genom att överta nyemitterade, korta obligationer. Detta förklaras dels av att de starkt stigande statsutgifterna började leda till kraftig inlåningsökning dels av den s.k. likviditetsöverenskommelse, som befriade riksbanken från att ingripa direkt marknadsstödjande och i stället tvingade bankerna att både avlasta och uppträda på kapitalmarknaden. De starkt stigande anspråken på kapitalmarknaden från statens och bostadsbyggandets sida blev på så sätt mötta utan räntestegring. I samma riktning verkade det förhållandet att näringslivet och kommunerna från och med nu började hållas tillbaka genom emissionskontrollen och påtryckningar på försäkringsbolagen.

Under 1954 fortsatte anspråken att stiga samtidigt som kapitalmarknadsinstitutionernas medeltillflöde stagnerade som en följd av att penninginkomststegringens takt blev långsammare. Situationen klarades nu — förutom genom fortsatt reglering — till att börja med genom att bankerna avlastade kapitalmarknaden genom att ligga kvar med kreditiv i färdiga hus och vidare fortsatte att köpa obligationer. Framför allt erhöles emellertid detta år ett tillflöde av medel genom en anmärkningsvärt stark utbudsökning från andra än kapitalmarknadsinstitutionerna och affärsbankerna. Utbudsökningen från fonder, kassor, enskilda etc. är mycket betydande. Den gick tydligen i hög grad till köp av obligationer och sammanhänge otvivelaktigt med räntestegringen. Stora belopp måste ha flyttats från bankinlåningsräkningar till kapitalmarknaden.

Under 1955 syns en ytterligare överflyttning av medel från affärsbankernas inlåningsräkningar till kapitalmarknaden ha skett i samband med den nya räntehöjningen. Ett utbud försvinner å andra sidan nu helt,

nämligen postgirots. Detta beror emellertid på att långfristiga värdepapper byttes mot »tillfälliga lån». Omkastningen i förhållande till föregående år är därför icke så mycket att här fästa sig vid. Vissa tillfälliga svårigheter för bostadsbyggandets finansiering tilldrog sig stor uppmärksamhet. En anhopning av kreditiv i färdiga hus och en deklaration från riksbankens sida i början av året av innehåll, att bostadsbyggnadskreditiv inte längre behövde prioriteras, ledde nämligen till en viss nybyggnadskris under sommaren. Därefter kom emellertid nya prioritetsdirektiv. Det s.k. utlåningstaket infördes för affärsbankerna men gällde inte bostadsbyggnadskreditiv och bostadslån. För bostadsfinansieringens del lättade sedan läget men kapitalmarknaden i övrigt förblev i gengäld överansträngd. Utbudsökningen från kapitalmarknadsinstitutionerna var rätt liten och enskilda personer, fonder etc. gav ett väsentligt mindre tillskott än tidigare. Samma tendens präglade 1956. En stor efterfrågan från statens sida fick, för att ytterligare räntestegring skulle undgås, täckas utanför kapitalmarknaden genom försäljning av skattkamarväxlar till affärsbankerna. Under 1957 lättade läget något dels tack vare ökad tillströmning av medel till sparbankerna och posten dels därför att affärsbankerna i betydande utsträckning åter uppträdde direkt på kapitalmarknaden med köp av obligationer.

Man får på det hela taget ett intryck av hur penninginkomststegringen och det kraftiga likviditetstillflödet i början på 1950-talet, det senare passivt accepterat av riksbanken, på olika vägar medför stora tillskott även till kapitalmarknaden. Man ser sedan hur denna flodvåg ebbar ut. Det är ingen tillfällighet att kapitalmarknadskrisen blir akut fr. o. m. 1953, trots att industrin tar i anspråk en ringa del av dessa resurser. Situationen hjälps då först tillfälligt med bankernas direkta »stödköp». Därefter lyckas man genom räntestegring åstadkomma en engångsöverföring av medel, vilken säkerligen inte hade mycket att göra med sparandeökning. När denna möjlighet i sin tur upphör, får affärsbankerna på nytt avlasta eller skjuta över pengar till den långa marknaden. Man kan därför säga, att »korta» pengar med olika metoder och på olika vägar får hjälpa kapitalmarknaden. Detta förlopp kontrasterar formellt mot vad som hände under de första fem efterkrigsåren, då Riksbanken i stället uppträdde

direkt på kapitalmarknaden i högst betydande utsträckning. Den reella innebörden var i båda fallen densamma: Stark likviditetsåtstramning undveks. En kraftig kreditexpansion har alltså på olika vägar satt pengar i investerarens händer, hindrat eller begränsat räntestegringen och underlättat en stor investeringsverksamhet både i industrin och på andra håll.

SAMMANFATTNING

Varken den speciella industrifinansieringsundersökningen eller kapitalmarknadsanalyserna ger ett intryck av att de större industriföretagen mött några allvarliga svårigheter att klara sin finansiering. Självfinansieringen har varit betydande och bankkreditmarknaden i allmänhet lättillgänglig. Förklaringen härtill ligger kortast uttryckt i högkonjunkturen och penningpolitiken.

Industrins långa upplåning på obligationsmarknaden, där bostadsbyggandets anspråk dominerat, har dock med regleringars hjälp hållits inom en snävare gräns än vad som vid givna förhållanden i övrigt hade varit normalt. Den har därför fått ersättas med mer eller mindre korta reverslån. Totalt sett har bland andra försäkringsbolagen ökat sin industrifinansiering mot reverser. Därtill kommer, att affärsbankerna legat kvar med lån, som i normala fall skulle ha lyfts av på kapitalmarknaden. Den begränsade externa finansiering, som skett, har sålunda blivit förhållandevis dyr och i många fall också olämpligt utformad.

Branscher ingående i industrifinansieringsundersökningen

1. Malmbrytning och anrikningsverk
2. Järn- och stålverk
3. Järn- och stålmanufaktur
4. Annan metallindustri
5. Annan metallmanufaktur
6. Mekaniska verkstäder och gjuterier
7. Elektroteknisk industri
8. Bruksföretag
9. Andra kombinerade företag än bruksföretag
10. Stenindustri samt cement- och lättbetongvarufabriker
11. Porslins-, kakel- och lergodsindustri
12. Glasindustri

13. Tegelindustri
14. Annan jord- och stenindustri
15. Pappersmassefabriker
16. Pappersbruk
17. Kombinerad skogsindustri
18. Tidningstryckerier
19. Bok- och accidenstryckerier
20. Annan grafisk industri och pappersförädling samt komb. företag
21. Byggnadssnickerier, möbelfabriker och annan träindustri
22. Kvarnar
23. Bageriindustrier
24. Slakteriindustri
25. Konservindustri
26. Mejeriindustri
27. Choklad- och konfektindustri
28. Ylleindustri
29. Annan textilindustri
30. Gummivarufabriker
31. Skoindustri
32. Annan läder-, hår- och gummivaruindustri samt komb. företag
33. Kemisk-teknisk industri
34. Kraftverk

Industrins investeringar och finansiella förhållanden

Järnhantering
16 företag

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950-55
	Miljoner kronor						
Investeringar	103,5	113,1	134,7	137,8	162,8	160,5	812,5
Därav i anläggningar	93,1	93,0	98,3	133,8	163,9	143,0	725,1
lager	10,4	20,1	36,4	4,0	-1,1	17,5	87,4
Sparande	82,7	138,7	189,0	206,8	174,2	143,8	934,9
Förändringar av:							
Finansiella tillgångar	26,6	134,9	307,7	38,6	-152,7	95,6	424,3
Därav kassa och bank	-36,5	76,3	241,1	41,7	-156,9	31,3	197,0
övriga	63,1	58,6	66,6	-3,1	-22,2	64,3	227,3
Nyemissioner av:							
Aktier	—	11,0	—	—	—	2,6	13,6
Obligationer och förlagsbevis	-1,9	-2,0	15,6	-5,9	-6,1	-6,4	-6,7
Förändringar av:							
Andra skulder än obligationer och förlagsbevis	48,5	99,0	240,8	-17,0	-183,9	117,4	304,8

Finansieringen av industrins investeringar under flerårsperioder

Järnhantering
16 företag

	1950-52	1953-55	1950-55
	Miljoner kronor		
Investeringar	351,3	461,1	812,5
Därav i anläggningar	284,4	440,6	725,0
lager	66,9	20,5	87,5
Investeringarna finansierade med:			
Sparande	306,6	411,3	719,4
Användning av finansiella tillgångar	3,5	32,6	6,5
Extern kapitalanskaffning	41,5	17,0	93,4

Industrins investeringar och finansiella förhållanden

Verkstäder samt järn- och metallmanufaktur

127 företag

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950-55
	Miljoner kronor						
Investeringar	230,5	404,3	381,3	- 21,2	203,8	607,1	1 808,9
Därav i anläggningar	198,7	260,1	225,9	193,1	219,6	304,8	1 402,2
lager	31,8	144,2	155,4	- 214,3	- 16,6	302,3	406,7
Sparande	280,6	254,8	284,2	308,3	357,9	311,3	1 797,1
Förändringar av:							
Finansiella tillgångar	208,1	255,7	1,5	265,0	238,3	110,5	1 079,2
Därav kassa och bank	72,8	18,6	- 84,7	246,2	65,7	- 212,4	106,2
övriga	135,3	237,1	86,2	18,8	172,6	322,9	973,0
Nyemissioner av:							
Aktier	5,9	109,3	14,2	12,4	18,3	75,8	235,9
Obligationer och förlagsbevis	22,1	22,7	- 0,2	- 10,7	- 16,6	2,9	20,2
Förändringar av:							
Andra skulder än obligationer och förlagsbevis	137,4	279,6	168,4	- 61,3	96,7	325,4	885,5

Finansieringen av industrins investeringar under flerårsperioder

Verkstäder samt järn- och metallmanufaktur

127 företag

	1950-52	1953-55	1950-55
	Miljoner kronor		
Investeringar	1 021,7	812,4	1 811,3
Därav i anläggningar	685,0	690,2	1 396,4
lager	336,7	122,2	414,9
Investeringarna finansierade med:			
Sparande	701,6	606,5	1 432,6
Användning av finansiella tillgångar	17,4	9,8	1,9
Extern kapitalanskaffning	306,4	200,4	377,8

Industrins investeringar och finansiella förhållanden

Bruk och andra kombinerade företag

19 företag

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950-55
	Miljoner kronor						
Investeringar	151,3	192,6	238,1	164,9	160,2	181,0	1 088,3
Därav i anläggningar	138,6	154,9	185,4	169,4	147,0	168,3	963,6
lager	12,7	37,7	52,7	-4,5	13,2	12,7	124,7
Sparande	130,5	159,8	144,7	140,0	170,2	203,4	951,7
Förändringar av:							
Finansiella tillgångar	62,4	139,9	-100,8	52,5	29,5	112,8	296,3
Därav kassa och bank	41,0	38,9	-128,0	31,1	6,1	-7,9	-18,8
övriga	21,4	101,0	27,2	21,4	23,4	120,7	315,1
Nyemissioner av:							
Aktier	12,0	10,1	—	—	—	44,4	66,5
Obligationer och förlagsbevis	14,3	18,4	-1,0	36,3	-2,6	-5,1	60,3
Förändringar av:							
Andra skulder än obligationer och förlagsbevis	59,0	144,8	6,3	40,6	54,3	55,5	308,7

Finansieringen av industrins investeringar under flerårsperioder

Bruk och andra kombinerade företag

19 företag

	1950-52	1953-55	1950-55
	Miljoner kronor		
Investeringar	581,5	506,2	1 087,7
Därav i anläggningar	485,5	487,5	973,0
lager	96,0	18,7	114,7
Investeringarna finansierade med:			
Sparande	404,2	473,9	903,1
Användning av finansiella tillgångar	2,4	5,9	0,4
Extern kapitalanskaffning	175,3	27,0	187,5

Industrins investeringar och finansiella förhållanden

Skogsindustri

34 företag

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950-55
	Miljoner kronor						
Investeringar	70,1	205,5	301,4	93,6	228,6	243,0	1 142,2
Därav i anläggningar	107,0	180,5	179,8	162,8	191,5	190,6	1 012,2
lager	-36,9	25,0	121,6	-69,2	37,1	52,4	130,0
Sparande	182,4	279,4	128,1	153,0	202,8	199,3	1 145,0
Förändringar av:							
Finansiella tillgångar	175,1	520,6	-433,1	124,6	60,3	3,1	450,6
Därav kassa och bank	78,2	207,7	-253,9	76,8	42,7	-101,3	50,2
övriga	96,9	312,9	-179,2	47,8	17,6	104,4	400,5
Nyemissioner av:							
Aktier	—	-1,7	6,9	28,9	4,4	—	38,6
Obligationer och förlagsbevis	-5,1	-12,6	-4,4	38,2	-9,0	-6,4	0,7
Förändringar av:							
Andra skulder än obligationer och förlagsbevis	69,8	473,0	-251,1	17,0	108,2	52,3	469,2

Finansieringen av industrins investeringar under flerårsperioder

Skogsindustri

34 företag

	1950-52	1953-55	1950-55
	Miljoner kronor		
Investeringar	576,9	565,3	1 142,2
Därav i anläggningar	467,2	544,8	1 012,0
lager	109,7	20,5	130,2
Investeringarna finansierade med:			
Sparande	438,3	449,7	985,5
Användning av finansiella tillgångar	24,7	25,8	6,6
Extern kapitalanskaffning	119,6	101,1	153,6

Industrins investeringar och finansiella förhållanden

Sten-, porslin-, glas- och tegelindustri

44 företag

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950-55
Miljoner kronor							
Investeringar	23,6	54,4	41,0	7,2	49,2	51,3	226,7
Därav i anläggningar	26,5	41,7	37,1	21,6	46,8	42,8	216,5
lager	-2,9	12,7	3,9	-14,4	2,4	8,5	10,2
Sparande	36,5	32,5	34,4	48,3	47,3	40,9	239,9
Förändringar av:							
Finansiella tillgångar	17,7	16,2	-3,6	42,7	49,5	7,1	129,7
Därav kassa och bank	2,9	1,6	-0,1	26,8	21,2	-8,9	43,6
övriga	14,8	14,6	-3,5	15,9	28,3	16,0	86,1
Nyemissioner av:							
Aktier	0,1	—	0,1	—	5,2	—	5,4
Obligationer och förlagsbevis	-0,1	14,5	—	1,4	-1,0	-1,2	13,6
Förändringar av:							
Andra skulder än obligationer och förlagsbevis	4,3	39,2	44,5	2,7	46,0	17,9	154,6

Finansieringen av industrins investeringar under flerårsperioder

Sten-, porslin-, glas- och tegelindustri

44 företag

	1950-52	1953-55	1950-55
Miljoner kronor			
Investeringar	119,0	107,9	226,7
Därav i anläggningar	105,3	109,7	216,4
lager	13,7	-1,8	10,3
Investeringarna finansierade med:			
Sparande	91,5	93,6	193,4
Användning av finansiella tillgångar	6,5	0,4	0,5
Extern kapitalanskaffning	21,6	13,9	33,0

Industrins investeringar och finansiella förhållanden

Livsmedelsindustri

38 företag

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950-55
Miljoner kronor							
Investeringar	26,9	64,1	24,7	7,6	44,2	26,4	193,9
Därav i anläggningar	25,3	28,7	24,7	23,5	32,2	26,3	160,8
lager	1,6	35,4	—	-15,9	11,9	0,1	33,1
Sparande	23,8	12,9	22,8	24,6	21,7	22,0	127,8
Förändringar av:							
Finansiella tillgångar	24,9	-3,9	25,4	16,2	-9,4	18,6	71,8
Därav kassa och bank	-1,2	1,3	5,2	10,8	-8,8	1,5	8,8
övriga	26,1	-5,2	20,2	5,4	-0,6	17,1	63,0
Nyemissioner av:							
Aktier	6,3	4,6	6,9	7,4	12,4	10,3	47,9
Obligationer och förlagsbevis	5,2	0,2	0,2	—	0,8	0,4	6,8
Förändringar av:							
Andra skulder än obligationer och förlagsbevis	15,8	42,7	21,5	-8,5	0,1	12,3	83,9

Finansieringen av industrins investeringar under flerårsperioder

Livsmedelsindustri

38 företag

	1950-52	1953-55	1950-55
Miljoner kronor			
Investeringar	115,6	84,2	199,8
Därav i anläggningar	78,6	82,1	160,7
lager	37,0	2,1	39,1
Investeringarna finansierade med:			
Sparande	58,0	55,3	122,0
Användning av finansiella tillgångar	10,1	9,7	14,6
Extern kapitalanskaffning	47,9	19,1	57,1

Industrins investeringar och finansiella förhållanden

Textil- och skoindustri
58 företag

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950-55
	Miljoner kronor						
Investeringar	55,0	53,0	5,1	11,0	27,0	22,1	173,2
Därav i anläggningar	32,5	29,4	21,2	15,4	17,8	12,0	128,3
lager	22,5	23,6	-16,1	-4,4	9,2	10,1	45,0
Sparande	29,7	20,4	23,5	17,6	16,0	12,4	119,6
Förändringar av:							
Finansiella tillgångar	8,2	1,1	2,2	3,6	-6,7	0,4	8,9
Därav kassa och bank	-1,3	-5,0	10,0	2,1	-7,8	-4,2	-6,2
övriga	9,5	6,1	-7,7	1,5	1,1	4,6	15,1
Nyemissioner av:							
Aktier	1,0	—	—	—	—	—	1,0
Obligationer och förlagsbevis	0,2	2,8	-4,9	2,4	0,1	-0,5	0,1
Förändringar av:							
Andra skulder än obligationer och förlagsbevis	31,7	29,8	-8,3	-3,1	5,3	12,0	67,4

Finansieringen av industrins investeringar under flerårsperioder

Textil- och skoindustri
58 företag

	1950-52	1953-55	1950-55
	Miljoner kronor		
Investeringar	113,2	63,6	173,2
Därav i anläggningar	83,1	40,3	128,3
lager	30,1	23,3	44,9
Investeringarna finansierade med:			
Sparande	63,0	34,6	108,8
Användning av finansiella tillgångar	13,0	10,2	14,4
Extern kapitalanskaffning	40,0	20,7	54,6

Företagsbeskattningsproblem

Av Leif Mutén

Termen företagsbeskattning brukar traditionellt beteckna beskattningen av inkomst av rörelse, antingen denna bedrivs av aktiebolag, ekonomiska föreningar och likställda eller av enskilda rörelseidkare, handelsbolag etc.¹ I denna traditionella användning av termen har med företagsbeskattning avsetts en nettovinstbeskattning i någon form.

På senare år har termen — ibland kanske avsiktligt, men många gånger säkert enbart av slentrian — ofta nog använts för att beteckna även andra skatter än sådana på nettovinst. Det har också blivit allt vanligare att med företagsbeskattningen beteckna enbart beskattningen av aktiebolag, ekonomiska föreningar och likställda subjekt, dvs. sådana, som enligt nu gällande regler principiellt är underkastade dubbelbeskattning.

I det följande skall först något behandlas de teoretiska synpunkter, som kan anföras till stöd för en striktare användning av termen företagsbeskattning. Med utgångspunkt från dessa skall sedan speciellt bolagsbeskattningen diskuteras — dels frågan om vem den slutligen träffar, alltså incidensproblemet, dels frågan hur aktiebolagens dubbelbeskattning motiveras och med vilka metoder den skulle kunna avskaffas.

TERMEN FÖRETAGSBESKATTNING OCH INCIDENS- PROBLEMET

När man med företagsbeskattning betecknar en nettovinstbeskattning i någon form, kan avgränsningen motiveras med den traditionella incidens-

¹ Möjligen har man åtminstone skatterättsligt haft anledning räkna in i företagsbeskattningen åtminstone sådan beskattning av inkomst av jordbruk, som äger rum enligt bokföringsmässiga grunder, och utan tvivel har den allmänna uppfattningen om vad som utgör »företag» också kunnat tänkas ge rum för ett inrangerande bland dessa av åtminstone fastighetsförvaltande bolag och ekonomiska föreningar, kanske även större enskilda fastighetsförvaltare.

teorin. Denna går ut på att en nettovinstbeskattning inte tillåter någon övervältring, vilket skiljer den från den indirekta beskattningen, vid vilken det visserligen regelmässigt är företag som betalar in skatten, men det är de slutliga konsumenterna som avses skola träffas av den.

De som numera med företagsbeskattning vill förstå inte bara en nettovinstbeskattning utan lika gärna någon form av »bruttobeskattning», dvs. en skatt lagd på företagens kostnader, utgifter eller bruttointäkter (möjligt även på deras förädlingsvärde eller på de kostnader eller utgifter, som direkt belöper på förädlingsvärdet), torde i allmänhet utgå från att den traditionella incidensteorins skarpa distinktion mellan kostnadsskatter (alltså sådana skatter, som i likhet med »bruttoskatten» ingår i företagens marginalkostnader) och nettovinstskatter skulle vara oberättigad. Skälet härför kan vara, antingen att man räknar med att även en nettoskatt i någon mening övervältras, varför beteckningen »företagsbeskattning» för nettovinstbeskattningen skulle vara helt eller delvis av formell natur, eller också att man antar, att även en skatt, som i den traditionella teorins mening är en kostnadsskatt, kan komma att slutligt belasta företagen respektive deras ägare i sådan utsträckning, att en principiell skiljelinje mellan brutto- och nettoskatt framstår som meningslös. För den som åtminstone i huvudsak vill hålla fast vid distinktionen mellan nettovinstskatt och kostnadsskatt framstår användningen av termen företagsbeskattning för båda skattetyperna som en terminologiskt missvisande användning av samma beteckning avseende i det ena sammanhanget företaget som slutlig skattebärare, i det andra företaget som formellt skattesubjekt.

Även användningen av termen företagsbeskattning för enbart beskattningen av aktiebolag m. fl. — där i klarhetens intresse termen »bolagsbeskattning» kanske hellre borde användas — kan i viss mån försvaras med ett incidensteoretiskt resonemang, enligt vilket övervältringsförhållandena även vid en nettovinstbeskattning av aktiebolagen principiellt skiljer dessa från de enskilda rörelseidkarna. Skälet härför skulle vara, att aktiebolags-skatten som en speciell skatt på vissa företag kan tänkas ha en återhållande effekt på bolagsinvesteringarna och därigenom en prisfördyrande verkan på »aktiebolagsprodukter». Anser man emellertid med den traditionella incidensteorin, att en nettovinstskatt åtminstone i det väsentliga är omöjlig

att övervältra, måste man avvisa, att termen företagsbeskattning reserveras speciellt för aktiebolagen. En dylik terminologi skulle nämligen kunna tolkas som ett uttryck för uppfattningen, att från incidenssynpunkt olikartade skatter kan tänkas lagda speciellt på aktiebolagen utan motsvarande förändring av de enskilda rörelseidkarnas beskattningsvillkor. Även om detta inte är någon tvingande konklusion, ligger det faktiskt en snara i ordet, när man betecknar bolagsbeskattningen som »företagsbeskattningen». Termen suggererar att företagssektorns skatteproblem skulle kunna lösas genom ett ensidigt på bolagsbeskattningen inriktat reformarbete.

TERMEN FÖRETAGSBESKATTNING OCH SKATTEPOLITIKEN

Med det sagda kommer vi in på frågan, vilken grad av samordning lagstiftaren bör upprätthålla vid behandlingen av olika kategorier av skattskyldiga.

Härför kan två generella normer uppställas, uttryckta som krav på skattens *likformighet* och *neutralitet*.¹ Enligt den förra normen bör man främst av rättviseskäl undvika en diskriminerande behandling av vissa skattskyldiga. Den senare normen riktar sig mot en sådan diskriminerande behandling, som gör före skatt sinsemellan likvärdiga ekonomiska handlingsvägar olikvärdiga efter skatt och därmed påverkar individernas ekonomiska planering.

Självfallet är dessa normer inte några kategoriska imperativ. Erfarenheten visar emellertid, att ett skattesystem, som måste bygga på de skattskyldigas positiva medverkan, fungerar illa, om rättvisekravet öppet nonchaleras. Avvikelser från neutralitetsnormen behöver också vara medvetna och speciellt motiverade, om man inte skall riskera produktivitetssänkande snedvridningar.

Nettovinstbeskattningen av aktiebolag liksom ekonomiska föreningar etc. tillåter två olika tillämpningar av likformighetsnormen. Man kan sålunda anse, att med aktiebolagens rättspersonlighet följer karaktären av

¹ Andra beskattningsnormer kan vi i detta sammanhang tills vidare lämna åsido.

särskilda rättssubjekt med självständigt anspråk på likformig behandling med andra rättssubjekt, antingen dessa är fysiska eller juridiska personer. Men man kan också betrakta aktiebolagen som endast tekniskt självständiga enheter. Från de realekonomiska synpunkter, som är relevanta för beskattningens ordnande, ser man härvid bolagen enbart som redskap för utövning av ekonomisk verksamhet för delägarnas räkning — där dessa är aktiebolag, utövas verksamheten ytterst för dessa bolags delägare etc.

I den förra gestaltningen kan man naturligtvis inte driva likformighetskravet därhän, att exempelvis samma progressiva skatteskalor borde vara tillämpliga för aktiebolag och fysiska personer. Vill man alls tillmäta aktiebolagen en självständig skatteförmåga, måste den mätas på annat sätt än de fysiska personernas. Däremot kan man väl tänka sig ett krav att bolagsbeskattningen inte från incidenssynpunkt skall gestaltas väsentligt annorlunda än beskattningen av enskilda rörelseidkare. Låter man bolagen betala enbart en kostnadsskatt (alltså någon form av »bruttoskatt»), de enskilda rörelseidkarna enbart en nettovinstskatt, blir resultatet alltid olikformigt. Kan kostnadsskatten nämligen övervältras men inte nettovinstskatten, blir bolagsvinsterna gynnsammare behandlade än de enskilda företagarnas. Kan å andra sidan bolagens kostnadsskatt inte övervältras, eller kan båda skatterna övervältras i samma grad, blir olikformigheten åtminstone den, att förlustgivande bolag måste betala skatt medan förlustrubbade enskilda rörelseidkare slipper.

Om man återigen ser bolagsbeskattningen enbart som en komplettering till beskattningen av de fysiska personer, som ytterst är aktieägare, avsedd att exempelvis genom beskattning av outdelad vinst skapa likformiga tillväxtbetingelser för företag i olika ägandeform, kan man också betrakta det som ett avsteg från likformighetsnormen, om bolagsbeskattningen påläggs efter väsentligen andra principer än beskattningen av enskilda företagare. Till den del aktiebolagsbeskattningen i nuvarande form innebär en speciell belastning av just aktiebolagen, kan man visserligen alltid argumentera för vilket slags förändringar som helst. Men det är i praktiken inte så lätt att fastställa, i vilka fall och i vilken omfattning en extra beskattning av bolagen faktiskt föreligger enligt gällande rätt. Det är också svårt att bestämma på vilket sätt det kan vara möjligt att omfördela den

extrabeskattning, som faktiskt föreligger, utan att komma i konflikt med skäliga krav på dess likformiga fördelning mellan olika bolag eller olika aktieägare, liksom att avlyfta den utan att förmånen härav medför att vissa parter otillbörligen gynnas på andras bekostnad. De antydda problemen skall behandlas närmare nedan.

Varje försök att lösa frågan om företagsbeskattnings konstruktion måste vidare prövas från neutralitetssynpunkt. Även om man från likformighetssynpunkt skulle kunna acceptera någon given lösning på bolagsbeskattningsproblemet, kan det tänkas, att samma lösning från neutralitetssynpunkt företer sådana avvikelser från idealnormen, att den inte kan accepteras. I alldeles speciell grad gäller detta, om man skulle anlita någon form av bruttobeskattning för att särskilt belasta t. ex. aktiebolagen, eftersom valet av företagsform och produktionsvägar därigenom skulle påverkas på ett sätt, som knappast skulle kunna rationellt försvaras. Men även beträffande ett rent nettoskattesystem får neutralitetssynpunkten väsentlig betydelse, speciellt i fråga om beskattnings inverkan på finansieringsfrågorna och därmed på det förräntningsanspråk, som olika företag måste ställa på sina investeringar.

En speciell aspekt på neutralitetsnormen är problemet om fördelningen mellan företagen av samhällets kostnader för deras verksamhet. En beskattning efter intresse, som låter även förlustgivande företag betala exempelvis vägkostnaderna genom bilskattemedel, yrkesskadorna genom avgifter per anställd arbetare etc. framstår som inte bara acceptabel utan direkt önskvärd från neutralitetssynpunkt, eftersom det vore orationellt att tillåta företag att etablera sig i en verksamhet, som åsamkar det allmänna merkostnader, vilka om de inkalkylerats i företagets planering hade visat, att det inte vore räntabelt. Synpunkter av detta slag måste självfallet tas i beaktande vid avvägningen mellan skatte- och avgiftsfinansiering av det allmänna service. Däremot lär en oförmedlad intresseprincip knappast kunna hålla som grundläggande norm för hela företagsbeskattningen. Detta skulle nämligen förutsätta en uppskattning inte bara av samhälleliga kostnader utan även av den samhälleliga nyttan (t. ex. fler skattebetalande anställda i en kommun) av företagets verksamhet. Kommunernas slagsmål om skattefria statsinstitutioner, när lokaliseringen

av sådana är aktuell, ger en klar antydning om att det inte behöver vara så sant som det ibland påstås, att vinstlösa företag skulle vara skattesubventionerade.

Naturligtvis får man inte överdriva vikten av en terminologifråga som den nu behandlade. Med hänsyn till vikten av att samordningsproblemen inte glöms bort är det emellertid önskvärt, att termen företagsbeskattning används för beskattningen av alla företag, oavsett juridisk form, och att den särskilda aktiebolagsbeskattningen betecknas med en term för sig, t.ex. »bolagsbeskattning». Därmed skulle vinnas, att en behandling av företagssektorns skatteproblem inte kunde ske utan tillbörligt beaktande av de samordningsfrågor, som för varje systemändring måste lösas på nytt under anläggande av redovisade likformighets- och neutralitetsnormer, med de undantag från dessa, som i varje särskilt fall kan motiveras. Redan här bör det likväl framhållas, att dessa undantag är ett viktigt kapitel, som bland annat rymmer hänsynstagande till konjunkturpolitiska motiv vid beskattningen (»incentive taxation»). Det är av utrymmesskäl, inte av tendens, som sistnämnda motiv i det följande skjuts i bakgrunden.

BOLAGSSKATTENS INCIDENS

Ovan (sid. 47) har berörts den traditionella incidensteorins antagande, att en nettovinstbeskattning aldrig kan övervältras, eftersom ingen skatt ingår i den utan vinst producerade, marginella enhetens pris, medan däremot en övervältring normalt sker av en kostnadsskatt, effektivare ju mer elastiskt utbudet är och ju mindre elastisk efterfrågan är. I den partiella, alltså på enstaka företag eller branscher inriktade analys av olika övervältringsfall, som utgör den traditionella incidensteorins modellfall, visas vidare, att en kostnadsskatt vid monopolistisk prissättning aldrig kan övervältras på sådant sätt, att inte monopolvinsten reduceras med minst skattens belopp, medan däremot en övervältring även i denna mening principiellt är möjlig vid fall av fri konkurrens, genom att ett bortfall sker av konkurrerande, marginella producenter.

I modernare litteratur kring incidensfrågorna¹ har den traditionella incidensteorins metoder och resultat på många håll kritiserats. En utgångspunkt för kritiken har härvid varit, att den traditionella teorin ensidigt arbetat med en deduktiv metod, med andra ord utgått från teoretiska föreställningar om företagarnas rationella beteende, i stället för att med en induktiv metod, exempelvis på grundval av intervjuer eller med statistiskt material, försöka vinna klarhet om hur skatterna faktiskt påverkar företagspolitiken. En annan kritisk huvudlinje är den, att den partiella teorin har ett alltför begränsat användningsfält, medan en total, alltså på hela sektorer (företag, hushåll, offentlig sektor) inriktad teori mer fullständigt kan belysa de verkliga förhållandena. Speciellt motiveras detta med att en sådan teori ger bättre utrymme för en differentiering mellan olika incidensbegrepp. Det gäller här främst skillnaden mellan den relativa skatteincidens, som undersöks, när man jämför incidensen hos olika, alternativt möjliga skatter, och den absoluta budgetincidens, som framkommer, när man undersöker incidensen av en ny skatt i förening med verkningarna av de statsutgifter, som skatten finansierar.

Uppställandet av en total incidensteori möter emellertid stora svårigheter. Vill man exempelvis studera påläggandet av en skatt i förbindelse med en statsutgiftshöjning med samma belopp blir lösningen beroende inte bara av skattens utan även av utgiftshöjningens incidens och ger alltså inte något renodlat svar på frågan om skatteincidensen. Antar man åter att skatten läggs på i steriliseringssyfte (och att syftet fullföljs!) kan man vara tveksam om det är riktigt att som skatteincidens redovisa de konjunkturdämpande verkningarna av en förbättrad budgetbalans. Kvar står som ett rent skatteproblem antagandet av att en skatt utbyts mot en annan, lika givande. Men dels ger lösningen av detta endast ett svar på frågan om vederbörande skatters relativa incidens inbördes, dels är det inte så lätt att anpassa till verkligheten antagandet av en lika givande skatt som en avskaffad — uppbördens kan ju bli bättre eller sämre än den förväntade och förutberäknade.

¹ Se t.ex. *H. C. Recktenwald*: *Steuerinzidenzlehre*, Berlin 1958, och *C. Welinder*: *Steuerüberwälzung und Steuerwirkungen*, i *Handbuch der Finanzwissenschaft*, Bd 2, Tübingen 1954, jämte däri anvisade arbeten. Se även *Bent Hansen*: *Finanspolitikens ekonomiska teori*. SOU 1955: 25, kap. V.

Härtill kommer problemet att finna en modell, som kan tillgodose kravet på att ge riktiga upplysningar i incidensfrågor. I varje fall i vårt land torde det hittills inte ha konstruerats så förfinade ekonometriska modeller för hela näringslivet, att man med deras hjälp med rimliga krav på exakthet skulle kunna räkna fram ett svar på vare sig relativa eller absoluta incidensproblem. I den teoretiska incidensdiskussionen ser man ofta exempel på hur var för sig synbarligen rimliga, teoretiska modeller ger helt motsatta resultat i incidensfrågor. De författare, som med stöd av antagna men icke empiriskt testade modellsammanhang har velat göra utsagor om den faktiska skatteövervältringen, har alltid kunnat motsägas med stöd av på lämpligt sätt valda modeller med annan innebörd i avseende på incidensen. Möjligheten att använda exempelvis input-output-modeller för lösning av incidensproblemen tycks ännu inte ha tillvaratagits i önskvärd omfattning. I samma mån som dessa eller andra ekonometriska metoder förfinas blir det emellertid ett angeläget önskemål för den finansvetenskapliga teorin att på mera verklighetsnära modeller än de nu vanligen använda kunna testa de motstridiga antagandena om skatteincidens och skatteverkningar.

Forskare, som särskilt betonat betydelsen av induktiva metoder för problemets lösning, har bland annat sökt visa graden av nettovinstbeskattningens övervältring genom att intervjua företagen om i vilken utsträckning de kalkylerat in skatten i sina kostnader. När man kommit fram till att en sådan kalkylform är vanlig, har man därav velat sluta, att en övervältring faktiskt ägt rum. Den traditionella incidensteorins på marginalkostnadsresonemang grundade betraktelsesätt har också ifrågasatts på den grund, att några marginalföretag i praktiken inte visats existera. Andra forskare har emellertid som argument i striden om marginalismens realism kunnat redovisa intervjuresultat, som visar, att företagen ofta nog i praktiken är mer marginalistiska än de själva vet om.

En induktiv diskussionsmetod finner man i de diskussionsbidrag, där den faktiska nettoavkastningen efter skatt på aktiebolagens kapital anförs som bevis för en faktisk övervältring av nettovinstbeskattningen. Särskilt den amerikanska vinststatistiken lämpar sig för dylik argumenta-

tion.¹ (De svenska serierna är för korta och framför allt för påverkade av speciella omständigheter — priskontroll, utdelningsbegränsning — för att deras ytliga likheter i detta hänseende med de amerikanska skulle ha något bevisvärde.) Försvararna av den traditionella incidensteorin har emellertid både i USA och England kunnat dra fram andra siffror avseende vinst i procent av bruttoomsättningen, som gett vid handen, att den sedan 1920-talet pågående stegringen av aktiebolagens vinstbeskattning lett till sänkta nettovinster och sänkta utdelningar i procent av bruttointäkterna. Att vinsterna i förhållande till investerat kapital hållit sig så väl uppe kan naturligtvis till någon del tillskrivas inflationen i stället för en eventuell övervältring — vinsterna är kalkylerade utan hänsyn till indexändringar. Viktigare torde det vara, att vinsterna även kan betraktas som ett resultat av förbättrade konjunkturer, vilka i sin tur, i den mån de beror på statlig utgiftsexpansion (man talar om en balanserad budgets incidens), indirekt naturligtvis kan framställas som en följd av skatterna, men i varje fall inte specifikt av just de bolagsskatter, vilkas övervältringsförhållanden man velat undersöka.

Några riktigt klara svar får man alltså varken av den deduktivt härledda, totala incidensteorin eller av de hittills tillämpade induktiva metoderna för en moderniserad, total eller partiell teoribildning. Självfallet innebär detta inte att dessa vägar skulle vara spärrade också för framtiden. Problemet ligger huvudsakligen i att de nationalekonomiska metoderna hittills inte blivit tillräckligt färdiga för att man med dem skulle kunna få oomtvistliga svar på de besvärliga frågor, som det här gäller.

I detta läge kan det kanske vara befogat att åtminstone för praktiska ändamål ge den traditionella incidensteorins resultat ett »privilege of doubt», så länge inte mer entydiga resultat kan nås på andra vägar. Även för en dynamisk totalanalys av skatternas verkningar får denna teoribildning för övrigt relevans, om man räknar med att företagets första reaktioner på en skatt är likartade med vad de enligt den traditionella incidensteorin skulle vara, om marknadsefterfrågan skulle förbli konstant.

Det är emellertid numera vanligt, att även från den traditionella teo-

---

¹ Se härom bl. a. *B. U. Ratchford & P. B. Han*: The Burden of the Corporate Income Tax. *National Tax Journal* X (1957), sid. 310.

rins egna förutsättningar kritik riktas mot dess resultat. Argumentationen förs främst på den linjen, att de rena marknadsformerna, monopol och fri konkurrens, som utgör den traditionella teorins typfall, har få motsvarigheter i verkligheten. Vid »monopolistisk konkurrens» av olika styrka kan man komma fram till resultat, som illa överensstämmer med den traditionella teorins. Vidare kan man också möta argument, enligt vilka den traditionella teorin visserligen stämmer, men å andra sidan de skattemässiga definitionerna på nettovinst inrymmer sådana element, som i realiteten åtminstone på lång sikt ingår i marginalkostnaderna, varigenom teorins resultat beträffande en renodlad nettovinstbeskattning inte blir praktiskt giltiga för den existerande vinstbeskattningen.

Svårast är här kanske att komma till rätta med frågan om skattens övervältring i monopolistisk konkurrens. Det är utan tvivel realistiskt att tänka sig, att en höjning av nettovinstbeskattningen kan leda till prishöjningar på marknader, där en prishöjning redan tidigare skulle varit lönsam men företagen — även om de i princip avsett att maximera sin vinst — underlåtit den, därför att marknadsstrukturen inte varit rent monopolistisk. Skatten kan ge impulsen till en gemensam aktion. Men å andra sidan kan man med fog ställa frågan, om det här verkligen är fråga om en egentlig skatteövervältring. Kanske vore det riktigare att säga, att en skatteskärpning kan medföra en högre grad av monopolisering, vilket i sin tur kan leda till en liknande bruttovinststegring, som företagen skulle ha uppnått genom en egentlig övervältring. Den utlösande faktorn hade ju i princip lika gärna kunnat vara en branschöverenskommelse. Är skatten generell, har den ju inte ökat skyddet mot yttre konkurrens i den meningen, att en möjlig konkurrents priskalkyler behövt påverkas.

En argumentation av det senare slaget kan exempelvis, som hos *Cosciani*¹, ta fasta på att företagarlön och ränta på eget kapital inte ingår i de avdragsgilla kostnaderna men väl i företagarens egen marginalkalkyl. Ett sådant argument torde likväl böra falla, så snart skatten är generell. Kan det egna kapitalet inte i en alternativ användning förräntas skattefritt, reduceras dess förräntning betraktad som »opportunity cost» («kostnad» =

---

¹ *C. Cosciani*: The Effects of Differential Tax Treatment of Corporate and Non-corporate Enterprises, OEEC 1959.

utebliven inkomst) i proportion till skatten, och samma gäller företagarlönen. Men är det fråga om en speciell vinstskatt — t.ex. bolagsvinstskatten, sedd från de placerares synpunkt, som överväger placering i nya aktier, för vilkas utdelning de själva är skattskyldiga — kan argumentet naturligtvis tillmätas större värde.

En väsentlig punkt, där den traditionella incidensteorins resultat ifrågasatts, gäller avvägningen mellan sparande och konsumtion, liksom mellan arbetsinsats och fritid. Så länge man kan räkna med att kapitalets nettoförräntningsanspråk bestäms uteslutande av dess avkastning i alternativa placeringar, kan man sålunda utgå från att en generell nettovinstbeskattning inte övervältras, eftersom nettoförräntningsanspråket i princip faller, när skatten stiger (däremot kan olika antaganden rörande möjligheterna till förlust- och resultatsutjämnning medföra olika resultat i avseende på riskvilligheten). Men om man som alternativ kapitalanvändning betraktar även omedelbar konsumtion eller anskaffande av varaktiga konsumtionsvaror, konst etc., vilkas imputerade ränteavkastning inte beskattas, kan argumentet, att det egna kapitalets förräntning ingår i den verkliga marginalkostnaden men likväl beskattas, anses betydelsefullt.

Om man vidare räknar med att den alternativa användningen av den tid man i princip skulle kunna ägna åt arbete, varav inkomsten beskattas, är uttagande av större — obeskattad — fritid, blir på motsvarande sätt argumentet, att företagarlönen reellt ingår i kostnaden, i viss mån relevant. Skatternas inverkan på sparvilja och arbetsvilja är emellertid, som bland andra Bent Hansen påvisat¹, ett särdeles tvistigt spørsmål. Om de reducerar sparande och arbetsvilja så, att ränte- och lönenivån tvingas upp, kan man naturligtvis däri se åtminstone en skatteverkning. Men för närvarande lär det vara svårt att bevisa, att inte just skatternas effekt att reducera kapitalets ränteavkastning och löntagarnas inkomststandard bidrar till att stimulera åtminstone vissa slag av målsparande liksom den kan sporra de standardjäktande medborgarnas arbetsflit. Att betrakta vinstbeskattningen såsom helt eller delvis övervältrad genom sparfientliga skatteeffekter förefaller i varje fall något djärvt.

Mindre omtvistad är den traditionella incidensteorin beträffande kost-

¹ A. a., kap. VIII-IX.

nadsskatterna. Det har dock ofta påpekats, att i samma mån, som en övervältring misslyckas, företagen själva drabbas. Är en kostnadsskatt tänkt som en konsumtionsskatt, kan dess verkningar på berörda företag framstå som irrationella och ojämna. Ett konkret exempel är den stagnation eller tillbakagång, som uppgivits ha drabbat t. ex. choklad-, konfektyr- och nöjesindustrierna som resultat av varu- respektive nöjesbeskattningen. Ett annat exempel är de ojämna verkningarna på mer eller mindre integrerade företag av en omsättningsskatt av typ kumulativ flerledsskatt (kaskadskatt), sådan som t. ex. i Västtyskland. Men självfallet är detta inte ett argument för att betrakta en kumulativ kostnadsskatt av typ bruttointäkts- eller bruttokostnadsskatt som en egentlig företagsskatt, därför att den inte fullständigt och enhetligt kan övervältras. Fördelningen i reell börda mellan olika företag skulle ju vid en sådan beskattning inte ske efter normer, ägnade att skapa något slags likformighet i behandlingen av olika företag.

I det följande skall den principiella utgångspunkten vara den, att en allmän nettovinstbeskattning inte övervältras. Beträffande aktiebolagsbeskattningen har emellertid bland annat Myrdal diskuterat, om den inte borde betraktas som en speciell skatt, ägnad att återhålla investeringarna i aktiebolag och därmed höja priserna på »aktiebolagsprodukter».¹ Myrdal ville för sin del betrakta aktiebolagsbeskattningen som en skatt på masskonsumtionsvarorna.

Tesen kan diskuteras, bland annat därför att det i många branscher är svårt att definiera särskilda »aktiebolagsprodukter», men framför allt därför att aktiebolagsskattens konstruktion inte behöver vara sådan, att förräntningskravet för alla investeringar i aktiebolag skulle vara högre än för sådana i andra slags rörelse. Tvärtom kan den i viss mån »självfinansieringsvänliga» konstruktionen av den svenska aktiebolagsskatten under vissa förutsättningar sätta ner förräntningskravet för nya bolagsinvesteringar under vad det skulle varit, om aktieägarna andelsvis beskattats för all bolagets vinst efter de för handels- eller kommanditbolag gällande reglerna. Samtidigt är det naturligtvis både möjligt och sannolikt, att andra aktiebolagsinvesteringar hålls tillbaka av »dubbelbeskattningen»

¹ G. Myrdal: Finanspolitikens ekonomiska verkningar, SOU 1934: 1.

på det sätt Myrdal räknade med. Vilkendera effekten som i olika konjunkturlägen kvantitativt är mest betydelsefull, återstår att undersöka.

AKTIEBOLAGENS »DUBBELBESKATTNING»

För aktiebolag och ekonomiska föreningar — här skall vi för enkelhetens skull endast tala om »bolag» — gäller i Sverige, att deras nettovinst blir föremål för en proportionell inkomstbeskattning hos bolaget. För utdelad vinst inträder ånyo inkomstbeskattning, nu för vederbörande aktieägare. En sådan dubbelbeskattning är vanlig även utomlands.

Dubbelbeskattningens fullständiga genomförande säkras jämlikt svensk rätt främst genom den proportionella utskiftningsskatten, vilken drabbar vad som vid bolags upplösning eller nedsättning av aktiekapitalet utskiftas till delägarna utöver tillskjutet belopp. (För ekonomiska föreningar gäller i stället, att sådant belopp anses som utdelning, vilken beskattas hos vederbörande andelsägare.) En viss garanti mot att dubbelbeskattningen urartar till multipel (kedje-)beskattning lämnar de regler, enligt vilka bolags aktieutdelningar i regel är skattefria. Undantag gäller dock härvidlag för s.k. svarta familjebolag (fåmansbolag, som inte visar att de givit skälig utdelning) och i regel bolag för vilka aktier jämställs med varulager i rörelse (såsom försäkringsbolag och banker) — för utdelning på s.k. organisationsaktier gäller dock med vissa undantag skattefrihet även för nu nämnda bolag. Genom inskränkningar i ränteavdragsrätten har skattefriheten de facto upphävts för andra utdelningar än sådana på organisationsaktier eller till minst 90 procent ägda dotterbolags aktier, såvitt de motsvaras av gäldräntor.

Av formella skäl kan man naturligtvis kritisera användningen av termen dubbelbeskattning för detta förhållande. Det är nämligen i regel här fråga om olika arter av inkomst, varför någon dubbelbeskattning av *samma* inkomst formellt inte föreligger. För ett ekonomiskt betraktelsesätt är denna anmärkning dock knappast av betydelse.

Inte heller är det något övertygande skäl mot användandet av termen dubbelbeskattning, att det på sin höjd är bolagens nettovinst *efter* skatt, som andra gången beskattas. Språkbruket bör tillåta termens användning, även om t.ex. vid 50 procent bolagsskatt och 50 procent marginell inkomstskatt för aktieägarna vid maximal utdelning inalles 75 procent (alltså inte $50 + 50 = 100$ procent) av vinsten går till skatt.

MOTIV FÖR DUBBELBESKATTNINGEN

I den mån dubbelbeskattningen alls ansetts utgöra en extra belastning av aktiebolagen eller deras ägare, har den särskilt tidigare försvarats med argumentet, att privilegiet att arbeta i en företagsform med begränsad ansvarighet på något sätt borde betalas. Möjligheterna att i aktiebolagsform koncentrera ett större kapital än en enskild företagare skulle kunna presteras, och särskilt då möjligheten att uppnå en gynnsam företagsstorlek genom hänvändelse till kapitalmarknaden, har likaså betraktats som ett sådant privilegium.

Numera torde sådana överväganden knappast vara aktuella för lagstiftaren — inte heller kan de sägas ha större berättigande. Något slags oktrojavgift för aktiebolag kan ju inte motiveras, när möjligheten att bilda sådana bolag står öppen för alla och alltså inte har monopolkaraktär. Inte heller är ansvarighetsbegränsningen alltid så värdefull, att den motiverar en extra skatt — tvärtom måste fåmansbolags ägare ofta nog gå i borgen för det egna bolagets förpliktelser. Slutligen kan det anföras, att om vinstmöjligheterna är större för aktiebolag, stiger även skatten, om den utgår efter nettovinsten, och detta gäller vare sig skatten är »dubbel» eller enkel. En särskild belastning på denna grund av »storföretag» faller också med svårigheten att dra en förnuftig gräns. Praktisk erfarenhet (i Sverige fram till 1938) av progressiv bolagsbeskattning på grundval av förräntningen på investerat kapital visar att inte heller denna teoretiskt bestickande lösning av frågan är idealisk.

Ett skattetekniskt argument för dubbelbeskattningen är relevant för kommunalbeskattningen: både bolagens verksamhetskommuner och aktieägarnas hemortskommuner kan anföra goda skäl för att få beskatta vinsterna respektive utdelningarna. Men i själva verket borde detta problem inte behöva lösas annorlunda än som skett med sådana enskilda rörelseidkares kommunalskatt, vilka driver rörelse i annan än hemortskommunen. Vore en kommunal dubbelbeskattning av aktieutdelningar verkligen befogad, borde den med samma rätt kompletteras med en beskattning även i hemortskommunen av sådan vinst från utom denna driven rörelse, som rörelseidkaren tagit ut. Någon sådan reform tycks aldrig ha proponerats.

Dubbelbeskattningen, i nuvarande omfattning, måste historiskt betraktas huvudsakligen som en fiskalisk produkt. Överväganden av dess från likformighets- och neutralitetssynpunkt erforderliga gestaltning har åtminstone på vissa punkter redan sedan 1910, och sålunda under en tid, varunder skattetrycket på bolagsvinsterna mångdubblats, fått stå tillbaka för hänsyn till skatteintäkterna.

Det senast sagda skulle möjligen kunna angripas med hänvisning till ytterligare en försvarsgrund för dubbelbeskattningen, aktuell vid den 40-procentiga aktiebolagsskattens införande 1947. När finansministern då försvarade skattens höjd med att bolagen borde bära proportionsvis samma andel av den totala inkomstskatteuppbörden som förut, kunde nämligen häri intolkas tanken, att bolagen i praktiken skulle äga ett slags egenliv (jämför ovan sid. 48 f.). De som i litteraturen hävdade denna uppfattning motiverar den bland annat med att företagsadministration och företagsägande numera allt oftare är åtskilda funktioner. Många företagsadministratörer påstås beredda att se aktieägarna som blott och bart ett slags (med hänsyn till sina anspråk på utdelning och medbestämmanderätt kanske särskilt besvärliga) fordringsägare. Ett abstrakt »företagsintresse», inriktat främst på vidmakthållande och förbättring av företagets expansionskraft, hävdas i vissa fall i direkt motsättning till aktieägarnas verkliga eller förmenta intresse av bästa möjliga förräntning på sitt kapital. Fenomenet lär ha blivit illustrerat vid den senaste, utdelningsvänliga bolags-skatte-reformen i Västtyskland, som gav aktieägarna nya argument för utdelning, där direktörerna hellre sett en nedplöjning av vinsten.

Självfallet gäller argumentet inte för familjebolag, där aktieägarintresset och det abstrakta företagsintresset ingått personalunion. Mer värt att tas på allvar är det kanske för storbolagens del. Det vore likväl alltför optimistiskt att tro, att den gradvisa övergång, som skattepraxis medger från i praktiken enkelbeskattade, rörelsedrivande en- och fåmansbolag till helt dubbelbeskattade, börsnoterade bolag, vore avstämd efter denna differens. Snarare skulle en åtskillnad mellan bolagen och deras ägare kunna diskuteras vid bedömningen av huruvida beskattningsåtgärder, som påverkar utdelningarna, kan tänkas »kapitaliserade» genom en engångsförskjutning av kursläget för börsnoterade aktier. En utdelningsvänlig reform skulle

därvid kunna tänkas gynna andra aktieägare än dem, under vilkas innehavstid en skatthöjning sänkt kurserna, liksom naturligtvis en bolagsskattehöjning, som kapitaliseras genom kurssänkning, oskäligt belastar en enda generation av aktieägare. Men det var inte härom det rörde sig 1947. Det årets skattebeslut bekräftar tvärtom tesen, att dubbelbeskattningen främst är fiskaliskt motiverad.¹

ARGUMENT MOT DUBBELBESKATTNINGEN

Mot de anförda motiven för en dubbelbeskattning står skälen för ett enkelbeskattningssystem. Dessa är klara. Från likformighetssynpunkt kan man kräva, att vad som ytterst är aktieägarnas inkomst såvitt det är tekniskt möjligt beskattas på samma sätt, utan avseende på om den uppnås via ett aktiebolag eller direkt. Från neutralitetssynpunkt kan man begära, att bruttoförräntningsanspråket för i företag investerat kapital skall vara detsamma för alla investeringar, beträffande vilka nettoförräntningsanspråket efter skatt sammanfaller, och inte variera beroende på om finansieringen sker direkt i enskild firma, handelsbolag etc., genom nyemission av aktier, genom bolags utgivande av obligationer eller genom nedplöjande av bolagsvinster.

Dessa argument kan sägas tala för att vi aldrig borde ha skaffat oss något annat bolagsbeskattningssystem än en form av enkelbeskattning. Däremot kan möjligen det förhållande, att bolagsskatten i viss mån kan ha kapitaliserats i börskurserna, mana till viss försiktighet med krav på undantagslöst undanröjande av bestående dubbelbeskattning. Det är ju inte något likformighetskrav, att den som kanske debuterat som aktieplacerare under nu rådande beskattningssystem genom en lagändring skall sättas i stånd att åtnjuta kanske dubbla den utdelning han haft anledning räkna med, när han köpte sina aktier. Det är en politisk värderingsfråga, om man anser att sådana hänsynstaganden bör få verka konserve-

¹ Man måste i detta sammanhang tyvärr konstatera en frapperande kvalitetsförsämring beträffande skattelagstiftningens förarbeten. Den utförliga diskussion, som ända fram till 1938 års bolagsbeskattningsreform ägnades frågan om bolagsbeskattningens teoretiska grund och lämpligaste utformning (jämför särskilt SOU 1931: 41-42) har vid efterkrigstidens mycket högre skattenivå ansetts kunna krympas ner till en obetydlighet.

rande på beskattningsreglerna eller man hellre vill hävda, att vinsterna i fråga bör kunna accepteras väl så lätt som motsvarande förluster (eller uteblivna vinster) för de aktieägare, som fått vidkännas tidigare skattehöjningar. I det följande skall frågan närmare behandlas, i vilken mån detta resonemang faktiskt är relevant i dagens läge.

HUR KAN DUBBELBESKATTNINGEN UNDVIKAS?

Ekonomiskt sett kan dubbelbeskattningen i princip undvikas genom följande alternativa metoder:¹

- A) bolaget skattar för hela sin vinst; utdelning är skattefri hos aktieägarna;
- B) bolaget får avdrag för utdelning men skattar för fonderad vinst; utdelning beskattas hos aktieägarna;
- C) bolaget skattar för hela sin vinst; aktieägarna skattar i princip för utdelning men får från den uträknade skatten dra av den del av bolagsskatten, som belöper på utdelningen (i vilken denna skatt inräknas — är bolagsskatten högre än den individuella bör restitution medges);
- D) bolaget är helt skattefritt; aktieägarna skattar för sin andel av hela bolagsvinsten.

En metod att undvika dubbelbeskattningen, som skjuter över målet, är t. ex.:

E) bolaget är helt skattefritt; aktieägarna skattar för utdelad vinst.

Även en övergång till »bruttobeskattning» för aktiebolagens del kan naturligtvis sägas innebära ett upphävande av dubbelbeskattningen. I den mån en sådan skatt inte kan övervältras — det kan främst gälla exportbolag, bolag med importkonkurrens och bolag, som konkurrerar med företag i annan juridisk form — består emellertid fortfarande en särskild belastning av bolagen, utöver den på deras aktieägare belöpande inkomstskatten, bara mycket egendomligare fördelad än den nuvarande nettovinstskatten. Görs övergången generell för alla företag, oavsett juridisk form, och bibehålls likväl samtidigt inkomstbeskattningen för enskilda rörelseidkare, gäller det sagda endast exportbolag och bolag med importkonkurrens, (liksom även enskilda firmor i motsvarande läge), medan situationen i övrigt erinrar om alternativ E) ovan. Görs de enskilda företagens nettoinkomst av rörelse skattefri medan skatten på aktieutdelning

¹ För en sammanfattande diskussion med litteraturuppgifter kan hänvisas t. ex. till *C. Cosciani: a. a., L. Dini: Effetti economici dell'imposizione sulle società, Rom 1957,* och *R. Goode: The Corporation Income Tax, New York 1951.*

kvarstår, innebär detta återigen en diskriminering av aktiebolagsformen, samtidigt som grundvalen för en progressiv inkomstbeskattning helt sprängs. Undantas i stället exportföretagen från bruttoskatt och påläggs importen en kompenserande avgift, bör bruttoskatten lika litet som t.ex. den allmänna varuskatten påverka nettovinstbeskattningens anordning.

Teoretiskt tillämpas i Sverige numera inte någon av dessa metoder. Inte heller i utländsk rätt är det lätt att finna renodlade exempel på deras tillämpning, även om man kan känna igen principerna i åtskilliga mera kompromisspräglade system. I praktiken rymmer även i Sverige dubbelbeskattningssystemet vissa luckor, som kan klassificeras med hjälp av den nu anförda indelningen.

Sålunda kan *metod A*¹ sägas praktiserad, i den mån bolagsvinst kan ackumuleras och skattefritt tillgodogöras aktieägarna genom att aktiernas värde stiger med den ackumulerade vinsten och värdestegringen realiserar efter mer än fem års innehav eller eljest på sådant sätt, att den inte inkomstbeskattas.

Förutsättningen för att detta verkligen skall innebära frihet från dubbelbeskattning är dock att värdestegringen på aktierna verkligen följer substansvärdet utan någon reduktion för skattens skull. Denna förutsättning lär sällan vara uppfylld. Kursutvecklingen på börsnoterade aktier brukar sålunda i regel inte hålla jämna steg med bolagens substansvärdeökning. En anledning härtill, liksom till att familjebolagsaktier knappast annat än undantagsvis anses kunna värderas till substansvärdet, är att bolagstillgångarnas avkastning i princip inte kan tillgodoföras aktieägarna utan mellankommande dubbelbeskattning, först av bolagsvinst, sedan av utdelning. Inte heller tillgångarnas kapitalvärde kan överföras på aktieägarna utan skatt antingen på utdelning eller på utskiftning.

Detta förhållande illustrerar för övrigt även, varför en utvidgad kapitalvinstbeskattning i varje fall inte så länge utskiftningsskatten och dubbelbeskattningen av utdelad vinst bibehålls kan betraktas som en korrekt metod för utjämnande av en eventuell diskrepans mellan bolagsskatten på outdelad vinst och aktieägarnas därmed jämförbara marginalskatt.

¹ Partiellt tillämpas metoden i USA genom att aktieutdelning upp till 50 dollar är skattefri varjämte en nedsättning av den uträknade skattens belopp sker med 4 procent av den skattepliktiga utdelningen, det senare en mindre korrekt variant av metod C).

Metod B är den i praktiken viktigaste för undanröjande av dubbelbeskattningen när det gäller flertalet mindre, rörelsedrivande bolag. Den kan anses tillämplad i den meningen, att aktieägare i andra än förvaltningsbolag, om de samtidigt är företagsledare, i regel lär vara oförhindrade att som lön ta ut medel, som ekonomiskt utgör rörelsevinst. Härför krävs emellertid i praxis, att arbetsinsatsen gjorts på en sådan chefspost, där en »riktig» värdering av insatsen skulle vara särskilt besvärlig. Det går alltså inte att ta ut mera betydande vinstsummor via styrelsearvodet, pensioner, löner till familjemedlemmar på lägre tjänster etc.

Metod B) har tillämpats i modifierad form bland annat i den nyare västtyska skattelagstiftningen. Även i Sverige har röster hörts för en reduktion av bolagsbeskattningen på utdelad vinst. En sådan förekom för övrigt i viss utsträckning före 1910. Här finns ej utrymme för någon utförligare diskussion av de aktuella förslagen i detta syfte.

Metod C), enligt vilken bolagsskatten betraktas som en form av preliminärskatt på den utdelade vinsten, tillämpas i Storbritannien, dock endast beträffande den proportionella bottenskatten. Härutöver utgår en »profits tax», som tidigare belastade utdelad vinst hårdare än fonderad men numera — om man så vill med ett principiellt närmande till metod B) — gjorts lika hög, 10 procent, för all bolagsvinst. Svensk rätt känner inte detta system — på sin höjd kan det ses som en lindring i dubbelbeskattningen, att inkomstbeskattningen endast kan drabba bolagsvinsten netto efter skatt. Detta — i och för sig tämligen självklara — förhållande medför bland annat, att vid progressiv inkomstbeskattning av utdelning den skatteskärpande verkan av dubbelbeskattningen på hela den på en aktieägare belöpande bolagsinkomsten faller med stigande marginalskattesats (bolagsskatten är de facto »avdragsgill»). Men vad aktieägaren får behålla netto av utdelningen reduceras genom bolagsvinstbeskattningen proportionsvis lika mycket i alla inkomstlägen.

Enligt *metod D*) beskattas i Sverige handels- och kommanditbolags delägare andelsvis för bolagens hela vinst, medan bolagen inte själva är skattskyldiga. Man kan för aktiebolagens del tänka sig en optionsrätt, innebärande att åtminstone mindre aktiebolag skulle få välja det för dem gynnsammaste beräkningssättet, aktiebolagsbeskattning eller behandling

som handelsbolag. I Sverige finns ingen sådan rätt, men ibland kan man genom kommissionsbolag av olika slag fördela bolagsvinst mellan exempelvis ett tillverkande aktiebolag och ett försäljande kommanditbolag på sådant sätt, att dubbelbeskattningen undgås för den vinst man vill utdela, medan samtidigt den vinst, som avses fonderad, innehålls i aktiebolaget, som kan ha lägre marginalskatt än aktieägarna.

Om *metod E*) erinrar den särskilt åren 1938–55 förda politik, som gav aktiebolagen bättre möjligheter till skattefri reservbildning (skattecredit) än enskilda firmor. Sedan de fria avskrivningarna avlösts av de räkningskapsenliga är numera de bolagen förbehållna reservbildningsmöjligheterna i huvudsak begränsade till två, nämligen dels de snart kanske inaktuella möjligheterna till pensionsstiftelseavsättning genom överlämnande av egna skuldebrev, dels rätten att göra avsättningar till investeringsfonder för konjunkturutjämning. Sambandet mellan dubbelbeskattning av utdelad vinst och speciellt gynnsam behandling av outdelad vinst framgick inte minst av 1947 års proposition, i vilken den 40-procentiga vinstbeskattningen försvarades med hänvisning till den fria avskrivningsrätten. Om dubbelbeskattningen av utdelad vinst då ansågs om också grovt och blott delvis böra kompenseras med gynnande av den outdelade, så har dock detta betraktelsesätt i varje fall sedan 1955 övergivits av statmakterna.

METODVALET FRÅN LIKFORMIGHETSSYNPUNKT

En likformig beskattning av alla företagsägare åstadkommes i princip med metod D), enligt vilken aktieägarna andelsvis skattar för bolagets hela vinst, analogt med vad som nu gäller för handelsbolag. De tekniska argumenten mot en generell lösning av detta slag är likväl överväldigande: det vore bland annat orimligt, om storbolagens skatteprocesser skulle behöva medföra, att tusentals aktieägares taxeringar hölles öppna.

Mindre allvarliga tekniska svårigheter skulle metoden vålla, om den stadgades som en frivillig rätt för på visst sätt definierade fåmansbolag. Visserligen möter även en sådan begränsad tillämpning tekniska problem, särskilt med hänsyn till svårigheten att göra en korrekt vinstfördelning,

när äganderätten till en andel växlat under löpande år. Men både detta problem och svårigheten att samordna systemet med realisationsvinstbeskattningen har i svensk rätt för handelsbolagens del vunnit en visserligen schablonmässig men praktiskt kanske godtagbar lösning.

Om metoden är frivillig och tillräckligt stor majoritet bland aktieägarna krävs, kan detta kanske ta udden av argumentet, att metoden skulle innebära beskattning av realiserad vinst. Blev den obligatorisk skulle det däremot betyda, att aktieägare skulle kunna tvingas till skattebetalning överstigande erhållen utdelning för den fonderade vinstens skull. Detta vore sannolikt ett farligt vapen i majoritetsaktieägares hand för utsvältning av obekväma minoriteter.

Är metod D) alltså inte generellt användbar, gäller det att finna ett system, som är ägnat att belasta bolagsvinsten så, att dess beskattning såvitt möjligt ansluter till den skatt aktieägarna hade fått vidkännas, om företaget varit direktägt. Metod E) erbjuder härvidlag en radikal utväg, som emellertid i likformighetens intresse förutsätter ändring av beskattningsreglerna även för enskilda rörelseidkare, så att dessa kunde undgå skatt för sina ackumulerade vinster.¹ En ensidig skatteförmån av detta slag skulle eljest locka över en större del av företagsamheten till aktiebolagsformen, vilket inte alltid är önskvärt.

Å andra sidan möter en reform av detta slag allvarliga principiella betänkligheter, så länge man inte är beredd att också för andra inkomsttagare än rörelseidkarna avskaffa vad man brukar kalla »sparandets dubbelbeskattning». Bygger skattesystemet på tanken, att även den del av inkomsten, som sparas, skall beskattas, kan ett undantag härifrån för företagsinkomsternas del verka oberättigat. Skattens självfinansieringsvänliga konstruktion skulle dessutom kunna leda till en icke önskvärd stelhet i företagsstrukturen. Av dessa och andra skäl har man avstått från att införa metoden i Västtyskland, där den under beteckningen »Betriebssteuer»

¹ Ett bibehållande av bolagsskatten enbart för den utdelade vinsten skulle kanske i vissa lägen vara god ekonomisk politik men knappast betyda en från likformighetssynpunkt godtagbar kompensation för förmånen av skattefritt bolagssparande. Ju mer den senare utnyttjades, desto mindre hårt skulle ju den förra drabba. Systemet förekommer dock, kombinerat med en näringskatt på bolagens kapital, i den schweiziska kantonen Aargau. Se t.ex. H. Gisler, Die Besteuerung der Aktiengesellschaften nach dem ausgeschütteten Gewinn. Winterthur 1956.

speciellt diskuterats, särskilt i en modifierad form innefattande en viss, proportionell beskattning av outdelad respektive outtagen vinst.¹ Inte heller i Sverige har man ansett en enhetlig beskattningsform för alla företag böra vinnas till priset av en långtgående oenhetlighet i beskattningsprinciperna för olika slag av inkomst (Bevillningsutskottets betänkande nr 22 1959). Det bör dock påpekas, att en sådan oenhetlighet inte skulle innebära något radikalt nytt i lagstiftningen. Den väsentliga åtskillnaden mellan inkomstredovisning jämlikt bokföringsmässiga grunder och sådan jämlikt kontantprincipen är således en allmänt accepterad, praktisk nödvändighet. Men en skattefrihet för företagssparande skulle få större betydelse.

De återstående tre metoderna, A)–C), innebär, så snart beskattningen är progressiv, att bolagsvinster beskattas annorlunda än enskilda rörelseidkares. Särskilt gäller detta metod A), enligt vilken inte bara den outdelade vinsten utan även den utdelade lämnas utom räkningen som grund för den progressiva inkomstskatteberäkningen. Den progressiva inkomstskattens grundidé, enligt vilken en persons relativa skatteförmåga bestäms av *hela* hans inkomst, frångås därigenom på ett avgörande sätt.

Avsteget från progressiviteten gäller vid de båda andra metoderna enbart den outdelade vinsten. Hur man än bestämmer skattesatsen för denna, riskerar man att vissa, högt beskattade aktieägare framstår som gynnade, medan andra aktieägare, speciellt sådana, vilka principiellt åtnjuter skattefrihet för sin inkomst, framstår som mindre väl tillgodosedda. Tekniskt är det ett synnerligen svår bemästrat problem att i gengäld belasta de gynnade aktieägarna genom en utvidgad kapitalvinstbeskattning. Man prövar den linjen bland annat i det senaste danska regeringsförslaget till bolagsbeskattningens ordnande, men i den mån metoden ger en exaktare behandling av aktieägare med höga inkomster torde den innebära en snarast ökad orättvisa i behandlingen av dem, vars marginalsatt är lägre.

Av metoderna B) och C) kan den förra framstå som ogynnsam för sådana bolag, som har svårt att komma ut på kapitalmarknaden och därför är hänvisade till en hög grad av självfinansiering. Argumentet gäller dock

---

¹ Jfr t.ex. Steuer und Wirtschaft nr 11/1949 och C. Boettcher, Zur Betriebsteuer, Steuer und Wirtschaft 1951 sp. 411–432.

endast om den innehållna vinsten beskattas hårdare än om den beskattats hos aktieägarna, eller om man behöver frukta, att vid en framtida utdelning av tidigare ackumulerad vinst rätten till avdrag inte skulle kunna fullt utnyttjas. Tanken var i viss mån aktuell i samband med den svenska lagändringen år 1910, men problemet torde i huvudsak kunna lösas med tekniska modifikationer. Självklart är en skatt av typ B) eller C) utdelningsvänligare, ju högre skatten är på outdelad vinst, och av likformighetsskäl måste man därför ta hänsyn till bolag som inte *kan* dela ut sin vinst, nota bene om man verkligen kan förutsätta, att dessa bolags aktieägare har en lägre marginalsatt än skatten på den outdelade vinsten.

Det är därför inte nödvändigt att anse metod B) som i varje utformning mindre självfinansieringsvänlig än den engelska metoden C). Den senare skulle möjligen till och med kunna betraktas som psykologiskt mindre befrämjande för självfinansieringen, nämligen i den mån den ger lågt beskattade aktieägare möjligheter att restitutionsvägen tillgodogöra sig på erhållen utdelning belöpande skatt.

Med båda metoderna följer vid växlande skattenivå att man måste avgöra efter vilken skattesats den utgående förmånen skall beräknas, om nämligen företagets utdelning kan anses inbegripa vinst, som tidigare beskattats efter en annan skattesats än den som gäller för utdelningsåret. Det engelska systemet kan knappast fungera tekniskt utan att man beräknar den på all utdelning belöpande, aktieägarna tillgodoräknade skatten efter den utdelningsåret gällande skattesatsen. Men vid metod B) vore det kanske naturligare att mera exakt kalkylera en eventuellt tillåten skatterestitution vid utdelning överstigande årsvinsten på grundval av det eller de föregående årens skattesats.

Både beträffande metod B) och C) har det anmärkts, att de tillåter aktieägare, till skillnad från innehavare av räntelöpande fordringar på vederbörande bolag, att i den mån de behärskar bolagens utdelningspolitik fördela de skattepliktiga utdelningarna mellan olika beskattningsår på ett från progressionssynpunkt gynnsamt sätt.

De olika metoderna drar också med sig konsekvenser beträffande reglerna om skattefrihet för bolags aktieutdelningar. En avgörande förenkling skulle metoderna A) och E) betyda, medan å andra sidan svårig-

heterna att finna en rimlig lösning på problemet vid metoden D) visar hur orealistisk den är för andra än fåmansbolag. Metoden B) skulle betyda, att aktieutdelning från andra bolag måste beskattas som annan inkomst (med rätt till avdrag för utdelning, naturligtvis), och metoden C) skulle betyda samma sak med den skillnaden, att avräkningen av det utdelande bolagets på utdelningen belöpande skatt precis skulle kvitta det mottagande bolagets skatt på utdelningen, så att nettobeloppet bleve fritt. Ingen av metoderna skulle kräva bibehållande av begränsningarna i ränteavdragsrätten.

METODVALET FRÅN NEUTRALITETSSYNPUNKT

Kunde man effektivt få bort dubbelbeskattningen, skulle det i princip betyda, att man — i vad på skatten ankommer — skulle kunna få ett enhetligt förräntningsanspråk för alla bolagsinvesteringar, utan avseende på om de finansieras med ackumulerade vinstmedel, nyplacerat eget (aktie-) kapital från andra aktiebolag, nyplacerat eget kapital från övriga investerare, nyplacerat främmande kapital (obligations- eller andra lån) från andra bolag och nyplacerat främmande kapital från övriga investerare.

Nu gällande svenska system är i princip självfinansieringsvänligt, mindre kanske genom en speciellt låg skatt på outdelad vinst än genom hög skatt på utdelad vinst, så snart dubbelbeskattningen är effektiv. Om systemet lades om och gjordes mindre utdelningsfientligt, skulle detta sannolikt reducera den ström av riskvilligt kapital, som nu furneras från aktiebolagens outdelade vinstmedel, men samtidigt öka utdelningsinkomsterna och därmed sannolikt både viljan och förmågan till riskvilligt sparande hos aktieägarna. Om läget för närvarande är sådant, att bolagen gör investeringar, där aktieägarna, om de kunde komma åt vinstmedlen utan ny beskattning, hellre skulle valt att konsumera dem, finns det inte någon säkerhet för att inte ett upphävande av dubbelbeskattningen för utdelad vinst skulle kunna innebära både en stegring av skatteuppbörden (genom att större utdelningar skulle utsättas för inkomstbeskattning hos aktieägare med hög marginalsatt) och en minskning av det tillgängliga, riskvilliga kapitalet. Å andra sidan skulle bolagen kunna bjuda enskilda

nyplacerare i aktier bättre villkor än förut, och detta skulle kanske i sin tur ha en motsatt effekt, nämligen en ökad tillgång på riskvilligt kapital.

Vi har med andra ord från neutralitetssynpunkt för närvarande att göra med en starkt splittrad marknad, där förräntningsanspråket för aktiebolags nyinvesteringar skiftar från ett läge *under* de genomsnittliga aktieägarnas bruttoförräntningsanspråk, nämligen för investeringar som finansieras med ackumulerade vinstmedel eller med nyplacerat (eget eller främmande) kapital från andra bolag, till ett läge *över* samma anspråk, nämligen för investeringar finansierade genom nyemission av sådana aktier, som förvärvas av andra än bolag, och vilkas utdelning blir dubbelbeskattad.

Denna bild kompliceras än mer av att reglerna mot kedjebeskattnings gör att aktiebolags värdering av aktier i relation till obligationer (nota bene där det gäller vita bolag och placering av eget kapital) motsvarar ett ungefär dubbelt så högt bruttoförräntningsanspråk för obligationer som för aktier i motsvarande riskläge. Denna värdering är kongruent med avkastningens behandling hos utdelande bolag men motsvarar inte den inbördes värderelationen för andra placerare. Tendensen bör som följd härav vara, att aktiekurserna genom de aktieförvärv, som bolag frestas göra med sådana likvida medel, som alternativt skulle ha satts in på bank eller hållits i obligationer, drivs upp i förhållande till obligationskurserna. Detta betyder i sin tur, att aktieköparna genom en relativt lägre effektiv förräntning av aktieplaceringar och (åtminstone i princip) obligationsemittenterna genom den relativt högre obligationsräntan får vara med och betala en del av den dubbelbeskattnings, som vid en enhetligare marknad kanske fullständigare skulle ha kapitaliserats i aktiekurserna.

Det återstår att undersöka, om detta förhållande kanske öppnar vägen för en omdaning av bolagsbeskattnings till ett likformigare och neutralare system.¹ Skulle en reform reducera aktiernas speciella attraktions-

---

¹ En sådan reform borde, om det alls vore tekniskt möjligt, företas enligt alternativ D. Metod A) innebär visserligen en inte enbart till aktiebolag begränsad skattefrihet för utdelningar, men kursrelationen mellan aktier och obligationer skulle åtminstone i ett avseende betyda en avvikelse från neutraliteten. Den skulle nämligen ge uttryck för en marginell placerares värdering av skattefriheten, vilken från deras synpunkt, som har en högre marginalskatt, innebure en övervärdering av obligationer, och från deras synpunkt,

värde just för placerande bolag, kunde kanske det knapphetsvärde, som aktierna anses betinga i dagens börsläge, minskas så väsentligt, att man därmed kunde fånga upp åtminstone en väsentlig del av den kurshöjning, som eljest borde bli den naturliga följderna av en reform för upphävande av dubbelbeskattningen. Det är å andra sidan ännu ovisst, om efter en sådan reform en ökad tillgång på riskvilligt kapital från enskilda placerare skulle kompensera det bortfall av utbudet kapital, som ett helt eller delvis upphävande av gällande skattereglernas stimulans för bolagssparandet kan tänkas innebära. Detta är öppna frågor, men situationen manar åtminstone till försiktighet med sådana åtgärder, särskilt en inskränkning av bolags skattefrihet för utdelning, vilka skulle kunna göra den nuvarande bolagsskattens kapitalisering mera fullständig och därigenom rättsläget svårare att rubba.

---

vilkas marginalskatt vore lägre, skulle betyda en övervärdering av aktier. Valet av finansieringsform — eget eller främmande kapital — för investerande bolag skulle förbli opåverkat, om kurssättningen gäve uttryck för värderingarna hos en grupp placerare med samma skattesats som bolagen själva. Har placerarna högre marginalskatt föredrar de aktier, i motsatt fall obligationer. Detta skulle bli fallet även vid metoderna B) och C). Beträffande dessa gäller även, fast naturligtvis i mindre grad än med nuvarande system, att förräntningsanspråket för bolagskapital bör ligga under förräntningsanspråket för kapital från övriga placerare i samma mån som bolagsskatten är lägre än den personliga inkomstskatten och därigenom lockar till ackumulation i stället för utdelning. I avseende på kursrelationerna mellan aktier och obligationer skulle metod C) ha samma svagheter som metod A), medan däremot vid metod B) genom att utdelning bleve beskattad hos mottagande bolag förräntningsanspråket, nota bene om endast utdelad vinst medräknades, bättre skulle överensstämma. Slutligen gäller beträffande metod E) att den är självfinansieringsvänlig men däremot neutral i fråga om användningen av eget eller främmande kapital. Från neutralitetssynpunkt förefaller metod B) således vara det praktiska alternativ, som främst kan komma i fråga.

Välfärdsstat eller välståndsstat?

Av Erik Höök

Denna artikel har tillkommit i nära anslutning till en inom institutet pågående undersökning kring de starkt ökade offentliga utgifterna. Utredningen avser utgifternas utveckling under en längre period — närmare bestämt sedan åren strax före första världskriget. Under arbetets gång har det syntts oss behövt att i något fall söka ytterligare förlänga perspektivet bakåt. Detta har främst gällt i fråga om socialpolitiken och denna artikel får ses mot den bakgrunden. Den presenterar inga egna rön inom socialpolitikens historia utan utgör blott ett försök att ur tillgängliga arbeten på detta område (av Heckscher, Höjer, Montgomery m. fl.) finna svar på några frågor som vi ställts inför.

Är åldringarnas försörjning relativt sett bättre i våra dagar än för 150 år sedan? Frågan är kryptiskt formulerad — och detta med avsikt. Ingen torde sålunda tveka om svaret, om vi något mer preciserat ställer frågan: Är åldringarnas ekonomiska situation på 1950-talet sämre eller bättre om man ser den i relation till förhållandena ett och ett halvt sekel tidigare? Men om vi i stället formar den på detta sätt: Har åldringarnas försörjning sedd i relation till andra åldersgruppers förbättrats under de sista hundra-femtio åren? Svaret är kanske då inte längre så givet.

Detta kan måhända synas enbart vara en lek med ord. Men i de skilda frågeformuleringarna inryms ett inte så oväsentligt problem, nämligen hur man skall betrakta vår socialpolitik. Ty hur skall man förklara vår berömda sociala reformpolitik om man till äventyrs — vilket för övrigt troligen är det riktiga — nekande besvarar frågan, om åldringarnas försörjning har förbättrats jämfört med andra ålders- och befolkningsgrupper. Om vidare det här ifrågasatta förhållandet skulle ha en vidare giltighet så att t.ex. alla de medborgarkategorier, som vår nuvarande socialpolitik omfattar, inte skulle vara tillförsäkrade en större per capita-andel av samhällets totala resurser än det tidiga 1800-talets individer i motsvarande situation kunde påräkna att få disponera, inställer sig ganska osökt frågan om vår välfärdspolitik kan ges någon annan och vidare innebörd än att vi numera genom ett ökat välstånd kan avsätta absolut

sett större resurser för ifrågavarande ändamål än vad tidigare varit möjligt.

Det antyddes nyss att man troligen kan hävda den uppfattningen, att skillnaderna i försörjningsstandard mellan barn och åldringar å ena sidan och befolkning i yrkesverksam ålder inte var större i det tidiga 1800-talet än i våra dagar. Ovedersägliga belegg för en sådan uppfattning kan dock tyvärr inte framläggas, eftersom något material som kan utnyttjas för en mer exakt bestämning av dessa försörjningsförhållanden inte finns att tillgå. Men flera mer allmänna omständigheter och faktorer kan anföras som stöd för en sådan åsikt.

FÖRHÅLLANDENA I BÖRJAN AV 1800-TALET

Den tidigare delen av 1800-talet var en period som präglades av ett ovanligt starkt intresse för och en mycket livlig diskussion kring fattigvårdsproblemen. Det var ingen tillfällighet att Almqvist då skrev »Den svenska fattigdomens betydelse» och att långvariga och mycket ingående offentliga utredningar gjordes om fattigvårdsproblemen. De resultat och slutsatser som framkom av dessa ägnades stor uppmärksamhet i vida kretsar — med inlägg av exempelvis Geijer och Fryxell. Fattigvårdsfrågan stod även ständigt på riksdagarnas arbetsprogram, vilket efter hand resulterade i tillkomsten av 1847 års fattigvårdslag, som utgjorde en viktig milstolpe i vår socialpolitiska historia. Såväl tidpunkten för som vissa av anledningarna till detta lagstiftningsarbete är av visst intresse, då det gäller att belysa de inledningsvis resta frågorna.

Att döma av de handlingar som ingick i förarbetena till 1847 års lag uppfattades och diskuterades fattigvårdsfrågan till stor del som ett problem att finna vägar för att hjälpa arbetslösa befolkningsgrupper till att finna nya och bättre utkomstmöjligheter än de som stod till buds. Det var så att säga ett bonden »Paavo-problem» att vidga odlingsgränsen och att avtvinga den jord som redan låg under plog en bättre avkastning. I en växande befolkning var detta ett brännande problem. Att genom någon form av arbete bidra till att hålla nöden tillbaka framstod under de rådande förhållan-

dena som en alla åvilande skyldighet, vilket återspeglades i lagbestämmelserna om laga försvar och lösdriveri.

Detta problem skall emellertid med dessa erinringar lämnas åsido, då det i detta sammanhang ju är den andra sidan av fattigvårdsfrågan som är av intresse. Det är den sida som avser försörjningen och vården av de icke arbetsföra.

Förvisso är bilden av hur omvårdnaden av sjuka och fattiga liksom hur barnens och åldringarnas försörjning tedde sig i början av 1800-talet mycket mörk, när man ser på dessa förhållanden ur 1950-talets perspektiv. Men de hårda försörjningsvillkoren kan inte sägas ha varit något speciellt utmärkande för dessa grupper utan gällde överhuvudtaget för den övervägande delen av befolkningen. Och utgår man från den då gällande genomsnittliga levnadsstandarden i samhället torde, så långt man kan döma av tillgängliga handlingar, de hjälpbehövande gruppernas läge inte ha varit speciellt prekärt. I det tidiga 1800-talets svenska samhälle tycks nämligen ha funnits sådana socialpolitiska garantier för »trygghet mot nöd» — detta uttryck då uppfattat som garantier mot oförvållade onormala avvikelser från en allmänt rådande standard — som vi i dagens välfärdssamhälle säkerligen inte har någon anledning att se ned på. I dåtidens bondesamhälle, som innefattade den alldeles övervägande delen av befolkningen — fanns en samhörighet som gjorde, att försörjningen av gamla, sjuka, mentalt efterblivna etc. var en naturlig del av familjens och bysamhällets allmänna försörjningsproblem och som innebar att levnadsvillkoren för de olika arbetsoförmögna grupperna ganska automatiskt anpassades efter de villkor under vilka de arbetsföra levde. Att i detta system en ganska stark ömsesidighet i försörjningsansvaret gjorde sig gällande, vilket tog sig uttryck bland annat i att barnen tidigt sattes till arbete och att åldringar och efterblivna fick sig ålagda olika mer eller mindre krävande arbetsuppgifter, utgör ingen direkt inskränkning av den socialpolitiska trygghetsgarantin mot nöd. Ty dels var nog ett arbetsbidrag från dessa grupper en nödvändighet för att upprätthålla den allmänna standarden — även om vi i och för sig inte vill acceptera barnarbete torde vi väl dock, då valet står mellan ett visst mått av barnarbete och en så låg levnadsstandard för familjen som äventyrar bland annat barnens hälsa och möjlig-

heter att överleva, tvingas välja det förra alternativet. Och dels kan väl om t. ex. åldringarnas arbete — helt oberoende av om det var nödvändigt eller ej — sägas att det var en naturlig form av sysselsättningsterapi, som vi gärna skulle se att det fanns fler motsvarigheter till i våra dagars samhälle.

Om förhållandena inom de grupper som inte tillhörde jordbruksbefolkningen är det svårare att få en klar bild. Men mycket tyder på att det även för dessa gällde en »socialpolitisk» ordning, som gav en ganska stor trygghet mot nöd. En av Ulrich Herz utförd studie av de villkor, som dåtidens bruksbefolkning levde under, pekar på att det för denna industri-sektors del fanns ett ganska väl utvecklat välfärdssystem som gav goda garantier mot dåtida nöd.¹ Ungefär detsamma kan nog sägas i fråga om skråhantverket. Rotesoldaten, fogden, prästen, domaren m. fl. torde inte heller ha behövt riskera att vid sjukdom och ålderdom sakna en nödortftig bärgning.

I naturhushållningen som i hög grad även gällde inom grupperna utanför jordbruksbefolkningen, fanns ett starkt trygghetsmoment. Arbetarna på bruken exempelvis var i de allra flesta fall tillförsäkrade husrum och vedbrand, potatisland etc. även då de till följd av ålderdom eller sjukdom inte kunde utföra något egentligt arbete. Detta försörjningssätt erbjöd inte bara ett skydd vid eventuella penningvärdeförsämringar utan innebar även en viss standardföljsamhet i så måtto att naturaförmånerna anpassades efter hur folket i gemen levde på orten.

Från nutida utgångspunkter kan man förvisso peka på flera otillfredsställande drag i detta »socialpolitiska» försörjningssystem. För de utblottade, som ej hörde till någon bestämd gård eller familj, var någon form av rotering eller kringgång mellan hemmanen i byn eller socknen en ofta anlita försörjningsutväg; stod inte heller denna till buds återstod mestadels endast tiggeriet. I eftervärldens ögon framstår dessa former för omhändertagande av de fattiga som förödmjukande och inhumana. Fråga är emellertid, om en sådan bedömning historiskt sett är riktig eller rättvis.

---

¹ Förändringar i bruksarbetarnas levnadsförhållanden vid tiden för järnbrukens industrialisering. Stencil. Avhandlingen återgavs i vissa delar i en serie artiklar »Gamla Bruk» (Metallarbetaren 1944.)

Måste inte spørsmålet om humanitet — inhumanitet i dessa sammanhang även det ses i relation till de aktuella förhållanden, som rådde under de tider man studerar? Det är ju inte troligt att attityden till t.ex. roteringen i den tidens samhälle vare sig från de givandes eller tagandes sida alls liknar en nutida individs inställning till ett sådant system. Och man kan knappast bedöma graden av inhumanitet utan att veta något om dessa attityder. En annan sak som talar för stor försiktighet vid jämförelser av detta slag är svårigheten att väga förtjänster och nackdelar mot varandra. Hur skulle exempelvis vår tids omvårdnad av åldringarna — bestående av att vi sänder dem en penningssumma på posten och för övrigt i ett ganska stort antal fall lämnar dem till en djup isolering från arbetsliv och från andra samhällsgrupper — ha motsvarat det tidiga 1800-talets krav på en human åldringsförsörjning? Är det säkert att de åldringar som då levde skulle, om de fått välja, ha föredragit ett system av vår typ?

En senare tids kritiska inställning till det äldre hushållnings- och försörjningssystemet har även riktat sig mot den patriarkaliska ordning som förr gällde. Men också i detta fall är det allt annat än lätt att avgöra, hur befogade olika negativa bedömningar kan vara. Ofta har ju framförts, hur understundom en hård och hjärtlös inställning hos hufadern eller husbonden utlämnat hjälpbehövande åt en bitter misströstan och resignation inför en ohjälpt nöd. Det finns inga skäl betvivla att missförhållanden av denna art förekom, men det finns å andra sidan inga belegg för att det sociala normsystemet i det tidiga 1800-talets samhälle var sådant att grova och upprepade fall av förhärdelse mot ett uppenbart hjälpbehov kunde passera opåtalade och utan reaktion från omvärlden. För övrigt torde det även på denna punkt vara befogat med försiktighet i bedömandet och dömandet. Ty vilken hjärtlöshet är störst? Den som fanns hos äldre tiders genomsnittlige husbonde eller den form av kollektiv hjärtlöshet som poängterades av ett statsråd då denne trodde sig kunna förklara missförhållanden inom vår tids mentalsjukvård med att olika partier ansåg sig ha så få röster att vinna genom upprustningsåtgärder på detta område.

De ovan gjorda erinringarna kan inte sägas direkt bestyrka men väl allvarligt ifrågasätta om inte skillnaden i försörjningen av fattiga, åldringar

etc. mellan våra dagars och det begynnande 1800-talets svenska samhälle är en fråga mindre om olikheten i välfärd — fattad då som en trygghetsgaranti — utan mer om skillnader i välstånd. Denna likhet gäller givetvis dock inte på något sätt de former efter vilka de för olika välfärdsändamål behövliga resurserna togs ut och fördelades vid de skilda tidpunkterna. Själva organisationen som sådan kan inte gärna ges något eget värde ur välfärdssynpunkt. Förändringar i det socialpolitiska formsystemet skulle då i viss mån inte heller kunna tas som osvikliga tecken på att välfärden ökats eller minskats i samhället. Men om så förhåller sig, inställer sig här det inledningsvis antydda problemet hur man skall betrakta framväxten av vår moderna socialpolitik, ty det kan ju te sig ganska paradoxalt att välfärden inte skulle ha ökat under de 150 år som jämförelsen här avsett, trots den mängd av sociala reformer som under denna tid genomförts. Upplöses emellertid inte denna motsats om man kunde se de olika nytillkomna socialpolitiska åtgärderna som en anpassning av välfärdssystemet till ändrade förhållanden inom samhälls- och produktionslivet? Och fortsättningsvis skall här anföras några skäl för en sådan syn på utvecklingen av socialpolitiken.

HEMORTSRÄTTSPROBLEMET VÄXER FRAM

De äldre förhållanden, som vi i det föregående uppehållit oss vid, hänförde sig till en tid då den industriella och kommersiella omvandlingen av samhällslivet i stort sett ännu icke satt in. Men allteftersom produktions- och sysselsättningsstrukturen började förändras, fick detta mycket snart återverkningar på det rådande socialpolitiska försörjningssystemet. Dessa återverkningar torde i första hand ha sammanhängt med att den tidigare utpräglade stabiliteten i fråga om bosättning och sysselsättning så småningom började rubbas.

Dels försämrades därmed de faktiska möjligheterna att personligen se till och vid behov vårda anhöriga och tidigare anställda. Dels kan nog den här uppsplittringen i viss mån antas ha bidragit till olika attitydförändringar i samhället. Relationen mellan arbetsgivare och anställda blev efter

hand en annan och därmed följde nog även en annan inställning till bland annat de »socialpolitiska» frågorna. Dessa faktorer bidrog till att den naturliga försörjningsenheten, som tidigare i vissa avseenden kunnat omspanna en hel by eller ett helt bruk blev mer uppdelad och även fick en annan avgränsning.

Alltnog, med en ökande geografisk och yrkesmässig rörlighet minskade förutsättningarna för att det tidigare sättet för omhändertagande av gamla, föräldralösa barn etc. smidigt skulle fungera. Det började uppstå behov av kompletteringar till och justeringar av den gamla ordningen. En tidig förelöpare till de kommande anpassningsproblem, som utlöstes av den tilltagande rörligheten, återfinns inom gesällskapen. Redan under 1600- och 1700-talen hade de speciella försörjningsproblem vid sjukdom och olyckor, som gesällerna på grund av sina omfattande vandringar ställdes inför, lett till organiserandet av vissa enklare sjuk- och nödhjälpskassor. Detta var dock ett enstaka fall, som inte på länge fick några talrikare efterföljare.

Av större betydelse i detta sammanhang torde vara, att den vid framväxandet av den allmänna socialpolitiken så väsentliga frågan om hemortsrätten säkerligen kan antas emanera ur den stigande rörligheten i samhället. En orsak till den ökade rörligheten var den snabbare befolkningstillväxten men av större betydelse i detta sammanhang blev så småningom den begynnande omvandlingen av näringslivet. Husbondens och byalagens försörjningsplikt konstituerades ju av en stadigvarande intim arbetsgemenskap. Då denna gemenskap efter hand började uppläckras måste frågan om ändring i ansvaret för försörjningen av de fattiga snart inställa sig. Man kan kanske uttrycka saken så att med den ökade rörligheten framtvängdes en omprövning av huvudmannaskapet för socialpolitiken. Och en viktig yttring av denna omprövning var just hemortsrättsproblemet.

I hospitals- och barnhusordningen från 1763 stadgades »at hwar Sockn skal föda sine fattige», men någon bestämmelse om till vilken socken en person skulle räknas fastställdes först 25 år senare. I en kungörelse från 1788 utsades sålunda, att den socken, där fattighjonet antingen haft eget hemman eller såsom inhyses- eller tjänstehjon senast varit i skatt anteck-

nad, borde vidkännas dess vård.¹ Under hela 1800-talet och sedan ända fram till våra dagar har frågan om hemortsrätt och försörjningsplikt varit ett ständigt återkommande problem i socialpolitiken. Och dessutom kan nog sägas, att i varje fall ända fram till senare delen av förra seklet en lösning av hemortsrättsfrågan var en primär förutsättning för att beslut om sociala åtgärder skulle kunna slå igenom i en praktisk och något så när effektiv tillämpning.

För den som blott helt flyktigt sysslat med socialpolitikens historia är de samband som rådde mellan hemortsrättsfrågans utveckling och de skilda socialpolitiska åtgärder som efter hand aktualiserades synnerligen svåra att överblicka. Närmast som en fråga till de historiker som arbetar på detta område skulle jag dock vilja framföra ett par synpunkter. Kan man inte med ett visst fog anse, att hemortsrättsproblemet intog en nyckelställning i den moderna socialpolitikens framväxt? Vad som betingade denna dess ställning skulle då vara, att dit koncentrerades frågan om kostnadsansvaret för den sociala hjälp som skulle ges. Och kan inte vidare de långvariga strider som stod kring denna fråga ses som ett uttryck för de stora svårigheterna, att i övergången till ett industrisamhälle och till penninghushållning finna en ny grund och nya vägar för kostnadsfördelningen?

I det äldre samhället fanns statliga, kyrkliga och privata socialinrättningar av skilda slag, men dessa torde kunna betecknas som en yttersta reserv, avsedd för dem som föll utanför det ordinära välfärdssystemet. De torde inte heller ha uppburits av ett kostnadsansvar i trängre mening, utan kan väl sägas mer ha växt fram ur välgörenhetens grogrund. Den betydelse detta inslag haft för utformandet av den moderna socialpolitiken får förvisso inte underskattas. Men därifrån kunde ju knappast erhållas en grund för organiserandet av ett allmänt stadigvarande försörjningssystem för utblottade gamla, barn etc. Därvid måste man i stället söka finna en anknytning till den tidigare bestående ordningen. Inom denna, som uppbars av husbonden — byn — socknen, fanns den form av individuell kostnadsansvar som byggs upp av en intim gemenskap och person-

---

¹ Uppgifterna i dessa punkter hämtade från *G. Lindstedt: Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia; Fattigvårdskommitténs betänkande 2: 2, Sthlm 1915, s. 49 och 55.*

lig kännedom. Vid försöken att fastställa hemortsrätten sökte man genomgående använda denna grund för kostnadsfördelningen. Förklaringen därtill var tydligen att man önskade förse skyldigheten att lämna en fattigvårdstjänst med vissa garantier för att den hjälpbehövande i mån av förmåga tidigare gjort eller i en framtid kunde tänkas »göra rätt för sig». Sådana bestämmelser som »senast i skatt antecknad», »senaste mantalskrivningsort» etc. anger vad som här åsyftas. Emellertid återspeglar dessa termer troligen inte blott eller kanske inte främst den uppfattningen, att den som får hjälp skulle haft att fullgöra vissa skyldigheter, utan även den föreställningen att anhöriga och arbetsgivare, som man presumerade borde återfinnas i en på angivet sätt definierad hemort, hade ett naturligt ansvar för en individs senare öden.

På denna punkt inställde sig emellertid en mycket besvärande komplikation. Samtidigt som det inte fanns något från den tidigare ordningen helt avvikande alternativ för fördelningen av försörjningsbördan undergrävdes genom den ökade rörligheten den psykologiska grunden för exempelvis socknens kostnadsansvar. Ty omflyttningen innebar ju att presumptionen om att den senaste skatte- eller mantalskrivningsorten utgjorde en viss garanti för att en förutsatt tidigare prestation av den hjälpbehövande gjorts inom ifrågavarande ort eller för att man där skulle återfinna de grupper som kunde tänkas känna ett solidaritetsansvar för den hjälpsökande, i allt större grad kom att sakna reel förankring. Det var från detta dilemma som svårigheterna att uppnå enighet om en bestämning av hemortsrätten härleddes. Hur man än utformade reglerna i detta avseende var det alltid att vänta, att socknarnas beredvillighet att ge understöd åt befolkningsskategorier som ofta växlat hemort skulle vara mycket sval. Och ofta omvittnade är ju hur kommunerna i just sådana fall försökte på varandra övervältra försörjningsskyldigheten. En sida därav var de ofta återkommande småfinurliga finterna för att få fattigvårdsfall ut ur socknen. Den andra sidan var att man på olika sätt ville försvåra en inflyttning av personer som kunde antas skulle komma att ligga kommunen till last.

Dessa föga tilltalande yttringar av tvisterna kring hemortsrätten må ha haft en större eller mindre reell vikt, men de utgjorde dock ett tecken på att man måste söka andra vägar för kostnadsfördelningen, än de som åter-

fanns i hemortsrätten, om man ville införa mer omfattande sociala reformer. Tidigt väcktes även tanken att någon form av försäkring vore en utväg ur hemortsrättsproblematikens dilemma. Sålunda framfördes redan vid 1817–18 års riksdag ett förslag att genom årliga avgifter för statorpare och med dem jämförliga arbetargrupper bilda tillgångar, från vilka man kunde bestrida de fattigvårdsutgifter som i en framtid kunde uppkomma. Liknande propåer återkom sedan med jämna mellanrum under resten av 1800-talet. Men en lösning efter sådana linjer var ännu inte möjligt — till synes i hög grad beroende på att penninghushållningen ännu var så föga utbredd. På socialvårdens område kunde man sålunda inte gå fram fortare än som var möjligt för bank- och försäkringsväsendet.

Socialreformer med starka försäkringsinslag kunde sålunda inte aktualiseras på allvar förrän avlöningar och betalningar mer konsekvent började avräknas i pengar. Även om många andra faktorer inverkade därvidlag så torde den här antydda omständigheten ha bidragit till att det dröjde till omkring sekelskiftet innan socialförsäkringen kunde föras in i vår socialvård. Och i och med att man slog in på denna väg löstes visserligen inte hemortsrättsfrågan, men den kom därigenom att få minskande betydelse. Den var inte längre ett allvarligt hinder i det socialpolitiska reformarbetet.

Att hemortsrättsfrågan ändock allt fortfarande finns kvar i fråga om socialvårdsfall och vållar otrevliga tvister mellan kommunerna påminns vi ju om med jämna mellanrum. Under senhösten 1959 gick exempelvis genom television och press skildringar om hur en niobarnsfamilj samt en zigenarfamilj om 16 personer skjutsats mellan olika mellansvenska kommuner, som alla försökte undgå kostnaderna för dessa familjers försörjning.

Är de här gjorda tolkningarna riktiga så skulle nyheten med den moderna socialpolitiken mindre vara att den var en välfärdspolitik utan mer att den fann sådana administrativa former och ett system för kostnadsansvaret, som var anpassat efter de nya samhällsförhållanden som hade inträtt och som kunde ge en trygghetsgaranti även i ett samhälle kännetecknat av en förhållandevis stark geografisk och yrkesmässig rörlighet.

Här skall inte utvecklingen av denna nya socialpolitik närmare beröras, men några reflexioner rörande ett par drag i de för denna politik så betydelsefulla socialförsäkringarna skall avslutningsvis framföras.

Genom försäkringsformen kunde man bygga på ett slags individuellt kostnadsansvar, som i stort inte väsentligt avviker från det som utgjorde den reella grunden för det patriarkaliska försörjningssystemet. Men samtidigt kunde med försäkringen detta kostnadsansvar göras lokalt obundet. Hemmans-, socken- och landskapsgränserna, över vilka flyttningarna blivit allt talrikare, miste sin betydelse för försörjningens ordnande. Men även i försäkringen — i den delvis med skatter finansierade form som förekommer hos oss — måste finnas en hemorts rätt. Denna hemorts rätt kunde med hänsyn till befolkningens flyttningar inte göras snävare än att den inneslöt alla medborgare i riket. Den begränsning av försörjnings skyldigheten detta innebar i förhållande till icke svenska medborgare vållade inga olägenheter så länge den utrikes omflyttningen inte var av någon större omfattning. Men efterhand som dessa flyttningsströmmar har ökat, har ett behov uppkommit att justera och reglera denna hemorts rätt efter de nya förhållandena. Vi har sett hur en tilltagande inter-nordisk rörlighet utlöste en sådan anpassning, vilken utan större slitningar kunnat åstadkommas tack vare en betydande överensstämmelse i fråga om standard, socialpolitik etc. mellan vederbörande länder. Men om arbetsmarknadsförhållandena utvecklar sig i den riktningen att det uppstår ett starkt samordningsbehov med en vidare krets av länder, kan vi även då hoppas på att finna en smidig lösning eller är det då anledning befara att vi står inför ett lika svårlöst och segslitet problem som 1800-talets svenska hemorts rättsproblem.

Rubrikens fråga välfärdsstat eller välståndstat avsåg närmast problemet om i vilket av dessa avseenden det kunde sägas föreligga en skillnad mellan det tidiga 1800-talets och våra dagars svenska samhälle. Ur det internationella perspektiv, som nyss antyddes, saknar denna fråga intresse, men den bestämning som väl i det sammanhanget bör ges vårt nuvarande samhälle i socialpolitiskt avseende — välfärdsstat *och* välståndstat — kan antyda en svårighet för eventuella intereuropeiska samordningssträvanden. Våra uppfattningar om välfärd är relaterade

till den standard, det välstånd som råder i vårt samhälle. Om vi ställs inför behovet att få fram trygghetsgarantier med en vidare geografisk utsträckning och som även skulle omfatta medborgare i länder med ett lägre välstånd, är vi då beredda att eventuellt modifiera våra krav på välfärd? Och är vi då villiga att acceptera den tendens till utjämning av regionala inkomstlikheter som delvis torde följa av en utvidgning av den socialpolitiska ramen?

Input-output-undersökning för verkstadsindustrin

Några preliminära resultat med anknytning till
bilindustrin

Av Bengt Höglund

Den samlade mängden av företag och industrianläggningar intar en central plats inom samhällets *produktionssystem*. Man brukar i fråga om ett produktionssystem tala om dess *slutprodukter* som den del av den totala produktionen, som levereras ut från systemet utan att bli föremål för vidare bearbetning inom det. En slutprodukt är således en ur systemets synpunkt färdig vara.¹ På motsvarande sätt talar man om *slutlig efterfrågan* på systemets produkter, varvid avses sådan efterfrågan som existerar utanför systemet självt. Liksom ett produktionssystem levererar slutprodukter, mottar det utifrån leveranser av varor och tjänster som används som insatser i produktionen. Sådana produktionsinsatser, som således inte är framställda inom systemet, brukar man kalla *primära produktionsfaktorer*. Helt generellt kan ett produktionssystem funktion beskrivas så, att det utifrån mottar primära produktionsfaktorer, utnyttjar dessa i tillgängliga produktionsprocesser för att i sista hand framställa slutprodukter, vilka levereras ut ur systemet och möter den slutliga efterfrågan. Slutprodukterna utgör tillsammans resultatet av verksamheten inom systemet och förbrukningen av primära produktionsfaktorer utgör kostnaden för att nå detta resultat. Problemen om hur ett givet produktionssystem kommer att framställa en önskad mängd slutprodukter eller använda en tillgänglig mängd primära produktionsfaktorer är centrala inom ekonomisk teori.

¹ Termen »vara» används synonymt med »varor och tjänster».

INTERDEPENDENS

I ett konkret fall blir produktionssystemets avgränsning och därmed vad som skall betraktas som slutprodukter och slutlig efterfrågan respektive primära produktionsfaktorer i stor utsträckning beroende av karaktären hos de problem man vill studera. Vid studium av ett samhälles produktionssystem är det vanligt att betrakta efterfrågan för konsumtion, investering och export som slutlig efterfrågan och produkter som är färdiga att användas för något av dessa ändamål som slutprodukter. I överensstämmelse härmed betraktas arbete, kapitalanvändning och import som primära produktionsfaktorer. Det finns flera skäl för detta, vilka emellertid inte behöver diskuteras här.

Med produktionssystemet och samtidigt slutprodukterna avgränsade på detta sätt kommer all produktion att ske för att i sista hand framställa varor färdiga för konsumtion, investering eller export. Men långt ifrån all produktion går *direkt* till dessa ändamål. En stor del levereras mellan olika delar inom systemet. Många företag säljer sina produkter till andra företag, som i sin tur använder dem som insatser i sin egen produktion, antingen i form av delar och halvfabrikat avsedda att ingå i den egna produkten eller i form av drivmedel, förbrukningsartiklar och andra hjälpmedel för att hålla produktionen i gång. Ur säljarens synpunkt är det här fråga om en färdig vara, men inte ur köparens, och inte heller ur hela produktionssystemets. Det faktum, att en sådan produkt finner avsättning, beror på att den på ett eller annat sätt utnyttjas vid tillverkning av andra produkter. Den viktiga fråga som då inställer sig är i vilken relation produktionen av sådana varor står till produktionen av slutprodukter, alltså sådana varor som är färdiga att användas för konsumtion, investering eller export. Hur kommer med andra ord de delar av produktionssystemet som inte är direkt engagerade i produktion av slutprodukter att utnyttjas vid framställning av en given typ och storlek av dessa?

Ett konkret exempel kan ge en bättre bild av detta problem. Låt oss betrakta bilar som ett exempel på slutprodukt i ovanstående mening. För att framställa den färdiga bilen behövs uppenbarligen en mängd olika typer av produktionsinsatser. Man kan exempelvis fråga sig hur mycket järn och stål det åtgår för att framställa en given mängd bilar.

Först och främst har man då den mängd järn och stål som levereras från stålverken direkt till bilindustrin. Men bilindustrin mottar leveranser även från motorfabriker, karosserifabriker, andra mekaniska verkstäder och tillverkare av järnmanufaktur av olika typer, och dessa industrier använder järn och stål för framställning av de produkter de levererar till bilindustrin och köper dessutom varor från varandra och kanske från ytterligare andra industrier som i sin tur använder järn och stål eller köper från industrier som använder järn och stål etc., etc. Det är då tydligt att de direkta leveranserna från stålverken till bilindustrin utgör bara en del av den totala förbrukning av järn och stål, som tekniskt hänger samman med bilproduktionen. Vid sidan därav finns ett indirekt samband mellan bilproduktion och stålförbrukning som går via ett nätverk av relationer mellan olika delar av samhällets produktionssystem. Man kan säga, att det finns en teknisk eller strukturell interdependens mellan de olika industrigrenarna. Genom denna interdependens kommer bilproduktionen att stå i samband med verksamheten inom alla de delar av systemet, vilkas tjänster den direkt eller indirekt tar i anspråk.

PRODUKTIONSMODELL

Ur flera synpunkter är det av intresse att känna sambanden mellan olika delar av ett produktionssystem, och då inte bara de direkta utan även de indirekta av ovannämnda typ. För en industrigren eller *sektor* måste det vara av betydelse att veta å ena sidan vilka andra sektorer som direkt och indirekt utnyttjar de inom den egna sektorn framställda produkterna och å andra sidan vilka andra sektorer produkter man själv utnyttjar direkt och indirekt. I båda fallen är man ju, fastän på olika sätt, beroende av utvecklingen inom andra delar av näringslivet. Av lika stort intresse är det att se hur den egna verksamheten hänger samman med faktorer som inom ekonomisk teori tilldelas en strategisk betydelse, exempelvis konsumtion, investering, export, import, sysselsättning. Mot sådana områden riktar sig ofta den ekonomiska politiken och från dem utgår även av andra anledningar impulser till förändringar. Det är en viktig fråga, hur sådana impulser kan tänkas påverka de enskilda sektorerna. Avgörande blir då

överallt de totala sambanden, som innefattar både direkta och indirekta effekter.

Att uppskatta de direkta leveranser, som under en given period skett mellan två sektorer, är naturligtvis ur principiell synpunkt lätt. Detta kan ske direkt ur ett lämpligt statistiskt material. Svårare är det att säga något om de indirekta leveranserna, vilkas allmänna karaktär skisserades tidigare. För att uppskatta dessa måste de statistiska observationerna sammankopplas med en teoretisk modell över det aktuella produktionssystemet. En sådan modell är naturligtvis också nödvändig, om man med utgångspunkt i ett givet material vill säga någonting om andra situationer än den som materialet avser. Man måste med andra ord göra vissa bestämda antaganden om hur produktionssystemet är beskaffat. Ett exempel härpå är den modell som används inom input-output-analysen.

Ett väsentligt problem vid konstruktionen av en sådan modell är, att de olika egenskaper modellen bör ha i praktiken lätt leder till motstridande krav på dess utformning. Modellen bör för det första vara utformad så, att den kan besvara frågor som är relevanta ur teoretisk och politisk synpunkt, och den bör inte vara mera komplicerad än att den utan orimligt stor arbetsinsats även kan utnyttjas därtill i praktiken. Den måste vidare för det andra naturligtvis uppfylla rimliga krav på realism, vilket skulle kunna preciseras till att den skall kunna besvara ovanstående typer av frågor med den grad av säkerhet som frågornas karaktär kräver. Slutligen måste den för det tredje vara sådan, att den kan sammankopplas med tillgängligt statistiskt material. Den modell som används inom input-output-analysen utgör en kompromiss mellan sådana synpunkter. Dess viktigaste egenskaper framgår av följande redogörelse för dess konstruktion.

INPUT-OUTPUT-MODELL

En väsentlig del av samhällets produktionsverksamhet sker inom industri- och handelsanläggningar. Med industri- och handelsanläggning avses då här, liksom i Kommerciell industristatistik, en sådan teknisk enhet för produktionsverksamhet som består i ett lokalt fristående arbetsställe. En dylik anläggning behöver naturligtvis ej sammanfalla med ett företag betraktat

som en juridisk eller finansiell enhet. Tvärtom är det ju vanligt att ett företag driver flera anläggningar. Den svenska industristatistiken upptar ungefär 17000 industrianläggningar inom vilka produceras ungefär 2300 varor.

Industrianläggningarna mottar varor och tjänster, utnyttjar dessa för att framställa produkter, vilka sedan avyttras. Produktionens inriktning och karaktär bestäms av efterfrågan på produkter, tillgång på produktionsfaktorer, och de olika slag av produktionsteknik som finns att utnyttja. En given produktionsteknik bestämmer den relation som uppstår mellan mängden av färdiga produkter och mängden av förbrukade produktionsfaktorer. Denna relation mellan å ena sidan produkt eller *output* och å andra sidan insatser eller *input* är naturligtvis av största intresse vid studium av sådana problem som skisserades tidigare. Inom den ekonomiska litteraturen brukar man låta en produktionsprocess, eller kortare en *process*, karakteriseras just av en bestämd relation mellan output och input, vilka då båda relaterar till en samling varor. En process blir därigenom ett preciserat uttryck för en bestämd produktionsteknik, och den aktuella tekniska kunskapen kan tänkas representerad genom en samling sådana processer. Man tänker sig att dessa processer kan utnyttjas i varierande skala och i kombination med varandra. Produktionsverksamheten kan då formellt beskrivas genom olika kombinationer av sådana processer.¹

En industrianläggning kan betraktas som en organisatorisk enhet, där ett urval av existerande processer utnyttjas för framställning av varor. Den vara eller grupp av varor som en anläggning producerar bestämmer naturligtvis i väsentlig utsträckning produktionstekniken, dvs. de processer som anläggningen utnyttjar. I allmänhet kan emellertid en vara framställas på mer än ett sätt och inom anläggningen måste man då göra ett val mellan olika produktionsmetoder. I ett sådant fall bestämmer således produkterna inte fullständigt produktionstekniken och därmed inte heller den mängd produktionsfaktorer som förbrukas. Inom ekonomisk teori brukar man som bekant lösa detta problem genom optimeringsför-

---

¹ Den intresserade hänvisas till författarens artikel: »Jämviktsanalys, aktivitetsanalys och input-output», Ekonomisk Tidskrift 1959: 2, och där upptagen litteratur.

farande. Produktionen tänkes ske med den produktionsteknik som ger lägsta kostnader; valet mellan tillgängliga processer sker alltså med kostnadsminimum som mål.

Ehuru i princip tämligen enkelt är detta förfarande omöjligt att använda i det här aktuella fallet, framför allt emedan man saknar nödvändig faktisk kunskap om de enskilda processerna. En väsentlig fråga är då, om de variationsmöjligheter i fråga om produktionsteknik som verkligen utnyttjas har så liten betydelse för de problem man studerar, att man kan bortse från dem och approximativt anta att varje vara motsvaras av en enda produktionsteknik. Att så är fallet är en av förutsättningarna för input-output-modellen. Realismen i detta antagande kan naturligtvis ifrågasättas. Ändrade prisrelationer och nya tekniska processer verkar ständigt för växlingar i produktionstekniken. Å andra sidan finns det utan tvivel en viss tröghet mot täta växlingar, vilket bland annat sammanhänger med att själva omläggningen till ny produktionsteknik ofta medför extra kostnader i fråga om kalkylering, inläring, onormal materialförbrukning och dylikt.

Även om man antar att varje vara motsvaras av endast en produktionsteknik är det emellertid omöjligt att arbeta med en produktionsmodell, inom vilken 2300 varor specificeras, emedan det statistiska materialet inte tillåter uppskattning av varje varas produktionsteknik för sig. De problem modellen är avsedd för leder också sällan till frågor, till vilka svaren i och för sig behöver ges i så specificerad form. Dessa omständigheter talar för en sammanslagning av varorna till grupper. Riktningen för en sådan sammanslagning bör vara att bilda varugrupper, för vilka produktionstekniken är stabil för varje grupp betraktad som en enhet. Detta uppnås uppenbarligen antingen om samtliga enskilda varor inom en grupp har samma produktionsteknik eller om de kan väntas bli producerade i konstant relation till varandra. En sammanslagning sker därför med sikte att så långt som möjligt uppfylla något av dessa villkor. Men uppenbarligen införs därigenom ett osäkerhetsmoment, eftersom ingetdera av de båda villkoren kan väntas vara strikt uppfyllt.

Låt oss anta att uppgifter finns tillgängliga beträffande å ena sidan produktion och å andra sidan förbrukning av varor och tjänster inom de

enskilda industrianläggningarna och att varorna fördelats på ett antal grupper enligt ovannämnda principer. På grundval av produktionens inriktning på dessa varugrupper fördelas anläggningarna likaledes på grupper genom att anläggningar, för vilka en given varugrupp upptar största andelen av produktionen, bildar en gemensam grupp. Dessa grupper representerar sektorer i input-output-modellen. Varje sådan sektor kommer att motsvaras dels av en varugrupp, dels av en grupp av anläggningar som huvudsakligen tillverkar denna varugrupp.¹

Den tidigare diskuterade interdependensen mellan olika industrigrenar kommer att medföra att varje sektor i sin löpande produktion förbrukar produkter från ett större eller mindre antal av modellens sektorer. Vi antar nu, att förbrukningen av varje varugrupp inom en sektor varierar proportionellt med totala produktionen inom sektorn och att produktionstekniken för en sektor är stabil inom en inte alltför kort tidsperiod. Med detta antagande kan man tydligen använda ett års observerade förbrukningstal för att uppskatta den process i tidigare angiven mening, som utnyttjas inom sektorn, dvs. få ett preciserat uttryck för den produktionsteknik som utnyttjas för framställning av en given varugrupp. Man får en sådan process för varje sektor.

Med kunskap om dessa processer kan man beräkna vilken totalproduktion som fordras inom varje särskild sektor för att framställa en given slutprodukt. Samtidigt erhåller man uppgift om hur produktionen inom en given sektor totalt sett sammanhänger med produktionen inom övriga sektorer. För att återgå till tidigare använt exempel erhåller man upplysning om hur produktionen av järn och stål, olika typer av verkstadsprodukter och dylikt sammanhänger med produktionen av bilar, dvs. svar på den typ av frågor som tidigare skisserades.²

¹ Klassificeringen av anläggningarna på grupper kan leda till att en anläggningsgrupp producerar varor som inte tillhör dess »egen» varugrupp. Produktionen inom en given anläggningsgrupp blir då inte identisk med produktionen av motsvarande varugrupp. Dessa s.k. sekundärprodukter medför vissa problem, för vilka dock lösning finns. Vi kan bortse från dem här och anta att produktionen inom varje anläggningsgrupp kan uppfattas som identisk med produktionen av motsvarande varugrupp.

² En mera utförlig framställning av den formella sidan av dessa problem finns t.ex. i författarens »Input-output och den strukturella interdependensen», Småttryck från IUI nr 11, Stockholm 1958.

UPPLÄGGNINGEN AV UNDERSÖKNINGEN

Sedan hösten 1957 pågår arbete på en input-output-analys av det svenska näringslivet. Ett väsentligt problem för denna undersökning är att skaffa fram den mängd av statistiska uppgifter som är nödvändig. Därvid gäller att industrianläggningarna inte bara är de enheter, inom vilka större delen av produktionen sker, de är också de enheter från vilka kunskap om produktionen kan erhållas. Som väl många företagare erfarit är man skyldig att årligen lämna uppgifter om produktion, kostnader, förbrukning m.m. för varje industrianläggning över en viss storleksgräns. Dessa uppgifter insamlas, bearbetas och publiceras av Kommerskollegium. Genom speciella undersökningar har detta material kompletterats med mera fullständiga uppgifter om förbrukning av råvaror, halvfabrikat m.m. Dessa båda material ger tillsammans tämligen detaljerade uppgifter om å ena sidan produktion och å andra sidan förbrukning av varor och tjänster för ett tämligen stort urval av industrianläggningar. Detta utgör en väsentlig del av det statistiska material, på vilket den pågående input-output-undersökningen är baserad.

Avsikten är att i denna undersökning särskilja ungefär 100 industri-sektorer och 20 sektorer utanför industrin. Dessa sektorer är bildade i enlighet med de principer som tidigare diskuterats. Som slutprodukter behandlas leveranser till konsumtion, investering och export, och som primära produktionsfaktorer arbete, kapitalanvändning och export. I slutgiltigt skick kommer undersökningen att ge en bild av interdependensen inom samhällets produktionssystem, hur produktionen inom olika sektorer hänger samman, hur produktionen inom sektorerna fördelar sig på olika typer av slutprodukter, hur mycket arbetsinsatser och import som produktionen av olika typer av varugrupper totalt sett använder osv.

Denna input-output-analys av det svenska näringslivet utförs genom samarbete mellan IUI, Jordbrukets Utredningsinstitut, Kommerskollegium Konjunkturinstitutet, och Stockholms Högskola. I samband därmed utföres en mera intensiv input-output-analys av metall- och verkstadsindustrin. Några definitiva resultat från denna föreligger ännu inte, men det kan ändå ha sitt intresse att framlägga några preliminära siffror som kan tjäna som exempel på undersökningens karaktär och typen av

de problem som behandlas. Vi har därför inom gruppen i fråga valt ut 24 sektorer, för vilka någorlunda tillförlitliga uppgifter finns tillgängliga, och vi skall i fortsättningen försöka belysa interdependensen mellan dem. I tabell 1 på sid. 95 finns en förteckning över dessa sektorer.

Förfarandet innebär att dessa 24 sektorer betraktas som ett produktionssystem. Primära produktionsfaktorer är allt vad systemet mottar utifrån, dvs. förutom arbete, kapitalanvändning och import även alla varor och tjänster som någon av de 24 sektorerna mottar från andra industrigrenar. Slutprodukter är på motsvarande sätt allt som levereras till konsumtion, investering och export och dessutom vad som levereras till andra industrigrenar. Vi kommer i det följande inte att studera den i och för sig intressanta relationen mellan tillverkning av slutprodukter och användning av primära produktionsfaktorer. Framställningen kommer i stället att ägnas åt samspelet mellan de 24 sektorerna inom systemet och begränsas till frågan hur leveranser från systemet av en enda slutprodukt — bilar — hänger samman med verksamheten inom de enskilda sektorerna.

Som redan nämnts är de sifferuppgifter som kommer att användas preliminära. Det har bland annat varit omöjligt att företa en del justeringar och kontroller som är önskvärda och som kommer att genomföras i samband med bearbetningen av materialet för hela industrin. Det är huvudsakligen två faktorer som därvidlag bör nämnas. I ett tidigare sammanhang framhölls att klassificeringen av anläggningarna på grupper kan medföra att produktionen inom en anläggningsgrupp inte är identisk med produktionen av motsvarande varugrupp. Grunden härför är att anläggningar som förts till en viss sektor även tillverkar varor som tillhör andra än den egna sektorn. Detta problem är aktuellt i några fall inom det här behandlade systemet. I ett senare stadium kommer justeringar att göras på grundval av uppgifter om produktionens sammansättning. På nuvarande stadium har det varit omöjligt att ta hänsyn till problemet, vilket innebär att de input som beräknats för några av varugrupperna i verkligheten hänför sig till en något annorlunda sammansättning av produktionen än vad sektorsbeteckningarna anger.

Den andra och kanske viktigare faktorn är att det inte varit möjligt att få någon kontroll på realismen hos resultaten. Vid en senare tidpunkt då

uppgifter liknande dessa föreligger för hela näringslivet måste ju gälla för varje varugrupp att summan av det som används inom sektorerna och det som går till slutprodukt under en viss period är lika med den totala tillgången under perioden. Eftersom man känner den totala tillgången innebär denna relation en viss kontroll av de enskilda talen. Denna kontroll är dock möjlig först då alla sektorerna är behandlade och har inte kunnat utföras här.

Det bör vidare anmärkas, att samtliga input är angivna i köparens pris. Ett annat alternativ är att uppskatta dem i säljares pris. Skillnaden mellan de båda alternativen sammanhänger med behandlingen av de kostnader för handel och transport, som normalt uppträder vid en leverans mellan tillverkare och förbrukare. Användning av köparens pris innebär att sådana kostnader inräknas i värdet av alla leveranser mellan två sektorer. Detta utgörs alltså av summan av kostnaden för varorna färdiga hos producenten och kostnaden för att överföra dem till förbrukaren. Värdet av alla utgående leveranser från en sektor blir då i motsvarande grad större än saluvärdet av sektorns produktion. I den definitiva utformningen av undersökningen är avsikten att använda säljares pris och att ha särskilda sektorer för handel och transport.

På grundval av tillgängliga uppgifter har för var och en av de 24 sektorerna inom metall- och verkstadsindustrin beräknats hur mycket av de olika varugrupperna som förbrukas i produktionen. För de allra flesta varugrupper gäller då, att varorna kan erhållas både genom import och genom hemmaproduktion. Den del som erhålls genom import påverkar naturligtvis inte systemet i övrigt och måste därför på något sätt dras ifrån vid beräkning av de intersektorala leveranserna. Nu finns det i allmänhet ingen speciell information om hur de enskilda sektorernas förbrukning av olika varugrupper fördelar sig på hemmaproducerad och importerad andel. Däremot finns för varje varugrupp uppgift om hemmaproduktion, import och export. Antar man att all export avser hemmaproducerade varor, så återstår för förbrukning på hemmamarknaden å ena sidan hemmaproduktion minus export och å andra sidan import. Vi har nu antagit att all förbrukning av en given varugrupp ansluter sig till karaktären hos denna totala tillgång, så att

fördelningen på hemmaproducerad och importerad andel är lika med proportionen mellan å ena sidan hemmaproduktion minus export och å andra sidan import för varugruppen ifråga. Den så erhållna importandelen betraktas som en primär produktionsfaktor och resten av förbrukningen som leveranser mellan sektorerna.

NÅGRA RESULTAT

Vi har nu antagit att slutprodukten är 1000 för sektor 24, som är bilsektorn, och noll för samtliga övriga sektorer, samt beräknat vilken produktion inom var och en av sektorerna som svarar mot denna bilproduktion. Förfarandet innebär att den enda produkt som det framkommer överskott av är bilar. Av samtliga övriga produkter tillverkas precis så mycket som åtgår för att inom systemet framställa dessa bilar. Detta speciella antagande om slutprodukten har gjorts för att isolera den verksamhet som hänger samman med bilproduktionen. Resultatet anges i tabell 1. Väljer man 1 miljon kronor som enhet motsvarar tabellens uppgifter en total bilproduktion på 1000 miljoner kronor, ett tal som troligen inte ligger långt från det verkliga.

Av tabellen kan utläsas att det för att framställa bilar för 1000 miljoner kronor fordras en total aktivitet inom systemet som motsvarar en produktion för avsalu på sammanlagt 1613 miljoner kronor. Skillnaden mellan dessa båda tal, 613 miljoner, är ett mått på den aktivitet som sker inom andra sektorer än bilsektorn för att i sista hand framställa den givna mängden av bilar. Av den produktion på 613 miljoner kronor som denna aktivitet motsvarar, går 437 miljoner som leveranser till bilsektorn och resten 176 miljoner som leveranser mellan övriga sektorer. Detta framgår av sista raden i tabellen.

Det bör kanske anmärkas att storleken av de effekter en viss tillverkning får för övriga sektorer är beroende av i vilken utsträckning olika tekniska stadier är sammanförda till en gemensam anläggning. Eftersom det är leveranser mellan anläggningar som ligger till grund för analysen blir effekterna mindre ju flera tekniska led som sammanförs till en gemensam anläggning.

Sista kolumnen anger den totala produktionen inom var och en av sektorerna. Dessa produktionstal är ett mått på den aktivitet inom sektorerna som sammanhänger med bilproduktionen. Här kan vi få svaret på den fråga, som i ett tidigare avsnitt användes som illustration,

Tabell 1. Samband mellan bilproduktion och övriga sektorer

Från sektor	Till sektor		Slutprodukt	Total produktion
	1-23	24		
1. Tackjärn, stålgöt, ståljutgods, smitt och varmvalsat järn och stål	64,7	26,2	0	90,9
2. Ferrolegeringar	3,4	1,5	0	4,9
3. Draget och kallvalsat järn och stål	37,6	8,6	0	46,2
4. Oarbetade metaller och metallegeringar andra än järn och stål	9,6	0,2	0	9,8
5. Valsprodukter av andra metaller och metallegeringar än järn och stål	12,0	4,8	0	16,8
6. Järngjutgods och gjutgodsartiklar	5,9	12,2	0	18,1
7. Metalljutgods	5,9	3,7	0	9,6
8. Tunnbränsarbeten och bleckvaror	2,2	41,9	0	44,1
9. Bult, mutter, skruv, spik, beslag m.m.	3,9	11,6	0	15,5
10. Förbrukningsverktyg	4,1	10,0	0	14,1
11. Armatyr för maskiner, apparater o.d.	0,2	1,4	0	1,6
12. Annan järnmanufaktur	3,5	27,3	0	30,8
13. Annan metallmanufaktur	0,7	1,4	0	2,1
14. ¹	—	—	—	—
15. Förbränningsmotorer och delar	9,7	79,7	0	89,4
16. Fläktar, kompressorer, pneumatiska apparater	0,5	3,4	0	3,9
17. Pumpar	0,1	3,7	0	3,8
18. Lyftverktyg och lyftanordningar	0,2	2,3	0	2,5
19. Diverse verkstadsprodukter, huvudsakligen lager, kopplingar, transmissioner, kugghjul, växellådor o. d.	4,1	29,9	0	34,0
20. Elektriska motorer	6,4	17,7	0	24,1
21. Elektriskt ledningsmateriel	0,4	5,1	0	5,5
22. Diverse elektriska apparater, huvudsakligen av typ installationsmateriel	0,6	3,9	0	4,5
23. Karosserier, förarhytter, lastflak o. d.	0	140,4	0	140,4
24. Bilar	0	0	1 000	1 000
Summa	175,7	436,9	1 000	1 612,6

¹ Sektor 14 har ingått i modellen men redovisas ej separat.

nämligen hur mycket järn och stål som åtgår för bilproduktionen. För att framställa bilar för 1 000 miljoner kronor åtgår järn och stål för totalt 91 miljoner eller, om man vill medräkna ferrolegeringar och kallvalsade produkter (sektor 2 och 3), 142 miljoner. Motsvarande tal för övriga sektorer kan sedan avläsas på liknande sätt.

Står man inför problemet att ange i vilken omfattning bilproduktionen berör sysselsättning eller import, så följer uppenbarligen av det föregående att man inte kan begränsa sig till bilsektorn själv. Den totala sysselsättning eller den totala import, som sammanhänger med bilproduktionen, är tydligen sammansatt av å ena sidan den mängd som bilsektorn själv använder för sin produktion på 1 000 miljoner kronor och å andra sidan av den mängd som var och en av de övriga sektorerna använder för sin sammanlagda produktion på 613 miljoner kronor och denna senare mängd blir beroende av produktionstekniken inom de särskilda sektorerna. Att belysa sådana problem blir en av uppgifterna för den pågående input-output-undersökningen. Med hjälp av de här tillgängliga talen har ett försök gjorts till beräkning av den totala import av varor, som behövs för att producera bilar. Som resultat erhöles att bilproduktionen förorsakar en total import av varor i det här behandlade systemet som uppgår till ungefär 15 procent av dess värde eller här 150 miljoner kronor. Därtill kommer naturligtvis import av varor som inte behandlas här och import via industrigrenar utanför systemet.

Produktionen inom sektor 1-23 kan sägas utgöra bilsektorns direkta och indirekta förbrukning av de olika varugrupperna. Ur de olika sektorernas synpunkt utgör denna produktion direkta respektive indirekta leveranser till bilsektorn. En intressant fråga är då, vilken relativ betydelse dessa leveranser i verkligheten har för sektorerna. Denna blir naturligtvis beroende av produktionens aktuella sammansättning. Vi har gjort några överslagsberäkningar för 1957 och kommit fram till att mellan 4 och 5 procent av produktionen inom sektorerna 1-22 direkt och indirekt skedde för bilindustrin. Högst var relationen för motorfabriker (sektor 15) med 16 procent. Högre än genomsnittet var den också för sektorerna 3 och 6-10.

I andra och tredje kolumnerna anges var de producerade varorna har

förbrukats dvs. varthän leveranserna gått. För järn- och stålsektorerna (1-3), vilkas totala produktion var 142 miljoner kronor, gäller att endast 36 miljoner går direkt till bilsektorn (24), medan 106 miljoner går till andra sektorer. Vi har alltså här en uppgift om den direkta och indirekta förbrukning varom talades i ett tidigare avsnitt. De båda kolumnerna ger motsvarande uppgifter för samtliga sektorer.

Som man kan vänta växlar de indirekta leveransernas relativa betydelse för olika sektorer. Med en viss förenkling kan man tala om tre grupper. Den första utgörs av primär järn- och metallindustri. För denna grupp utgör den indirekta leveransen 70 procent eller mer av den totala. Den andra gruppen är järn- och metallmanufaktur, i vilken den indirekta leveransen uppgår till mellan 20 och 30 procent av den totala. Den tredje gruppen slutligen bildas av mekaniska verkstäder med en andel på mindre än 15 procent för den indirekta leveransen.

I första kolumnen anges storleken av de leveranser som sammanlagt skett till sektorerna 1-23, dvs. till andra sektorer än bilsektorn. Det kan vara av intresse att lokalisera dessa leveranser till olika mottagare. Vi skall som exempel inskränka oss till produktionen från de fem första sektorerna och visa till vilka sektorer de viktigaste leveranserna gått. I syfte att förtydliga illustrationen har vi här räknat med en slutprodukt av bilar på 1 000 000 enheter mot tidigare 1 000. Man får en direkt jämförbarhet med talen i tabell 1 och den därpå grundade diskussionen om man tänker sig att enheten här är 1 000 kronor mot tidigare 1 miljon kronor.

Första raden anger således de leveranser i 1 000 kronor från järn- och stålverken till de angivna sektorerna som kan härledas från en produktion av bilar på 1 miljard kronor. Sålunda kommer denna bilproduktion exempelvis att medföra att järn- och stålverken levererar för ungefär 11 miljoner till kallvalsverk (sektor 3), 3,5 miljoner till järngjuterier (sektor 6), 3,6 miljoner till bultfabriker o. d. (sektor 9) osv. Övriga rader har motsvarande innebörd för sektorerna 2-5. De leveranser som anges från sektor 3 till sektor 3 och från sektor 5 till sektor 5 utgör leveranser mellan anläggningar tillhörande samma sektor.

Mer intressant än den exakta storleken på talen är den bild av interdependensen inom systemet som tabellen ger. Bilproduktionen ger

Tabell 2. De indirekta leveransernas lokalisering

Från sektor	Till sektor												
	3	5	6	7	9	10	12	15	19	20	23	Övriga	S:a
1	10 968	35	3 508	18	3 616	2 577	6 320	8 893	5 862	1 968	11 147	9 748	64 660
2	0	0	20	0	0	3	34	5	226	9	0	3 133	3 430
3	3 139	2	546	2	356	734	4 132	49	488	324	25 351	2 507	37 630
4	115	5 279	61	1 103	29	6	156	324	7	486	630	1 434	9 630
5	10	2	85	0	409	52	58	94	196	461	3 582	6 991	11 940

Anm.: Beträffande sektorerna se sid. 95.

sålunda upphov till verksamhet inom samtliga industrigrenar inom systemet, och denna verksamhet tar sig uttryck inte bara i leveranser från dessa grenar till bilindustrin utan även i leveranser mellan större delen av dessa andra verksamhetsgrenar.

I det föregående har huvudsynpunkten varit vilken betydelse bilproduktionens aktuella omfattning har för olika industrigrenar. En annan synpunkt är vilken effekt förändringar i slutprodukternas omfattning skulle få, något som har intresse inte minst när det gäller en sektor med sådana expansionstendenser som bilsektorn uppvisar. Med den uppläggning som analysen har kan samtliga tal i tabell 1 och 2 även användas för att uppskatta effekten av sådana förändringar. En utvidgning av bilindustrin med 50 procent skulle exempelvis återverka på de olika sektorerna med en ökning på likaledes 50 procent. Uttryckt i absoluta tal skulle alltså en ökning av bilproduktionen med 500 miljoner kronor medföra en ökning av leveranserna från primär järn- och stålindustri (sektor 1-3) med sammanlagt 70 miljoner.

Enligt Kommerskollegii berättelse Industri 1957 utgjorde kostnaden för råvaror, halvfabrikat och delar inom metall- och verkstadsindustrin 48,4 procent av värdet av slututrustningen. Det kan vara av intresse att se om man med ledning av det här aktuella materialet kan säga något om hur mycket därav som kommer från metall- och verkstadsindustrin själv. En sådan uppgift skulle ju samtidigt ange hur mycket av gruppens produktion som går som löpande produktionsinsatser inom gruppen själv.

En antydning om detta ger relationen mellan summan av input från samtliga sektorer och totalproduktionen inom här behandlade sektorer. I genomsnitt per sektor utgör denna 26,4 procent. Den växlar emellertid för olika sektorer; lägst är den för metallverk med 3,8 procent och högst för bilindustrin med 43,7 procent. Det tal vi söker blir därför beroende av verksamhetens omfattning inom de enskilda sektorerna, dvs. av produktionens sammansättning.

Går vi till tabell 1 kan vi finna den önskade uppgiften för en speciell produktionssammansättning. Vi får den som kvoten mellan den totala förbrukningen 612,6 och den totala produktionen 1612,6 som blir 38,0 procent. Härvid spelar dock bilindustrin en onormalt stor roll och som nämnts är den i detta hänseende inte representativ för metall- och verkstadsindustrin. En bättre uppgift får vi troligen om vi utesluter bilsektorn och beräknar motsvarande relation för resten av sektorerna. Den erhålls som kvoten mellan summan av mottagna leveranser inom sektorerna 1-23, 175,7, och deras totala produktion 612,6. Detta ger 28,7 procent. En liknande beräkning på grundval av 1957 års produktionstal ger 27,5 procent. Tar man hänsyn till dessa på olika sätt erhållna tal och till att de 24 sektorerna inte täcker hela gruppen, kan man våga dra den slutsatsen att vid en normal produktionssammansättning för gruppen metall- och verkstadsindustri utgör kostnader för löpande leveranser från gruppen själv inemot 30 procent. Detta betyder samtidigt att lika stor andel av gruppens produktion går som löpande insatser inom gruppen själv.

* * *

Av det föregående har framgått att sammanlagda leveranserna från de 24 behandlade sektorerna utgjorde värdemässigt 43,7 procent av saluttillverkningen för bilindustrin och genomsnittligt 26,4 procent för samtliga sektorer. En naturlig fortsättning av undersökningen är då att klarlägga återstående 56,3 procent för bilindustrin och motsvarande för övriga sektorer. Här kommer då i fråga produkter från andra industrier än de här behandlade, importerade produkter, arbetskraft, kapitalförslitning o. d. — I inledningen framhölls att kostnaden för att framställa en slut-

produkt i sista hand utgöres av förbrukningen av primära produktionsfaktorer, vilka i en definitivare utformning av undersökningen kommer att utgöras av framför allt arbete, kapitalanvändning och import. Dessa tre typer av kostnader uppkommer för bilindustrins del via var och en av de sektorer som bedriver verksamhet i samband med biltillverkningen, däribland framför allt de 24 sektorer som behandlats här. Att på detta sätt klarlägga de olika produktionsgrenarnas totala betydelse för sysselsättning, import o. d. är en annan uppgift för den pågående undersökningen. — Som ett resultat angavs ovan att uppskattningsvis 4–5 procent av sektorernas produktion sker för biltillverkningen. Man frågar sig då naturligtvis för vilka ändamål resten av produktionen sker, hur övriga typer av slutprodukter påverkar de enskilda sektorerna. Detta anger en tredje utvecklingslinje för den pågående undersökningen.

Avsikten med denna uppsats har varit att ge några exempel på hur undersökningen arbetar och på vilka resultat som den kan ge. Såsom redan nämnts är de redovisade talen preliminära. När vi trots detta har framlagt dem, har vi ansett det önskvärt att göra det mot bakgrund av de teoretiska antaganden som har gjorts, och vi har också i någon mån försökt att sätta in dessa antaganden i mera principiella sammanhang. Sådana faktorer tillsammans med karaktären hos det observationsmaterial som står till förfogande spelar ju en avgörande roll för resultatens relevans och tillförlitlighet. Men detta innebär samtidigt att man inte får låta sig bedras av exaktheten i de tal som redovisats. Denna får snarare betraktas som ett led i illustrationen av undersökningen än som ett uttryck för liten osäkerhetsmarginal.

Upprättande och användning av försäljningsprognoser

Av Lars Nabseth

Uppsatsen avser att ge några intryck från en studieresa i USA som författaren nyligen företagit i syfte att studera större företags prognosverksamhet. Bland företag och institutioner som därvid besöktes kan nämnas Stanford Research Institute, United States Economics Corporation, Standard Oil of California, United States Steel, Kodak Company, International Harvester, Ford, General Electric, Pacific Telegraph and Telephone och IBM.

Vilka metoder man skall använda sig av vid upprättande av försäljningsprognoser och hur dessa prognoser skall tillämpas är problem, som företagen börjat visa ett stort och växande intresse för. Detta torde sannolikt sammanhålla med den allt mera så att säga vetenskapliga inställning, som kommit att präglade den moderna företagsledningen. Skall rationella beslut kunna fattas med utgångspunkt från företagets målsättning krävs, anser man, ett så fast underlag som möjligt i form av undersökningar och dylikt över de sammanhang, som är relevanta vid beslutens fattande.

Till en del kan den här antydda tendensen sammanhålla med den utveckling mot i allt högre grad anställda och i allt mindre grad företagsägande företagsledare, som äger rum. De anställda företagsledarna vill inte för sin egen ställning skall fatta mer eller mindre intuitiva beslut utan analyserande bakgrundsmaterial. Här kommer uppenbarligen explicit utförda försäljningsprognoser in som ett betydande element i beslutsprocessen. Därmed är inte sagt, att äldre tiders företagare inte skulle ha gjort någon form av försäljningsprognoser. När allt kommer omkring berör de ju en viktig sida av vad som kommer att hända företaget i framtiden och morgondagen är och har alltid varit företagsledningens främsta problem.

SYFTET MED FÖRSÄLJNINGSPROGNOSE

Företagsledningens slutgiltiga syfte med prognosarbete är regelmässigt att för olika långa tidsperioder få prognoser över efterfrågan på företagets olika produkter, helst med så noggrann specifikation som möjligt. Här uppkommer problemet, i vilken mån prognoserna skall ge uttryck för vad företaget väntar sig kommer att hända på försäljningssidan sedan företagets handlingsparametrar — priserna på produkterna, reklam och försäljningskostnadernas storlek och fördelning etc. — fastställts eller om prognoserna skall uppfattas som program för företaget, som det sedan gäller att uppnå genom att laborera med handlingsparametrarna. Det är uppenbart att förhållandena här skiftar från företag till företag. Bland de ledande företagen på prognosområdet förefaller man emellertid vara av den uppfattningen, att de *kortsiktiga försäljningsprognoserna* skall ge uttryck för företagets förväntade faktiska försäljning. Detta innebär, att de antydda företagen vid dessa prognosers upprättande genom diskussioner med berörda avdelningar försöker ta hänsyn till väntade förändringar i företagets egen politik i fråga om prissättning, olika typer av försäljningsåtgärder, förändringar i produktens kvalitet etc. Man försöker också beakta kända eller förväntade förändringar i konkurrenternas produktions- och försäljningspolitik. För att prognoserna skall kunna få den här antydda karaktären bör emellertid ansvaret för prognosernas upprättande åvila en särskild avdelning inom företaget, som är direkt underställd toppledningen. Om prognoserna däremot utförs av exempelvis försäljningsavdelningarna kan dessa få »vested interests» i prognoserna genom att ange en lägre försäljningsvolym än vad man faktiskt väntar, för att på så sätt ge en gynnsam bild av avdelningarnas arbete.

Det är klart att det endast är i fråga om de mera kortsiktiga försäljningsprognoserna, som dessa kan få karaktären av förväntad försäljningsvolym i egentlig mening. Ju längre sikt prognoserna avser desto större sannolikhet är det att de antaganden, på vilka prognoserna vilar, kommer att visa sig orealistiska i det ena eller andra avseendet. Även om också de *långsiktiga försäljningsprognoserna* i princip är tänkta att ange den försäljningsvolym, som företaget under de vid prognosens uppgörande

kända förhållandena¹ kommer att ha i framtiden, kommer de förändringar som med säkerhet inträder att innebära att de mera långsiktiga prognoserna får karaktären av diskussionsunderlag för utformningen av företagspolitiken på olika områden. Prognoser avseende mera avlägsna tidsperioder blir härigenom vanligtvis reviderade med jämna mellanrum ända till dess att den en gång avlägsna tidsperioden ligger så pass nära, att den motsvarar den kortaste tidsperiod för vilken företaget gör prognoser. Först då blir prognosen slutgiltigt fixerad. Det antydda innebär också att specificeringen av prognoserna på olika typer, kvaliteter etc. för flertalet företag kommer att drivas längst för de kortsiktigaste prognoserna, under det att de mer långsiktiga prognoserna endast kommer att ge uppgifter om den förväntade försäljningen för företaget totalt sett.

Försäljningsprognoserna används sedan av företagen som ett led i planeringen av företagets verksamhet. Gången i prognosarbetet i de mera avancerade företagen brukar därför i allmänhet vara, att prognoserna diskuteras och genomgås av företagets toppledning och fastställs av denna. Härigenom fastslås *en* prognos för varje prognosperiod, som skall gälla för alla avdelningar i företaget och efter vilken dessa skall inrikta sitt arbete. På så sätt undviker man de komplikationer som kan uppkomma, som följd av att olika avdelningar i företaget arbetar under skilda förutsättningar. De avdelningar till vilka ledningen i första hand skickar dessa försäljningsprognoser är produktionsavdelningarna, personalavdelningen, inköpsavdelningen, ekonomiavdelningen och försäljningsavdelningarna.

I fråga om *produktionsavdelningarna*, *personalavdelningen* och *inköpsavdelningen* är det uppenbart, att försäljningsprognoserna utgör ett mycket viktigt inslag i dessa avdelningars arbete. Avdelningarna i fråga har ju till uppgift att införskaffa och på lämpligaste sätt använda olika typer av produktionsfaktorer i form av råvaror, arbetskraft, maskiner etc. för att få fram de produktionskvantiteter prognoserna anger. För *ekonomiavdelningen* blir försäljningsprognoserna av värde genom att de bildar underlag för den kort- och långsiktiga finansiella planeringen. Prognoserna ger ju

---

¹ Många företag gör ofta den distinktionen vid prognosernas uppgörande, att vid prognoser för kortare tid än 2 år förutsätts tillverkningskapaciteten given, medan för prognoser för längre tidsperioder anses kapaciteten variabel.

även uppgift om intäktssidans utveckling. I fråga om *försäljningsavdelningarna* slutligen blir försäljningsprognosernas värde i hög grad beroende av hur pass ingående försäljningssidan deltagit vid prognosernas upprättande. Om man utformat sin policy i detalj vid diskussionerna i samband med prognosernas upprättande, ligger tydligen för försäljningssidans del det huvudsakliga värdet av prognosarbetet redan på detta förberedande stadium. I allmänhet torde detta emellertid inte vara fallet, utan försäljningsprognoserna tjäna även på många sätt som vägledning för försäljningsplaneringen. Framförallt de mera långsiktiga prognoserna, där man uppenbarligen inte kan specificera försäljningspolitiken i lika hög grad, är därvid mycket värdefulla för försäljningsplaneringen, eftersom de anger vilka produkter det på längre sikt lönar sig att satsa på.

UPPRÄTTANDE AV FÖRSÄLJNINGSPROGNOSER

Inom företagen tycks man vad beträffar prognosernas tidsperspektiv i huvudsak skilja på tre typer av prognoser nämligen korta, medellånga och långa försäljningsprognoser. De korta prognoserna avser i allmänhet en tidsrymd av upp till maximum 2 år, de medellånga prognoserna tidsrymden 1–5 år medan de långa avser alla tidsperspektiv utöver 5 år. Skälen till att man gör denna indelning kan vara flera. Det närmast till hands liggande torde vara, att indelningen tidsmässigt ungefärligen motsvarar den välkända uppdelningen av det ekonomiska förloppet i säsong-, konjunktur- och trendförändringar. Nu är det emellertid klart, att även om total kategorier av typen nationalinkomst, sysselsättning etc. visar tendenser att fluktuera i enlighet med ovanstående schema finns det ingen anledning att anta, att efterfrågan på de enskilda företagens produkter varierar på motsvarande sätt. Här blir variationerna uppenbarligen beroende av förhållandena i varje särskilt fall. Många företag tycks också nöja sig med en indelning av försäljningsprognoserna på två typer, nämligen korta och långa prognoser. De korta prognoserna, som omfattar tidsperioder upp till 2 år, utmärks av att man här dels försöker ta hänsyn till konjunkturvariationerna och dels i allmänhet utgår från den tillgängliga kapaciteten som given. Vid prognoser för längre tidsperioder än 2 år beaktar man å andra sidan endast

trendförändringarna i efterfrågan på företagets produkter och har dessutom inga begränsningar i kapacitetsantaganden. Det måste också påpekas i fråga om de korta försäljningsprognoserna, att företagen i allmänhet även laborerar med mycket korta prognosperioder omfattande 1 upp till 6 månader. De korta prognoserna på upp till 2 år är i allmänhet uppdelade i dylika mycket korta prognosperioder. En löpande revidering av prognoserna äger sedan rum efter varje dylik kort prognosperiods utgång.

Gången i prognosarbetet är sedan, oberoende av vilken tidsperiod prognosen avser, i allmänhet den att man först gör en prognos över den allmänna ekonomiska utvecklingen, härfter följer en prognos för branschutvecklingen och till sist företagsprognosen. Man kan emellertid märka en viss förskjutning i betydelsen av de olika delarna allt efter vilken tidsperiod det är fråga om. Företagsprognosen är uppenbarligen den centrala oberoende av tidsperspektivet. Däremot förefaller intresset för den allmänna ekonomiska utvecklingen inte alltid vara lika stort vid de korta prognoserna som vid de långa prognoserna. Förklaringen till detta syns främst vara att sammanhanget på kort sikt mellan förändringar i nationalinkomsten, sysselsättningen etc. och efterfrågan på den egna branschens produkter inte alltid är så klart. På lång sikt åter anses utvecklingen av den allmänna ekonomiska utvecklingen vara av central betydelse för den egna branschens utveckling. Men möjligheterna att göra prognoser för efterfrågan på det egna företagets produkter bedöms å andra sidan som betydligt sämre vid dessa långa perspektiv.

Det bör kanske i detta sammanhang påpekas, att de vidare synpunkter på prognosarbetet som redovisas i det följande huvudsakligen gäller för produkter som redan är introducerade på marknaden. I fråga om nya produkter måste nämligen uppläggningsen av prognosarbetet i viss mån bli en annan, eftersom man där inte kan bygga på tidigare erfarenhetsmaterial.

Prognoser över den allmänna ekonomiska utvecklingen

Värdet för ett företags vidkommande av att göra prognoser över den allmänna ekonomiska utvecklingen bygger uppenbarligen på två förutsättningar. Den första är att företaget måste ha kunnat finna någon typ av

historiskt samband mellan utvecklingen av storheter av typen nationalinkomsten, sysselsättningen, industriproduktionen etc. och utvecklingen av efterfrågan på branschens produkter. Vilka allmänekonomiska storheter ett företag är intresserat av blir beroende av vilka samband som visat sig av värde för företaget. Förhållandena skiftar här självfallet från företag till företag.

Den andra förutsättningen är att felet i prognosen, genom att gå vägen via den allmänna ekonomiska utvecklingen, av företaget måste anses bli mindre än om man använder andra mera direkta metoder, exempelvis genom att fråga kunderna hur mycket de tänker köpa av företaget under en kommande tidsperiod. Detta har medfört att många företag, i varje fall i fråga om korta prognoser, inte anser det vara kostnadsmässigt motiverat att explicit göra allmänna ekonomiska prognoser. I stället använder man sig av andra metoder, som kommer att behandlas i det följande. Samtidigt kan det emellertid redan här konstateras, att trenden i prognosarbetet i flertalet större företag tycks vara, att man inte helt vill lita på någon enda metod. Man använder sålunda ofta olika metoder och kollar dem mot varandra, för att på så sätt minska osäkerheten i prognosen.

Upprättandet av de allmänna ekonomiska prognoserna sker inte alltid inom företagen utan man använder till betydande del hjälp från utomstående konsultorgan på det ekonomiska området. I en undersökning gjord av National Industrial Conference Board under 1956 använde av 206 tillfrågade företag sålunda 107 stycken utomstående konsulter vid uppgörandet av prognoser över den allmänna ekonomiska utvecklingen, medan endast 48 hade egen ekonomisk stab som utförde arbetet. Bland de större företagen syns emellertid föreligga en ökad tendens till att upprätta egna ekonomiska avdelningar. Man anser nämligen att det finns betydande fördelar med att bedriva allt prognosarbete, även de allmänekonomiska prognoserna, i egen regi. På så sätt får man folk som lär känna branschens och företagets speciella förhållanden, vilket man anser vara av betydelse vid urvalet av de allmänekonomiska variablerna. Konsulterande företag används därför i de större företagen endast som koll på det egna arbetet. Det bör i detta sammanhang påpekas, att skälen till att företagen i ökad utsträckning upprättar egna ekonomiska avdelningar även tycks

vara, att dessa visat sig användbara för många andra uppgifter i företagen.

I sitt prognosarbete över den allmänna ekonomiska utvecklingen är de amerikanska ekonomerna utan tvekan betydligt djärvare än vad man vågar vara här i landet. Man är sålunda — både utanför och inom företagen — beredd att på grundval av ekonomisk analys ge mycket noggranna prognoser för en relativt lång tidsperiod över utvecklingen av en mängd delposter i nationalbudgeten, varvid man även ger uppgifter för kvartals- och ibland även månadsutvecklingen. Skälen till att man vågar göra detta, trots att man utan tvekan ofta gör betydande felprognoser, sammanhänger med den riktiga inställningen att företagen vid sitt planeringsarbete ändå måste bilda sig en uppfattning om de storheter det här är fråga om. Det är då bättre att ekonomer gör prognoserna ifråga, än att man överlåter detta till tekniker och dylika.

Ett konkret exempel på den service, som ett amerikanskt konsultföretag på prognosområdet ger, skall kortfattat kommenteras i det följande. Därvid har valts United States Economics Corporation, som är en av de institutioner, som levererar de mest detaljerade och omfattande prognoserna. Institutet, som är av ungefär samma storleksordning som Industriens Utredningsinstitut, har som kunder ett 100-tal av de största amerikanska företagen. Till övervägande del levererar institutet korta prognoser, dvs. prognoser för en tidsperiod av upp till ett år, men man gör också på beställning längre prognoser för utvecklingen inom olika branscher. I fråga om de korta prognoserna levererar man varje månad till klienterna prognoser över utvecklingen av nationalinkomsten och dess viktigaste delar, liksom även över industriproduktionens förändringar, prisutvecklingen m.m. Materialet presenteras ofta för kunderna vid personliga besök.

Prognoserna är uppbyggda med utgångspunkt från att förändringar i den totala efterfrågan under det kommande året även i stort blir bestämmande för produktions- och inkomstutvecklingen. Man försöker därför bestämma, hur efterfrågeutvecklingen kommer att bli för de tre stora huvudgrupperna av handlingssubjekt i det ekonomiska livet, nämligen konsumenterna, företagen och de offentliga institutionerna. Detta sker

på grundval av statistik över utvecklingen under de senast förflutna månaderna samt med hjälp av den planstatistik, som finns tillgänglig. Några mera utvecklade ekonometriska modeller anser man sig däremot inte ha användning för. Man har visserligen arbetat mycket med statistiska metoder, men dessa anses inte speciellt värdefulla då det är fråga om kortsiktsprognoser. Man bygger då i stället prognoserna på en vägning av alla tillgängliga tendenser. Vid långsiktsprognoser däremot bygger man helt på trendsammanhang.

Problemet med att bygga upp korttidsprognoserna med utgångspunkt från efterfrågeutvecklingen för de tre grupperna — företagen, konsumenterna och det offentliga betraktade som separata enheter — är uppenbarligen de inbördes sammanhang som finns mellan de olika gruppernas beteende. Företagens investeringsverksamhet exempelvis påverkar konsumenternas inkomster och härigenom deras efterfrågan. Dessa inbördes sammanhang tycks man dock beakta endast till en mindre del. Institutets huvuduppfattning på denna punkt tycks i stället vara att de tidsförskjutningar, som förekommer i det ekonomiska livet, gör att kännedom om planerna och tendenserna i prognosögonblicket är i huvudsak tillräckliga för att göra korttidsprognoser. I USA med dess utomordentligt väl utvecklade avbetalningshandel är det kanske också tänkbart, att det omedelbara sambandet mellan privat inkomst och privat konsumtion inte är lika utpräglat som här i landet.

På grundval av prognoserna för utgiftsförändringarna under de närmast kommande fyra kvartalen för företagen, konsumenterna och det offentliga kommer man fram till prognoser över nationalinkomstens utveckling. Genom att dela utgiftsförändringarna för de olika huvudgrupperna på underavdelningar — konsumtionsutgifternas fördelning bestäms därvid genom studier av historiskt material — kommer man fram till efterfrågeutvecklingen under de närmaste kvartalen för olika typer av detaljhandelsföretag och industrigrupper. Detta material används sedan för att göra prognoser över industriproduktionens utveckling totalt och i olika branscher.

Varje månadsrapport från United States Economics Corporation avslutas med en prognos över prisutvecklingen, som bygger på kända tendenser

i prognosögonblicket samt på prognoserna för den totala efterfrågeutvecklingen. Det kan till sist också påpekas, att alla de hittills diskuterade prognoserna görs för hela USA. Härefter gör man uppdelningar av prognoserna för olika geografiska distrikt, allt efter kundernas önskemål.

Som tidigare omtalats har emellertid flertalet av de stora amerikanska företagen, oberoende av om de anlitar konsulterande företag eller inte, egna ekonomiska avdelningar. Vilken typ av ekonomiska prognoser, som dessa avdelningar utför, blir beroende av vilka produkter företaget säljer och vilken teori om sambandet mellan utvecklingen av olika totalekonomiska storheter och försäljningen av den egna branschens produkter som man arbetar med. Företag av typen Standard Oil of California, United States Steel, Pacific Telegraph and Telephone, Kodak Company etc. är emellertid så stora, att man inte inskränker sig till att endast studera vissa delar av den ekonomiska utvecklingen utan gör studier ungefär motsvarande den svenska nationalbudgeten. I allmänhet publicerar de avdelningar det här är fråga om ekonomiska rapporter en gång i månaden eller en gång i kvartalet, vilka ger en bild av vad som hänt under de senaste månaderna samt en prognos för utvecklingen under de närmaste kvartalen. Dessa rapporter sprids sedan till flertalet avdelningar inom företagen. Prognoserna är i allmänhet uppbyggda på samma sätt som de prognoser som United States Economics Corporation utför. Man försöker sålunda analysera investeringsutvecklingen, förändringar i den privata konsumtionen och i de offentliga utgifterna samt genom att summera dessa förändringar få fram nationalinkomstens utveckling. På så sätt anser man sig få möjlighet att ta hänsyn till konjunkturförändringarna. I allmänhet vågar emellertid företagen inte företa dylika prognoser för längre tidsrymd än två år. För tidsperioder därutöver baseras prognoserna i allmänhet helt på trendstudier. I många företag anser man det visserligen som mycket väsentligt att följa och göra prognoser för den allmänna ekonomiska utvecklingen även på kort sikt, men man anser att det är för arbetsamt att utarbeta en hel nationalbudget flera gånger om året. Man har därför valt ut ett visst antal ekonomiska indikatorer, som man försöker följa i detalj och göra prognoser för. Inom Ford exempelvis har man valt ut 1) företagsinvesteringarna 2) företagets lagerutveckling 3) de statliga

försvarsutgifterna och 4) inköpen av varaktiga konsumtionsvaror, som strategiska variabler och som man använder vid bestämmandet av förändringarna i bilförsäljningen. Man utnyttjar också i hög grad Ann Arborundersökningarna¹ om folks planerade konsumtionsköp som underlag för bedömningen av de kortsiktiga förändringarna i bilefterfrågan.

Men även om en hel del av de stora amerikanska företagen inte anser det mödan värt att göra kortsiktiga, allmänna ekonomiska prognoser, ägnar ändå flertalet en avsevärd tid åt att utarbeta långsiktiga ekonomiska prognoser. Dessa används huvudsakligen som underlag vid bedömningen av företagens investeringspolitik. Trendstudierna i fråga börjar i allmänhet med undersökningar av befolkningsutvecklingen och av de sannolika förändringarna i den arbetsföra befolkningen. Dessa studier bygger i allmänhet på mycket ingående undersökningar av födelse- och dödlighetsutveckling, förändringar i giftermålsfrekvens etc. Härefter följer prognoser över arbetstidens utveckling och över produktionsutvecklingen per arbetstimme. På grundval av dessa uppgifter anser man sig få en uppfattning om nationalinkomstens utveckling. Materialet delas också sönder på skilda geografiska områden för att kunna ge vägledning för var eventuella investeringar bör göras. Antagandena om arbetstidsutvecklingen och förändringarna i produktionen per arbetstimme bygger i allmänhet helt på trendstudier över utvecklingen i USA under de senaste 10, 20, 30 etc. upp till 100 åren. Allt efter vilken tidsperiod man här väljer kan man få olika trendutveckling och härigenom påverkas också i hög grad prognoserna för de närmaste 5-, 10- eller 20-årsperioderna. Trendstudier av den här nämnda typen görs i flertalet företag cirka en gång om året, varigenom man får relativt täta revisioner av prognoserna i fråga. I och för sig skulle man kanske kunna tycka, att det inte kan ske så stora förändringar i dessa prognoser från år till år. Detta gäller i viss mån för den totala utvecklingen i hela USA. Men för olika geografiska områden är det emellertid vanligt, att prognoserna måste revideras relativt kraftigt. Orsaken är svårigheterna att uppskatta befolkningsutvecklingen, eftersom man har en mycket stor

---

¹ Det är här fråga om av Ann Arbor universitetet i Michigan regelbundet utförda undersökningar av folks planerade konsumtionsvaruköp för det närmaste året. Materialet är härvid mycket finfördelat på olika varutyper och dylikt.

omflyttning av folk mellan olika stater. De senaste årens mycket kraftiga befolkningsökning i Kalifornien har sålunda varken de statliga prognoserna eller många företagsprognoser kunnat förutse.

Det bör kanske tilläggas, att de ekonomiska avdelningarna i företagen inte i nämnvärd grad själva samlar in något primärmaterial som underlag för prognoserna. Till största delen bygger man sålunda på den officiella statistiken och på de intervjuundersökningar, som utförs av exempelvis bok- och reklamföretaget McGraw-Hill och av tidskriften Fortune.

Prognoser över branschutvecklingen

Flera konsulterande institutioner utför också både kort- och långsiktiga prognoser i fråga om efterfrågeutvecklingen på olika produkter. Den mest välkända av dessa är Stanford Research Institute. Denna institution, som förutom ekonomisk forskning även bedriver en omfattande teknisk forskning framförallt på livsmedelskemiområdet, startade år 1946 och har sedan dess genomgått en explosionsartad utveckling. För närvarande omfattar staben cirka 1200 personer, varav cirka 400 är sysselsatta med ekonomisk forskning. Arbetet bedrivs helt på konsultbasis, men man har ett omfattande samarbete med Stanford University. I allmänhet utför institutet relativt långsiktiga prognoser, 10 år eller mera, för olika branscher. De metoder, som därvid används, skiljer sig inte i större utsträckning från dem, som använts inom Industriens Utredningsinstitut vid beräkningen av den framtida konsumtionsutvecklingen. Man studerar sålunda historiskt material och använder sedan multipel-korrelationsanalys för att beräkna sambandet mellan olika serier.

De företag, som utför branschprognoser, gör vanligtvis också allmänna ekonomiska prognoser. Detta sammanhänger med att branschens försäljningsutveckling i allmänhet antas sammanhänga med utvecklingen av någon eller några av de storheter, som ingår i den allmänna ekonomiska prognosen. Sammanhangen i fråga beräknas mestadels genom någon form av statistisk analys. Den statistiska metodik, som kommer till användning, förefaller emellertid oftast att vara relativt enkel. Man har sålunda utvalt en eller ett par serier som oberoende variabler och prognoserna för dessa storheters utveckling bestämmer sedan prognosen för branschförsälj-

ningen. Vilken teori som kommer till användning, dvs. vilka storheter som valts som oberoende variabler, varierar uppenbarligen från fall till fall. Ofta har valet skett genom ett »trial and error»-förfarande, dvs. man studerar historiskt material och försöker härifrån se, vilket samband som förelegat mellan branschens försäljning och utvecklingen av sådana variabler som man tror kan ha sammanhang med branschutvecklingen. Sedan använder man sig av utvecklingen av de variabler som förefaller att ha samvarierat mest med branschutvecklingen.

I fråga om de långsiktiga prognoserna är det i allmänhet sådana storheter som befolkningsutvecklingen och nationalinkomstutvecklingen för de områden, inom vilka företaget i fråga säljer, som är av intresse. Vid de korta prognoserna väljer man däremot ofta ut ytterligare storheter. En mycket populär metod inom många företag vid bedömningen av efterfrågeutvecklingen för branschens produkter är vidare den s.k. »end-use»-metoden. Denna innebär, att man med utgångspunkt från den allmänna ekonomiska prognosen söker prognosticera utvecklingen för de näringsgrenar, som köper branschens produkter. Hur förbrukningen av en viss vara inom en bransch förändras med produktionen bestäms sålunda exempelvis med utgångspunkt från input-output-tabeller.

I sitt prognosarbete använder flera av de större företagen matematikmaskiner för att pröva inom företaget uppställda hypoteser om samband mellan olika storheter och försäljningen av branschens produkter. Denna form av statistisk teknik förefaller att ha vunnit större utbredning i amerikanska företag än vad den gjort här i landet.

Prognoser över försäljningsutvecklingen för det egna företaget

Det slutgiltiga syftet med att göra prognoser är att komma fram till en bedömning av det egna företags försäljningsutveckling. Man kan här i stort sett skilja på tre olika huvudmetoder, nämligen 1) statistiska metoder, 2) vägning av uppfattningen hos olika personer i toppledning samt 3) uppskattningar från försäljningsfolket. Som redan sagts är det en ökad tendens att använda olika metoder samtidigt, för att på så sätt kolla dem mot varandra. Man kan emellertid rent allmänt säga, att i fråga om långsiktiga prognoser är det huvudsakligen metod 1, som kommer till använd-

ning. Metod 2 kan i princip sägas komma till användning till någon del vid alla prognosmetoder, eftersom det är företagets toppledning som bär ansvaret för företagets politik. Deras arbete med upprättandet av prognoserna kan emellertid vara mer eller mindre inträngande.

Det är då företaget använder sig av *statistiska metoder* vid prognosernas upprättande, som det mera utförliga prognosticerandet av den allmänna ekonomiska utvecklingen och branschutvecklingen äger rum. Det egna företagets försäljning brukar vanligtvis i dessa fall beräknas med utgångspunkt från företagets andel av den totala marknaden i fråga. Framförallt på kort sikt brukar denna inte förändras alltför mycket och på längre sikt blir ju företagets försäljningsutveckling till avgörande del beroende av företagets egna åtgärder i form av investeringar, försäljningsfrämjande åtgärder etc. Vid den kortsiktiga bedömningen nöjer man sig emellertid inte enbart med att ta prognosen för företagets marknadsandel (beräknad med utgångspunkt från det senaste årets försäljning) utan försöker även justera denna med hänsyn till kända eller förväntade förändringar i konkurrenternas och i det egna företagets politik (t.ex. reklamkampanjer, prissänkningar och dylikt).

Metoden med att låta *toppledningen* för olika avdelningar i företaget — försäljning, tillverkning, ekonomi etc. — utföra prognosarbetet bygger på den tanken, att man genom att kombinera de olika chefernas uppfattning skall kunna komma till en relativt god framtidsbedömning över företagets försäljning och till en bedömning, som i varje fall är bättre än om endast en chef, exempelvis försäljningschefen, gör prognosen. Metoden i fråga arbetar ofta på det sättet, att cheferna med regelbundna mellanrum kommer in med sina bedömningar över den framtida försäljningen av företagets produkter till verkställande direktören. Denne fastställer sedan genom bedömning av de olika förslagen den slutgiltiga prognosen. I många fall sker prognosticerandet inte genom skriftliga rapporter utan vid sammanträden mellan toppcheferna.

Denna metod, som otvivelaktigt är en av de äldsta och även den enklaste av de olika prognosmetoderna, torde framförallt komma till användning i mindre och medelstora företag. I sin enklaste utformning kan metoden kanppast sägas vara annat än en ren grupp-gissning. Men i många företag

har metoden utvecklats därhän, att toppcheferna ofta som underlag för sina bedömningar förses med en betydande mängd faktiskt material i form av allmänna ekonomiska analyser och dylikt från sina respektive avdelningar, varigenom prognoserna får en betydligt högre grad av precision. Metoden i fråga kan också sägas komma till användning i flertalet stora företag på så sätt, att de för prognosarbetet ansvariga ofta kollar sina på statistisk grund erhållna prognoser med cheferna för olika avdelningar för att på så sätt bedöma rimligheten i de erhållna prognoserna. Inte sällan torde också de slutgiltiga prognoserna röna ett betydande inflytande av vad som framförs från toppcheferna.

Att låta *försäljningsfolket* i företaget helt svara för prognosarbetet i företaget förefaller att vara en synnerligen omstridd fråga. Metoden arbetar i allmänhet på så sätt, att företagets centrala försäljningsavdelning med regelbundna tidsintervall sänder ut prognosformulär till de olika försäljarna. På dessa skall de ange sin uppfattning om försäljningen av företagets produkter, ofta mycket utförligt specificerad på olika produktslag, inom det distrikt de företräder. Uppgifterna i fråga sänds sedan till cheferna för olika försäljningsregioner, som gör de justeringar de anser nödvändiga med hänsyn till sin bättre uppfattning om den allmänna konjunkturutvecklingen, om förändringar i det egna företagets och konkurrenternas försäljningspolitik etc. Därefter skickas uppgifterna till den centrala försäljningsledningen, vars uppgift det är att sammanställa materialet i en totalprognos fördelad på produkter, distrikt etc. Inte sällan gör man inom någon annan avdelning i företaget, exempelvis ekonomiavdelningen, upp en med hjälp av statistiska metoder självständig prognos. Man jämför sedan de båda prognoserna för att se, att man inte har kommit till alltför olikartade resultat. I så fall företar man en förnyad genomgång av prognosen.

Många av de företag som använder ifrågavarande prognosmetod nöjer sig inte med att enbart låta försäljarna göra uppskattningar om försäljningsutvecklingen. Man frågar också direkt sina kunder, om hur mycket de tänker köpa från företaget under det närmaste kvartalet eller halvåret.

En jämförelse mellan de här behandlade metoderna för att utarbeta

försäljningsprognoser ger självfallet vid handen, att de alla har sina speciella för- och nackdelar. I fråga om metoden med att låta cheferna för olika avdelningar i företaget utarbeta prognoser kan man peka på sådana fördelar, som att det går relativt snabbt att få fram prognoserna samt att man på detta sätt verkligen har möjlighet att ta hänsyn till specialistsynpunkterna från olika delar av företagets verksamhet. Härtill kommer, att metoden i fråga sannolikt ofta i avsaknande av statistiska uppgifter är den enda möjliga vid upprättandet av ett företags försäljningsprognoser. Bland de mera framträdande nackdelarna märks, att metoden kräver utnyttjande av dyrbar direktörstid, att den inte i sin mest utpräg- lade form utnyttjar någon större mängd fakta som underlag för prognoserna samt att den gör det svårt att göra en mera utförlig prognos för försäljningen inom skilda distrikt och för skilda produkttyper.

Bland fördelarna med att fråga försäljare märks att man på detta sätt utnyttjar den kunskap, som personer närmast de slutliga konsumenterna har. Dessutom lägger man ansvaret för prognoserna i händerna på dem, som slutgiltigt måste se till att försäljningen kommer till stånd. Metoden medför sannolikt också att försäljningsfolket får större förtroende för de försäljningskvoter, som med utgångspunkt från prognoserna utarbetas för olika distrikt. Det är dessutom med denna metod mycket lätt att göra prognoserna mycket finfördelade. Nackdelen med att låta försäljarna sköta prognosarbetet är å andra sidan att försäljningsfolk enligt många företags erfarenhet är mycket dåliga framtidsbedömare. De är antingen alltför optimistiska eller alltför pessimistiska. De saknar också förutsättningar för att ta hänsyn till den mera allmänna ekonomiska utvecklingen och saknar därför möjligheter att göra mera långsiktiga prognoser. Prognosarbetet tar också betydande tid i anspråk och minskar därigenom den tid, som försäljarna kan ägna åt aktivt försäljningsarbete. Det kan även i vissa fall finnas risk för att försäljarna medvetet försöker sänka prognoserna, för att de därigenom skall ha större möjlighet att uppnå de uppsatta försäljningskvoterna.

Värdet av att använda olika typer av statistiska metoder vid prognosernas upprättande hänger uppenbarligen samman med dels den typ av samband mellan allmänekonomiska variabler och branschens eller det

egna företagens försäljning som man funnit och dels med stabiliteten i detta samband. Om den eller de variabler, som branschens eller det egna företagens försäljning varierar med, i sig själva är relativt svåra att prognosticera, blir värdet av de statistiska metoderna mindre än om de är relativt lätta att förutbestämma. På liknande sätt blir de statistiska metoderna mindre användbara, om sambandet är mycket instabilt och visar stora variationer än om sambandet är av mycket stabil natur (om exempelvis en enprocentig ökning av befolkningen alltid medför en ökning av försäljningen av en viss produkt med en procent blir värdet av att känna till detta samband större än om ökningen av försäljningen varierar mellan 1/2 och 20 procent). De statistiska metoderna kräver oftast en eller flera specialister för att kunna användas, men detta behöver i allmänhet inte att döma av amerikanska erfarenheter bli dyrare än om man utnyttjar företagens direktör eller försäljare vid prognosarbetet. En fördel med att överlåta prognosarbetet till särskilda specialister är också, att dessa inte har några »vested interests» i prognoserna. Nackdelen med metoderna i fråga kan vara, att man om de visat sig vara bra några gånger kan komma att sätta alltför stor tilltro till dem.

Arbetskraftens rörlighet

Av Bengt G. Rundblad

Problemet med arbetskraftens rörlighet har under senare år tilldragit sig ökad uppmärksamhet. Tyngdpunkten i intresset har dock förflyttats från studiet av omfattningen och orsakerna till efterkrigstidens överrörlighet på arbetsmarknaden («Hopp-Jerka») till den trögrörlighet hos arbetskraften, som observerats i samband med 1950-talets konjunkturdämpningar och strukturförändringar inom näringslivet. I samband med diskussionerna om integrationen i Europa och de därmed följande eventuella förändringarna av det svenska näringslivets inriktning har också problemet med arbetskraftens rörlighet uppmärksamrats.

För att få till stånd den ökade rörlighet hos arbetskraften, vilken är en förutsättning för fortsatt produktivitetstegring och för undvikandet av lokala arbetslöshetsöar, har olika åtgärder diskuterats. För att dessa skall kunna bli effektiva måste de emellertid bygga på god kunskap om hur arbetsmarknaden fungerar, exempelvis hur mycket rörlighet det faktiskt är inom och mellan olika yrkesgrupper, hur arbetsbytena äger rum samt vad det är som gör att folk flyttar från den ena sysselsättningen till den andra. Om detta vet vi dock ganska litet. Speciellt saknar vi kunskap om de byten som sker lokalt utan samband med geografisk flyttning, dvs. majoriteten av alla byten på arbetsmarknaden.

Denna brist på kunskap om viktiga aspekter beträffande rörligheten på arbetsmarknaden söker vi undanröja genom den nu pågående intensivundersökningen av en lokal arbetsmarknad. Som lämplig ort valdes Norrköping, bland annat på grund av den utveckling mot allt större differentiering som utmärker stadens näringsliv. Det finns nämligen i Norrköping många slags industrier, (diagram 1 s. 122), och därmed också stora variationer i förmåner och arbetsvillkor, vilket bör göra en under-

sökning av detta slag mera givande än om den företagits på en ort med ett mera ensartat näringsliv. Genom valet av Norrköping, vars arbetsmarknad under hela 1950-talet präglats av den s. k. textilkrisen, kan undersökningen också sägas vara en studie av arbetskraftens anpassning till en strukturomvandling inom näringslivet. I Norrköping har sålunda textilindustrin under perioden 1950–57 friställt omkring 40 procent av sin arbetskraft. En undersökning av rörligheten på arbetsmarknaden i Norrköping borde därför ha speciellt intresse i samband med diskussionerna av de eventuella återverkningarna på sysselsättningsläget inom olika industriområden genom det svenska deltagandet i den västeuropeiska integrationen.

UNDERSÖKNINGENS UPPLÄGGNING

Det slag av problemställningar som föranlett undersökningen i Norrköping kan ej besvaras med redan tillgängligt statistiskt material utan nya data måste insamlas med hjälp av personliga intervjuer med arbetstagarna på den berörda orten. Det ideala hade därvid varit att kunna intervjua ett urval av hela den vuxna befolkningen. Att med någon grad av precision studera rörligheten för både män och kvinnor i olika åldrar samt inom olika yrkesgrupper skulle dock ha fordrat en undersökning av mycket stort format. Vi var därför tvungna att skära ned urvalet på några punkter och kom därvid fram till att begränsa undersökningen till män i åldrarna 25, 35 och 45 år. Orsaken till att vi begränsade oss till relativt unga män var, att vi av tidigare undersökningar visste att rörligheten avtar kraftigt med stigande ålder och att vi därför skulle vinna mycket liten ny kunskap om själva flyttningsmekanismerna genom att ta med även äldre arbetstagare. Utelämnandet av kvinnorna i vårt urval byggde på liknande resonemang, nämligen dels deras lägre yrkesintensitet, dels när det gäller de gifta kvinnorna som ett speciellt problem deras mer eller mindre sporadiska deltagande i yrkeslivet. Det ovan sagda innebär naturligtvis inte, att de äldres eller kvinnornas rörlighet på arbetsmarknaden skulle vara oviktiga forskningsområden. Det är bara det, att man måste tillgripa betydligt större undersökningar än den vi planerade för

att bemästra alla de speciella problem som ett inkluderande av även dessa kategorier skulle resa.

Även i utländska undersökningar har man ofta av kostnads- och andra skäl tvingats att skära ned sina urval på vissa punkter. I stället för att som i Norrköpings-undersökningen begränsa sig till vissa åldrar har man i sådana fall tagit med endast vissa yrkesgrupper, exempelvis tjänstemän eller kroppsarbetare («manual workers»). Genom denna upplägning tappar man dock bort en del av den rörlighet som äger rum på arbetsmarknaden, exempelvis vid ett studium av enbart arbetare de byten som lett till stadigvarande sysselsättning som tjänsteman eller egen företagare. Vid undersökningen i Norrköping uppkommer inte detta problem, då vi tar med alla kategorier av arbetstagare, även egna företagare.

Det slutliga urvalet av intervjupersoner för Norrköpings-undersökningen resulterade i att omkring 1 000 personer uttogs för intervju eller drygt hälften av alla män i de berörda åldersgrupperna, som var skrivna i Norrköping den 1/8 1958 (urvalstillfället.) Grundtanken vid urvalet var att säkerheten i skattningar baserade på vart och ett av de tre stickproven skulle bli lika stor. Därför uttogs en större andel individer i den minsta av de tre åldersgrupperna, dvs. 25-åringarna. Av de uttagna kunde 920 individer intervjuas under fältarbetet från mitten av augusti till mitten av oktober 1958. I tabell 1 ges en mera detaljerad sammanställning av utfallet av urval och fältarbete.

Som framgår av tabellen är det totala bortfallet 8 procent, varav drygt 3 procent faller på att de uttagna individerna ej blivit avförda ur de vid

Tabell 1. Utfall av urval och intervjuarbete

Födda år	Hela antalet som var skrivna i Norrköping den 1/8 1958	Urvalet	Gjorda intervjuer	Bortfall	Bortfallsprocent	Därav bortfall på grund av att vederbörande ej tillhör populationen, procent
1913	665	345	321	24	7,0	2,0
1923	700	357	323	34	9,5	5,6
1933	498	297	276	21	7,1	2,4
Totalt	1 863	999	920	79	7,9	3,4

urvalet använda mantalsregistren trots att de flyttat bort från Norrköping före urvalstillfället. Dessa män har betraktats som ej tillhörande den undersökta populationen och inga ansträngningar har därför gjorts att intervjua dem på annan ort.

Vägran att låta sig intervjuas utgör en mycket liten andel av bortfallet: räknat på hela den uttagna populationen var det knappt 1 procent som föll bort av denna anledning. Norrköpings karaktär av hamnstad bidrog också till att höja andelen uttagna som ej kunde kontaktas. En del av de uttagna var nämligen sjömän som befann sig på långresa hösten 1958. Andra orsaker till att någon intervju ej kunde genomföras var att vederbörande vistades på sjukhus eller dylikt.

Kärnpunkten i intervjun utgjorde själva anställningshistorien, dvs. frågor om de olika anställningar och arbetsuppgifter som den intervjuade haft sedan han kom ut på arbetsmarknaden. Målet var här att få med alla anställningar och arbetsuppgifter med minst en månads varaktighet. Avbrott eller uppehåll i anställningshistorien på grund av arbetslöshet, sjukdom, militärtjänst, studier eller dylikt med minst en månads varaktighet skulle även noteras. För varje byte frågades vidare om detta berott på driftsinskränkning eller dylikt samt om den nya anställningen erhållits genom arbetsförmedlingen. Speciellt detaljerade upplysningar inhämtades om det senaste bytet av anställning, t. ex. varför man bytte anställning, hur man fick reda på det nya arbetet samt vilka förmåner och arbetsvillkor i övrigt man hade i både den gamla och nya anställningen. I intervjun ingick även vissa frågor för att närmare beskriva den intervjuade och hans situation, exempelvis beträffande utbildning, civilstånd, barnantal m. m.

Intervjuerna utfördes av en grupp studenter med tidigare intervjuerfarenhet, vilka erhållit en veckas specialutbildning före undersökningens genomförande. Efter det att fältarbetet avslutats i mitten av oktober vidtog omedelbart kodning och stansning av materialet. I det följande kommer några preliminära resultat från bearbetningen att presenteras.

HUR MYCKET RÖRLIGHET ÄR DET PÅ EN LOKAL ARBETSMARKNAD AV NORRKÖPINGS TYP?

En amerikansk forskare, Gladys Palmer, som för något år sedan besökte Europa och däribland även Sverige för att få ett svar på frågan om rörlig-

hetens omfattning, sammanfattade sina intryck på följande sätt: »De flesta tillfrågade experterna tror att unga människor har ökat sin rörlighet och att det är mer rörlighet än man vanligtvis tror, men ingen vet säkert hur det är».¹

Den sammanfattningen täcker troligen även Sverige, där det sista försöket att få något grepp om dessa problem gjordes av Rudolf Meidner i hans avhandling »Svensk arbetsmarknad under full sysselsättning».² Meidner, som bland annat byggde sina slutsatser på sammanställningar av statistik rörande flyttningarna mellan de olika fackförbunden, fann att totalrörligheten under efterkrigsåren ökat avsevärt. Det tycks dock främst ha varit arbetsplatsrörligheten som ökat, medan andra former av rörlighet, exempelvis yrkes- och näringsgrensrörlighet, visat betydligt mindre förändringar. Genom att arbetsplatsrörligheten utgör en mycket stor andel av totalrörligheten, Meidner beräknar andelen till 60–70 procent, påverkar dock förändringarna av arbetsplatsrörligheten mycket starkt totalrörligheten.

Meidners slutsatser visar om inte annat hur svårt det är att uttala sig om förändringar av rörligheten utan närmare specifikation av vilket slag av rörlighet man avser. När man talar om behovet av ökad rörlighet på dagens svenska arbetsmarknad tänker man kanske speciellt på arbetsbyten, som även innefattar byte av yrke och sådana byten behöver som Meidner visat inte alls variera parallellt med förändringarna i totalrörligheten.

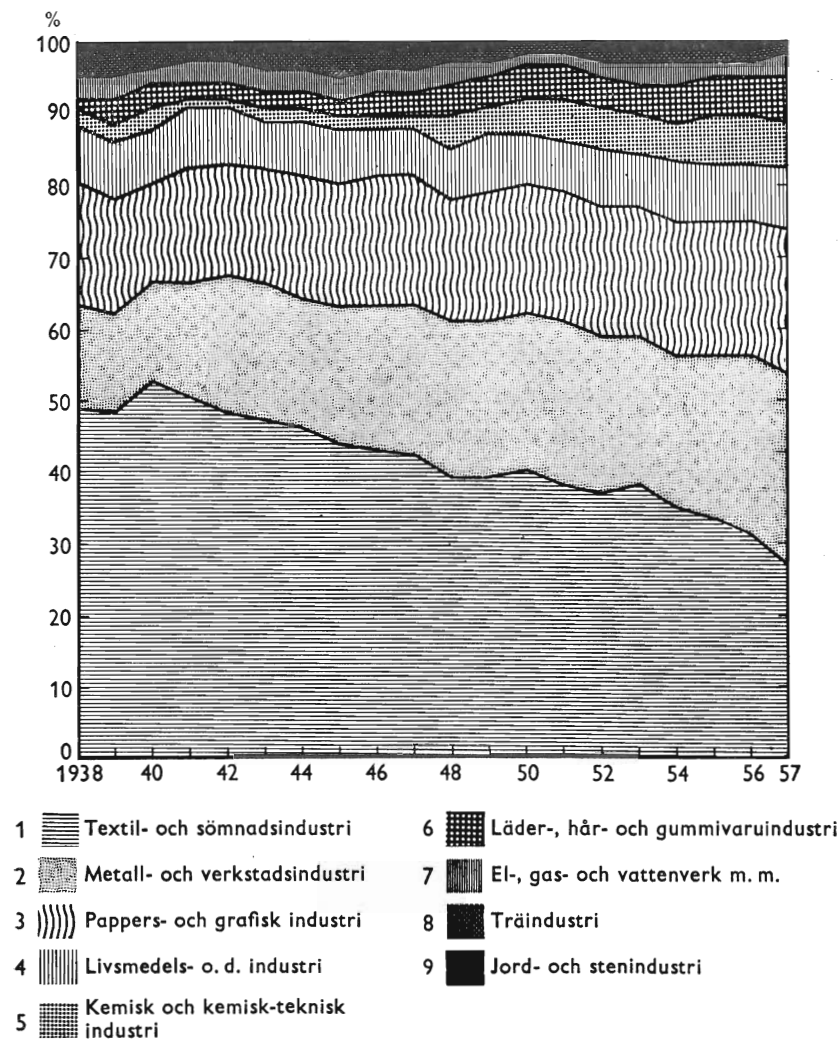
I Norrköpings-undersökningen har vi försökt att möta detta problem genom att skilja på följande slag av arbetsbyten:

- I Rena arbetsgivarbyten
- II Arbetsgivarbyten + yrkesbyten
- III Arbetsgivarbyten + yrkesbyten + näringsgrensbyten
- IV Arbetsgivarbyten + näringsgrensbyten
- V Rena yrkesbyten
- VI Rena geografiska byten, dvs. byte mellan arbetsplatser på olika orter men kvarstannande i samma slags arbete hos samme arbetsgivare.

¹ *Gladys Palmer*: Contrasts in Labor Market Behavior: Northern Europe and The United States. Industrial Research Unit, University of Pennsylvania, June 1959 (stencil).

² Sthlm 1954.

Diagram I. Sysselsatta inom fabriksindustrin i Norrköping relativt fördelade efter industrigrän åren 1938-1957

Källa: Statistisk Årsbok för Norrköping 1958.

Dessa olika slag av byten har dessutom vid kodningen klassificerats med avseende på om bytet varit frivilligt eller ej frivilligt (dvs. förorsakat av nedläggning, driftsinskränkning eller dylikt), samt om arbetsbytet varit förenat med geografisk förflyttning eller ej (detta gäller ej VI ovan).

Vid en klassifikation av de vid intervjuerna rapporterade bytena enligt ovanstående system bereder helt naturligt yrkesbytena de största problemen. Vad som skall klassificeras som arbetsgivarbyte är sålunda oftast klart, även om statliga verk och koncernföretag kan bereda problem, men hur stor skall en ändring av arbetsuppgiften vara för att det skall finnas anledning att använda beteckningen »yrkesbyte»? Kodaren måste här i avsaknad av egen detaljkunskap om arbetsmarknadens alla delområden falla tillbaka på någon form av tidigare uppgjord yrkesklassifikation. Detta betyder också, att antalet yrkesbyten som registreras i undersökningen i viss utsträckning blir beroende av hur finfördelad den använda yrkesklassificeringen är. Vid kodningen av det i Norrköping insamlade materialet har vi använt »Yrkesförteckning för Sveriges offentliga arbetsförmedling». I denna har vi huvudsakligen följt den grövre indelningen, den s.k. huvudförteckningen. Detta sammanhänger med att anställda inom vissa tillverkningsområden, exempelvis pappersbruk och gummiindustri, lämnat mycket litet detaljerade upplysningar om sina arbetsuppgifter. Vi har därför tvingats bortse från det betydligt mera finfördelade referenssystem beträffande yrken, som tillämpas av de intervjuade inom exempelvis textilindustrin och rätta kodningen efter de minst detaljerat rapporterade yrkesområdena. Resultatet blir att det endast är mycket markerade förändringar av arbetsuppgiften, exempelvis byte mellan att vara textilarbetare och gummiarbetare, som i det följande kallas yrkesbyte.

Beträffande utvecklingen av rörligheten i tiden bör även något sägas om tidsindelningen av materialet. Vi har sålunda indelat våra data i fyra perioder, nämligen I: 1953–58, II: 1948–53, III: 1938–48 och IV: 1928–38. Denna tidsindelning i kombination med valet av åldersgrupper för urvalet möjliggör två olika typer av analys av vårt material, nämligen dels studium av rörligheten för olika åldrar under samma tidsperiod och dels studium av rörligheten för samma åldersperiod (= individer i samma stadium av sitt yrkesliv) under olika tidsperioder. Vi kan sålunda dels studera rörligheten för individer 15–25, 25–35 samt 35–45 år gamla under perioden 1948–58 (period I + II) och dels studera rörligheten för individer 15–25 år under perioderna 1928–38 (de år 1913 födda under period IV), 1938–48 (de år 1923 födda under period III) samt 1948–58

(de år 1933 födda under perioderna I + II). Den fullständiga kombinationen av jämförelser framgår av följande schema:

Vid jämförelser av genomsnittliga rörligheten under samma tidsperiod läses:

Period	Årsklass		
	1913	1923	1933
I. 1953-58	x →	x →	x
II. 1948-53	x →	x →	x
III. 1938-48	x →	x	
IV. 1928-38	x		

Vid jämförelser av genomsnittliga rörligheten under samma åldersperiod läses:

Period	Årsklass		
	1913	1923	1933
I + II. ¹ 1948-58	x	x	x
III. 1938-48	x	x	x
IV. 1928-38	x	x	x

I det följande är det ovanstående schema för jämförelser av rörligheten under olika tidsperioder och för olika åldrar som skall tillämpas. Det är därvid klart, att jämförelser av typen konstant ålder — olika tidsperioder är mycket vanskliga med tanke på att minnesfelen kan antas öka med tidsavståndet mellan intervjutillfället och den rapporterade perioden. Detta tar sig bland annat uttryck i att antalet »blockkodningar», dvs. kodning av uppgifter av typen »anställd hos diverse lantbrukare» eller »på olika båtar» är större för tidigare perioder än för senare. Vi kan inte exakt mäta inflytandet av detta slags minnesfel, utan endast varna för att ökningarna i rörligheten mellan exempelvis perioden IV (1928-38) och I (1953-58) till en del kan vara förorsakad av en »underrapportering» av arbetsbyten under den tidigare perioden. Försök att uppskatta den felkälla, som ligger i ökat antal blockkodningar, tyder dock inte på att detta slags fel skulle vara av den storleken att det gör de i det följande rapporterade försöken att fastställa trender i rörligheten värdelösa.

FÖRÄNDRINGAR I TOTALRÖRLIGHETEN

Totalrörlighetens förändring med åldern samt i tiden under de studerade perioderna framgår av följande tabell².

¹ För att underlätta läsningen av tabellerna har här och i fortsättningen perioderna I och II sammanslagits, så att alla observationsperioderna omfattar 10 år.

² Totalrörlighetens fördelning på olika slag av byten framgår av tabell 5 sid. 129.

Tabell 2. Medeltal byten totalt

Period	Män födda år		
	1913	1923	1933
I + II. 1948-58	1,32	2,33	3,57
III. 1938-48	2,12	3,05	—
IV. 1928-38	2,44	—	—

Av tabellen framgår klart, att totalrörligheten avtar med stigande ålder. 15-25-åringarnas medeltal byten för perioden 1948-58 (I + II) är sålunda nära tre gånger, och 25-35-åringarnas nära två gånger så stort som 35-45-åringarnas.

Med reservation för ovan gjorda anmärkningar om materialets reliabilitet beträffande de tidigare perioderna, framförallt då period IV, tycks det även föreligga en klar trend av ökad rörlighet för åldersperioden 15-25 år. I dessa åldrar gjorde man sålunda under åren 1928-38 i medeltal 2,44 byten mot 3,05 för perioden 1938-48 och 3,57 för perioden 1948-58. För åldersperioden 25-35 år är skillnaden mellan de två observationsperioderna inte fullt så stor, 2,12 byten i genomsnitt för perioden 1938-48 och 2,33 för perioden 1948-58. Dessa resultat tyder på en ökad totalrörlighet för dessa grupper av unga arbetstagare, möjligen dock att resultatet kan tydas så, att ökningen är störst för de allra yngsta arbetstagarna för att sedan avta något för nästa åldersstadium.

Om orsakerna till denna förändring av totalrörligheten kan undersökningen tyvärr inte ge något bestämt besked. I orsakskedjan är dock troligen sammanvävda både förändringar av själva arbetsmarknaden (exempelvis full sysselsättning under efterkrigstiden och en utbyggnad av arbetsförmedlingen) samt förändringar i benägenheten att byta arbete. Förändringar av näringslivets sammansättning spelar också roll. Om exempelvis rörligheten inom serviceyrkena är högre än inom industrin och service-sektorn expanderar kraftigare än industrisektorn får vi en ökning av den genomsnittliga rörligheten för hela arbetsmarknaden, även om rörligheten inom var och en av dessa sektorer är konstant under den studerade tids-

rymden. Endast om man kunde isolera dessa olika typer av orsaker och studera en av dem med de andra hållna konstanta, skulle det vara möjligt att närmare analysera orsakerna till den observerade ökningen av totalrörligheten.

En faktor i ovan antydda orsakskomplex har vi dock möjlighet att kontrollera på ett relativt enkelt sätt och det är antalet månader yrkesverksam under observationsperioderna. Detta utgör ett mått på vad som i den amerikanska litteraturen på området kallats »labor force exposure», dvs. den tid som vederbörande arbetstagare varit utsatta för arbetsmarknadens inflytanden och överhuvudtaget haft möjlighet att byta arbete.¹ Ett enkelt exempel kan klargöra innebörden av detta begrepp. Vi har anställningshistorierna för två individer A och B. A har under tioårsperioden 1948–58 varit yrkesverksam 5 år, den övriga tiden har han tillbringat i militärtjänst samt som studerande. B däremot har varit yrkesverksam alla tio åren i perioden. Om nu båda individerna gör 2 byten under observationsperioden kan man inte tolka resultaten så att båda individerna visat samma benägenhet att byta arbete under perioden. I stället har A visat dubbelt så stor benägenhet genom att på hälften så lång tid som B byta lika många gånger som denne.²

Från vårt material kan vi nu bestämma »labor force exposure» för de olika åldersgrupperna som andelen tid som yrkesverksam under de olika perioderna. 45-åringarna har sålunda varit yrkesverksamma i genomsnitt 116 månader av de totalt 120 månaderna i undersökningens perioder I + II, dvs. 97 procent av den totala tiden. Övrig tid har upptagits av arbetslöshet, studier, militärtjänst och sjukdom. Om vi på samma sätt beräknar andelen tid som yrkesverksam för övriga perioder och åldersgrupper erhålls följande procenttal.

---

¹ *Herbert S. Parnes*: Research on Labor Mobility, Social Science Research Council. Bulletin 65, New York 1954, sid. 55–56. Parnes liksom andra amerikanska forskare på detta område räknar dock in tid som arbetslös i sitt mått på »labor force exposure». Eftersom vi speciellt vill komma åt effekten av den fulla sysselsättningen under och efter andra världskriget har vi föredragit att exkludera tid som arbetslös.

² Om vi bara är intresserade av hur många byten som ägt rum under en viss tidsperiod och inte tolkar resultaten som uttryck för någon form av benägenhet att byta behöver naturligtvis ingen hänsyn tas till »labor force exposure».

Tabell 3. Andel tid som yrkesverksam, procent

Period	Män födda år		
	1913	1923	1933
I + II. 1948-58	97	96	78
III. 1938-48	88	77	—
IV. 1928-38	85	—	—

Variationerna i ovanstående tabell är framförallt ett uttryck för den längre utbildning, som de yngre årsgrupperna erhållit. Militärtjänsten spelar också en roll, speciellt då under period III, som omfattade beredskapsåren 1939-45, Arbetslösheten under 1930-talskrisen inverkar även kraftigt på andelen tid som yrkesverksam under period IV; hela 5 procent av den totala tioårsperioden upptogs sålunda av arbetslöshet för de år 1913 födda, dvs. de som var 15-25 år gamla under denna period.

Om vi standardiserar de tidigare redovisade medeltalen byten totalt med ovan redovisade procenttal erhålls en ny uppsättning medeltal, vilka upplyser oss om hur mycket vederbörande åldersgrupp skulle ha bytt under en viss period om yrkesverksamheten varit 100 procent.

Tabell 4. Medeltal byten totalt, standardiserade tal

Period	Män födda år		
	1913	1923	1933
I + II. 1948-58	1,36	2,43	4,58
III. 1938-48	2,41	3,96	—
IV. 1928-38	2,87	—	—

Som framgår av tabellen ovan står sig den tidigare påvisade ökningen av rörligheten för den yngsta åldersgruppen, dvs. de 15-25 år gamla. Däremot utplånas praktiskt taget genom standardiseringen till lika lång tid som yrkesverksam (100 procent) den tidigare påvisade ökningen av rörligheten för arbetstagare 25-35 år gamla. Den trenden var tydligen ett utslag av att 25-35 år gamla individer under åren 1938-48 var yrkesverksamma

betydligt mindre del av perioden (88 procent) än individer i motsvarande åldrar under åren 1948–58 (96 procent).

Resultatet av ovanstående beräkningar skulle alltså bli, att vi kan konstatera en ökning av benägenheten att byta arbete (arbetsuppgift, arbetsplats) endast för den allra yngsta åldersgruppen, dvs. de 15–25 år gamla. Och detta konstaterande gör vi efter hänsynstagande till bland annat förändringar i omfattningen av arbetslöshet, militärtjänst och studier mellan de jämförda tidsperioderna.¹

FÖRÄNDRINGAR I ARBETSGIVAR- OCH YRKES- RÖRLIGHETEN

Som framgått av den tidigare redogörelsen för uppläggnings- och bearbetningen har ett försök gjorts att dela upp de i intervjuerna redovisade arbetsbytena på olika slag av byten, exempelvis enbart byte av arbetsgivare, byte av arbetsgivare och yrke osv. Hur dessa olika slag av byten fördelade sig under period I, dvs. under åren 1953–58 framgår av tabell 5.

Tabellen visar bland annat hur andelen »rena arbetsgivarbyten» stiger med åldern medan däremot byten av både arbetsgivare, yrke och näringsgren är vanligast bland de yngsta arbetstagarna och mindre vanligt bland de två äldre åldersgrupperna. Beträffande denna senare typ av byten är det dock inte fråga om en lika klar utveckling med åldern som i fråga om byten av enbart arbetsgivare. De funna sambanden mellan ålder och slag av byten illustrerar den med åldern stigande bundenheten till det en gång lärda yrket. Denna bundenhet som kan antas vara både psykologiskt och ekonomiskt betingad tar sig även det uttrycket, att i de två äldre åldersgrupperna de mera komplexa bytena av yrke och/eller näringsgren oftare är förorsakade av driftsnedläggelse eller dylikt än de rena arbetsgivarbytena. I den yngsta åldersgruppen däremot är frivilligheten ungefär lika stor vid båda typerna av byten.

¹ Man kan alltid diskutera riktigheten av att på detta sätt bunta ihop perioder som inte yrkesverksam av olika anledningar. Studier i form av vidareutbildning är exempelvis inte lika neutral ur rörlighetssynpunkt som arbetslöshet utan någon form av omskolning. — Beträffande själva sättet att koda byten med mellanliggande perioder av arbetslöshet, studier eller dylikt bör anmärkas att byte endast registreras vid slutet av perioden, dvs. när yrkesverksamheten återupptas.

Tabell 5. De olika slagen av byten i procent av totala antalet byten under åren 1953-58

	Män födda år		
	1913	1923	1933
I. Rena arbetsgivarbyten	36	32	27
II. Arbetsgivarbyten + yrkesbyten	19	26	20
III. » » + näringsgrensbyten	26	23	35
IV. Arbetsgivarbyten + näringsgrensbyten	5	8	9
V. Rena yrkesbyten	7	8	5
VI. Rena geografiska byten	7	3	4
Summa	100	100	100
N ²	211	316	485

Material av denna typ för de olika åldersgrupperna och perioderna borde nu ge oss en möjlighet att besvara frågan, om den i tidigare avsnitt konstaterade ökningen i totalrörligheten för åldersgruppen 15-25 år varit lika fördelad på de olika slagen av byten eller om vissa slag av byten ökat mer än andra. För detta ändamål syns det lämpligt att indela bytena i tre typer, nämligen A) rena arbetsgivarbyten (I), B) arbetsgivarbyten förenade med byte av yrke och/eller näringsgren (II-IV), C) arbetsbyten utan byte av arbetsgivare (V-VI). Det är nu närmast förändringarna i andelarna byten av typ A och B över tiden som intresserar oss, medan byten av typ C bildar en restgrupp, som egentligen faller utanför ramen för denna analys.

Om vi nu undersöker hur andelarna byten enligt ovan gjorda indelning fördelar sig för arbetstagare 15-25 år gamla under olika perioder finner vi som framgår av följande tabell, att andelen rena arbetsgivarbyten minskar kraftigt från perioden 1928-38 till perioden 1938-48 för att sedan öka något igen under den sista perioden 1948-58. Arbetsgivarbyten i samband med byte av yrke och/eller näringsgren visar den motsatta utvecklingsgången, dvs. ökar kraftigt mellan de två första perioderna och går sedan ned något under den sista perioden. »Restgruppen» C, dvs.

¹ Summa arbetsgivarbyten.

² N = totala antalet byten.

byten som ej innebär byte av arbetsgivare, visar praktiskt taget inga variationer mellan perioderna, ökningen på 1 procent mellan de två sista perioderna kan med hänsyn bland annat till de slumpfel som alltid vidlåter en stickprovsundersökning helt ignoreras.

Tabell 6. Utvecklingen av andelarna byten av olika slag för arbetstagare 15-25 år gamla, procent

	Period		
	IV. 1928-38	III. 1938-48	I + II 1948-58
A) Byte av enbart arbetsgivare	34	21	24
B) Byte av arbetsgivare samt yrke och/eller näringsgren	60	73	69
C) Byten som ej innebär byte av arbetsgivare	6	6	7
Summa	100	100	100
N	775	913	971

Arbetsmarknadsrörligheten för de allra yngsta arbetstagarna skulle alltså inte endast ha ökat under de studerade perioderna utan också ha inneburit en viss förskjutning från enbart byten av arbetsgivare till mera komplicerade byten, ex. byten av både arbetsgivare, yrke och näringsgren. Den mindre nedgång av denna senare typ av byten som kan konstateras under perioden 1948-58 är helt beroende på en kraftig nedgång under period I, dvs. 1953-58. Under perioden II, dvs. 1948-53, är däremot fördelningen på de olika slagen av byten i stort sett densamma som under period III. Nedgången av yrkes- och näringsgrensrörligheten under mitten av 1950-talet kan eventuellt tillskrivas den minskade inflyttningen till staden under dessa år. En stor del av de vid intervjuerna redovisade bytena äger nämligen rum vid flyttning till Norrköping och det kan antas, att dessa byten, speciellt då i samband med flyttning från landsbygden, oftare är förbundna med radikala brott i yrkeskarriären än byten inom arbetsmarknaden. Den fortsatta analysen får visa vilket stöd denna förklaring finner i våra data.

Beträffande åldersgruppen 25–35 år kan vi endast jämföra fördelningen på olika slag av byten under två perioder, nämligen 1938–48 (III) och 1948–58 (I + II). Denna jämförelse ger följande resultat.

Tabell 7. Utvecklingen av andelarna byten av olika slag för arbetstagare 25–35 år gamla, procent

	III 1938–48	I + II 1948–58
A) Byte av enbart arbetsgivare	36	30
B) Byte av arbetsgivare samt yrke och/eller näringsgren	54	60
C) Byten som ej innebär byte av arbetsgivare	10	10
Summa	100	100
<i>N</i>	674	738

I denna åldersgrupp, inom vilken enligt vad som redovisats tidigare rådde ungefär konstant totalrörlighet under perioderna 1938–48 och 1948–58, har alltså mellan de två perioderna skett en utveckling mot mindre andel rena arbetsgivarbyten och ökad andel yrkes- och/eller näringsgrensbyten. Skillnaden är dock mindre markant än för de 15–25 år gamla mellan perioderna 1928–38 och 1938–48.

De två serierna av jämförelser i tiden som kunnat genomföras beträffande fördelningen på olika slag av byten ger således i stort sett en bild av ökad yrkes- och näringsgrensrörlighet. Den något motsägelsefulla bilden för den yngsta åldersgruppen under 1950-talet utgör dock en varning för alltför svepande påståenden om att rörligheten i Norrköping utvecklats i den ena eller andra riktningen. Det är tydligt att analysen måste drivas längre, exempelvis genom en uppdelning av bytena med hänsyn till om de varit förbundna med geografisk flyttning eller ej, innan klarare besked kan ges på denna punkt.

Framtidsperspektiv för den svenska skogs- industrin¹

Av Ragnar Bentzel

Under hela det sista seklet har skogsindustrin varit en av grundpelarna för välfärdens utveckling i vårt land. Den har inte endast givit bärning åt en mängd människor utan därjämte utgjort ett till det övriga näringslivet viktigt komplement genom att tillföra vårt land en betydande mängd utländsk valuta. Dess betydelse för vårt lands utrikeshandel framgår därav att 40 à 50 % av vår export traditionellt bestått av skogsindustriella produkter.

Under senare år har emellertid den frågan aktualiserats, om vi kan räkna med att den svenska skogsindustrin även i framtiden skall kunna bidra till vårt lands valutaförsörjning i samma stora utsträckning som tidigare. Det finns nämligen mycket som tyder på att denna industri under senare år kommit i ett mindre gynnsamt läge än den befunnit sig i under de gångna decennierna och att man därför har anledning att se med viss skepsis på dess framtid. Avsikten med föreliggande uppsats är att försöka ge en snabbskiss av de förhållanden, som gjort att skogsindustrins situation har försämrats samt att framlägga några synpunkter på denna industris möjligheter att bibehålla sin ställning som landets främsta exportindustri.

DEN FÖRÄNDRADE SITUATIONEN

När man för omkring hundra år sedan började att exploatera de svenska skogarna och utnyttja virket till framställning av bräder, kom detta att

---

¹ Föreliggande uppsats är en något omarbetad version av den provföreläsning författaren höll vid sökandet av tjänsten som preceptor i nationalekonomi vid Uppsala Universitet.

få en utomordentlig betydelse för vårt lands näringsliv. Virkesfångsten och sågverkens produktion gav nya och lönande arbetstillfällen inom områden med en betydande dold arbetslöshet samt värdefullt material för husbyggen och annat. Den tillförde därjämte vårt land en myckenhet utländsk valuta, varigenom man fick möjligheter att importera sådana förnödenheter som behövdes för den då begynnande industrialiseringsprocessen. Uppenbarligen var sågverksindustrins expansion under senare delen av 1800-talet en av de kraftigaste drivfjädrarna i den processen.

Fram till sekelskiftet skedde en kraftig ökning av sågverksindustrins produktion och export. Därefter avstannade expansionen och avlöstes av en stagnationsperiod, som har sträckt sig ända fram till våra dagar. Samtidigt med denna omsvängning inom sågverksindustrin kom emellertid en expansion till stånd inom massaindustrin. Genom starka produktions- och exportökningar inom denna industri ända fram till 1930-talets slut kunde skogsindustrin därför under detta sekels fyra första decennier befästa sin ställning som svensk nyckelindustri.

Det är fullt naturligt, att såväl sågverkens som massa- och pappersindustriernas produktion och export gick ner radikalt under sista världskriget. Vad som däremot kan sägas vara mindre naturligt är det förhållandet, att under efterkrigstiden återhämtningen av denna nedgång skett i en förhållandevis långsam takt. Sågverkens produktion är idag föga större än den var vid 1930-talets slut och den är fortfarande mindre än den var vid slutet av förra århundradet. Detsamma gäller exporten av sågade trävaror. Även massaproduktionen är för närvarande inte många procent större än den var år 1937 och exporten av pappersmassa var år 1957 mindre än år 1937. Visserligen är både produktion och export av *papper* nu betydligt större än under förkrigstiden, men detta uppväger ingalunda stagnationen inom massa- och sågverksindustrierna. Denna utveckling inom skogsindustrierna kontrasterar skarpt mot utvecklingen inom den övriga delen av svensk industri. Där har produktionen mer än fördubblats sedan förkrigstiden.

Som väl är för vårt lands ekonomi har prisnivån på den internationella marknaden sedan 1930-talet utvecklats sig relativt gynnsamt för skogsindustrins produkter. Tack vare detta har exporten av trävaror, massa och

papper värdemässigt sett hållits uppe ganska väl. Vad som däremot varit mindre förmånligt är den förskjutning som skett i exportens länderfördelning. Före kriget gick närmare 40 procent av vår massaexport till USA. Under efterkrigstiden, då vi så väl behövt dollarinkomster, sjönk emellertid massaexporten på USA successivt och 1958 gick mindre än 5 procent till denna marknad. Den helt dominerande delen av våra skogsindustriers export går numera i stället till de europeiska länderna.

Vad som nu sagts om den svenska skogsindustrins utveckling under de två senaste decennierna må i och för sig vara ägnat att väcka vissa betänkligheter. Härtill kommer emellertid även andra förhållanden, som kanske i än högre grad inger farhågor för framtiden. Det är följderna av de tekniska framsteg, som gjorts på massafabrikationens område.

Fram till första världskrigets slut utnyttjades praktiskt taget endast två olika processer för framställning av pappersmassa. Den ena var den *mekaniska* processen, genom vilken man får den relativt billiga massa, som huvudsakligen används för framställning av tidningspapper. Den andra processen innebar en kemisk behandling av veden och genom den erhöles *sulfit*massa, vilken är av högre kvalitet men också dyrare i framställning än den mekaniska massan. Gemensamt för dessa två processer var det förhållandet att de fordrade granvirke som råvara.¹ Och eftersom världens tillgångar på barrskogar är starkt begränsade, kom de länder, som hade sådana skogar att få en viss monopolställning på massamarknaden. Till dessa länder hörde de skandinaviska. Vårt lands starka ställning på massamarknaden berodde sålunda i och för sig inte på de stora skogstillgångarna utan på våra stora tillgångar på — lättillgängliga — granskogar.

Under mellankrigsåren började emellertid de granskogsägande ländernas monopolställning på massamarknaden att luckras upp. Man började då mer allmänt att framställa pappersmassa genom en annan kemisk process, *sulfat*processen.² Vid den kunde man som råvara använda inte endast gran utan även *tall* och *lövträd* från de tempererade zonerna på

¹ För närvarande kan man såväl vid den mekaniska processen som vid sulfitprocessen utnyttja även andra träslag än granvirke.

² Sulfatprocessen var känd redan på 1800-talet. Det nya som tillkom under mellankrigstiden var tekniken att *bleka* sulfatmassan.

jordklotet. Därigenom vidgades råvarubasen för massaframställning i oerhörd omfattning och för närvarande framställs huvudparten av all kemisk pappersmassa genom sulfatprocessen, och därvid kommer till en icke obetydlig del lövträd till användning såsom råvara.¹ För Sverige, som har gott om tall, innebar de förbättrade tekniska möjligheterna att utnyttja tallen som råvara vid massaframställning visserligen väsentligt ökade råvarutillgångar och därmed också ökade produktionsmöjligheter, men de innebar samtidigt en klar försämring av vår ställning. Andra länder fick nämligen därigenom möjligheter att öka sin produktion så mycket, att de under de följande årtiondena kunde konkurrera ut oss på vissa marknader. Detta gäller i främsta rummet USA, som numera svarar för c:a 40 % av världens massaproduktion mot knappt 25 % före kriget.

Under de allra sista åren har de barrskogsägande ländernas ställning på massamarknaden blivit än mera undergrävd. Man har nämligen börjat att såsom råvara vid pappersmasseframställningen använda inte endast barrträd och lövträd från de tempererade zonerna utan även lövträd från de *tropiska* skogarna. Därigenom har uppenbarligen råvarubasen för massaframställningen vidgats ytterligare. Det är ju inte bara det att den areal på jorden, som är bevuxen med tropiska skogar, är svindlande stor, utan också det att tillväxttakten där är mångdubbelt större än den är i det strängare klimatet, där barrskogarna växer. Till detta kommer, att man alltmer börjat övergå till att göra pappersmassa av andra växter än träd. I Latinamerika t.ex. använder man i stor utsträckning bagass, och i Bortre Asien tillverkas mycket massa av bambu.

Det brukar nu visserligen sägas, att utnyttjandet av lövträ för massaframställning trots allt inte kan allvarligt hota de barrskogsägande ländernas ställning, eftersom barrträet med dess långa fibrer ger en högre kvalitet åt massan än det kortfibriga lövträet. Hur stor relevans detta argument har, när det gäller utvecklingen på längre sikt, är emellertid ytterst diskutabelt. För det första kan man redan nu göra ganska högvärdig massa genom att blanda barr- och lövträmassa och för det andra vet man föga vilka tekniska möjligheter, som kommer att föreligga i framtiden,

¹ Vid slutet på 1930-talet framställdes dubbelt så mycket sulfitmassa som sulfatmassa. För närvarande är situationen den omvända: nu framställs mer än dubbelt så mycket sulfatmassa som sulfitmassa.

att förbättra lövträmassans kvalitet. Det försiggår f. n. omfattande forskning på det området.

Man har under efterkrigstiden utexperimenterat och i allt större utsträckning börjat övergå till *nya* metoder för framställning av massa genom *halvkemiska* processer.¹ Det anses ganska allmänt, att dessa mer och mer kommer att vinna terräng på de traditionella metodernas bekostnad. Deras förtjänst ligger i främsta rummet däri, att de ger en betydligt större kvantitet massa per ton ved än sulfat- och sulfitmetoderna gör.² Än så länge används de halvkemiska metoderna huvudsakligen för framställning av papp och det är ännu en öppen fråga i vilken mån de kommer att mer allmänt slå igenom även vid pappersframställningen. Hur därmed än förhåller sig är det dock tydligt att den övergång till dessa metoder, som är att vänta, kommer att innebära en tendens till minskad efterfrågan på massaved och därmed också till en försvagning i de skogsägande ländernas strategiska position.

De här tendenserna verkar ju mycket dystra för den svenska skogsindustrin och därmed också för hela den svenska samhällsekonomin. Produktion och export har kvantitativt sett stagnerat, den amerikanska marknaden har gått förlorad och den tekniska utvecklingen har medfört att själva grundvalen för vår massaindustris starka ställning — knappheten på barrskog — har underminerats. Vi har därför all anledning att fråga oss hur det kommer att gå i framtiden. Kan vi inte längre räkna med, att skogsindustrin skall ge oss de exportinkomster vi så väl behöver för ett fortsatt ekonomiskt framåtskridande? Eller finns det trots allt tekniska och ekonomiska möjligheter för vår skogsindustri att försvara sin tidigare ställning? Att ge ett fullständigt svar på den frågan är naturligtvis utomordentligt svårt och att försöka göra det ligger helt utanför ramen för föreliggande uppsats. I följande avsnitt skall emellertid ges några synpunkter, som möjligen kan vara ägnade att belysa några drag i de stora problemkomplex, som uppstår vid försök att bedöma den svenska skogsindustrins framtid.

¹ Den halvkemiska metodens princip är ingalunda ny. Halvkemiska processer användes — om än i begränsad utsträckning — redan på 20-talet.

² Den halvkemiska metoderna har därjämte den fördelen, att de som råvara kan utnyttja praktiskt taget alla slag av trä, inklusive lövträ från tropiska skogar.

DEN FRAMTIDA UTVECKLINGEN

Den svenska massa- och pappersindustrin befinner sig för närvarande i ett expansionskede. Under de allra sista åren har produktionskapaciteten ökat väsentligt och på flera håll i landet är man i färd med att installera nya massakokare och nya pappersmaskiner. Såvitt man kan se av uppgifter om nyligen företagna utbyggnader och om planerade sådana kommer kapaciteten inom massa- och pappersindustrin ganska snart att överstiga 1956 års nivå med mer än 50 procent. Detta verkar ju i och för sig förhoppningsfullt men det berättigar oss inte till att dra några mer vittgående slutsatser beträffande utvecklingen på längre sikt. För det första utgör begränsningen av de svenska skogarnas omfattning ett rent tekniskt hinder för en mer radikal ytterligare ökning i tillverkningen och därmed också en i längden fortgående snabb produktionsökning. För det andra pågår världen runt en mycket snabb utbyggnad av massa- och pappersindustrins kapacitet, vilket i och för sig måste medföra en tendens till skärpning av konkurrensen på den internationella marknaden. Låt oss diskutera dessa två förhållanden lite närmare för att därigenom försöka bilda oss en uppfattning om vad som kan tänkas hända i framtiden.

Möjligheterna till produktionsökning i vårt land

Av de undersökningar, som gjorts under senare år, har framgått att den årliga tillväxten i vårt lands skogar är betydligt större än den nuvarande avverkningen. Enligt gjorda beräkningar skulle virkesuttaget vid god skogsvård år 1965 kunna överstiga 1957 års uttag med omkring 30 procent och det skulle så småningom kunna öka ännu något mer.¹ På lång sikt skulle vi därför kanske kunna räkna med att uppnå en avverkning, som ligger uppåt 50 procent högre än 1957 års nivå.

Om vi nu såsom grund för den följande diskussionen accepterar denna — i och för sig mycket osäkra — siffra, 50 procent, följer därav dock inte

¹ Skogsindustriens Virkesutredning 1958. Undersökning angående industriens utbyggnad i förhållande till råvarutillgångarna verkställd av skogsindustriernas samlingsutskotts skogskommitté. Stockholm 1959. Till liknande resultat kommer professor T. Streyffert i Världens framtida virkesförsörjning. Stockholm 1957.

att skogsindustrins möjligheter till produktionsökning skulle stanna vid den siffran. Man kan nämligen tänka sig en ökning i produktionen även utan ökad virkesfångst. Man kan öka produktionen av de mer förädlade produkterna — främst då papper — på bekostnad av trävaror och exportmassa. Man kan även uppnå betydande virkesbesparingar genom förändringar i produktionstekniken. Man kan t.ex. bättre använda sågverkens virkesavfall eller i större utsträckning än nu använda avfallspapper som råvara. Det är också möjligt att man genom en övergång från kemisk till halvchemisk massa kan göra virkesbesparingar.

Rent tekniskt sett föreligger sålunda möjligheter för en viss expansion i den svenska skogsindustrins produktion. Relativt snart torde dock begränsningen i virkestillgången sätta en definitiv gräns för vidare expansion och på lång sikt kan vi därför inte hoppas på någon verkligt stor ökning i produktionen. Mer än till exempelvis en fördubbling av den nuvarande produktionen lär väl aldrig våra förhoppningar kunna sträcka sig. Samtidigt måste vi räkna med att — om välståndet i vårt land fortfar att stiga — den inhemska efterfrågan på skogsindustrins produkter stiger snabbt och att skogsindustrins hela produktionsökning därför ingalunda kan bli tillgänglig för export.

Men hur kommer det nu att se ut på den internationella marknaden? Kommer det överhuvudtaget att finnas utrymme för en ökning av den svenska exporten av skogsprodukter? Låt oss se vilka slutsatser vi kan komma till därvidlag genom att spekulera över den möjliga utvecklingen på den internationella marknaden dels på efterfrågesidan dels på utbudssidan.

Den internationella marknaden för skogsindustrins produkter

Världens totala förbrukning av *papper* och *papp* har ungefär 5-dubblats sedan tiden före första världskriget. Snabbast har ökningen gått i de länder där den allmänna välståndsnivån stigit mest, dvs. framför allt i USA och Canada. Pappersförbrukningen i världen är för övrigt i mycket hög grad koncentrerad till de ekonomiskt sett högt utvecklade länderna. USA, som ensamt svarar för 60 % av världens totala förbrukning av

papper, gör nämligen tillsammans med Canada och Europa (exkl. Sovjetunionen och satellitstaterna) årligen av med 85 % av allt papper och papp i världen. Om man ordnar världens alla länder efter storleken av deras årliga papperskonsumtion räknad per capita kommer man till en ordning, som nästan exakt blir identisk med den, som man får genom att ordna länderna efter deras allmänna välståndsnivå. I toppen ligger USA med en per-capita-förbrukning på närmare 200 kg, därefter kommer Canada med 130 kg, Sverige med 100 kg, Storbritannien med 90 kg och så vidare. Den östeuropeiska förbrukningsnivån ligger nere vid 10 eller 20 kg och i samma klass kommer de mer avancerade latinamerikanska länderna. I Indien och Kina ligger nivån ännu mycket lägre eller 1 à 2 kg per capita och i de ekonomiskt sett ännu mer efterblivna länderna kommer man inte ens upp till en årlig per-capita-förbrukning på 1 kg.

Allt det här tyder på, att den allmänna välståndsnivåns höjd måste vara något slags »gemensam nämnare» till de faktorer, som påverkar efterfrågan på papper och papp. Detta innebär, att förändringar i välståndsnivån leder till förändringar i pappersefterfrågan. I stort sett kan man också räkna med, att varje procents ökning i nationalinkomsten skall åtföljas av en ökning i pappersefterfrågan på $1\frac{1}{2}$ à 2 procent. Det skulle betyda, att efterfrågan blir oförändrad vid stagnation i välståndsnivåns utveckling, men att efterfrågan skulle öka starkt vid ett ekonomiskt framåtskridande.

Enligt nyligen gjorda beräkningar inom FAO kommer världens förbrukning av papper och papp år 1975 att bli omkring dubbelt så stor som år 1958.¹ Och om man utsträcker perspektivet ännu längre kommer man givetvis till en mycket större förbrukningsökning. Det förefaller fullt rimligt att tänka sig, att en ytterligare fördubbling kommer till stånd under de därpå följande 20 à 25 åren och att således världens förbrukning av papper och papp före nästa sekelskifte blir åtminstone 4 gånger så stor som den är f. n. Det där låter ju kanske mycket, men det skulle dock inte betyda en snabbare utvecklingstakt än den vi trots två förödande världskrig haft under det sistförflutna halvsekle.

---

¹ Report of the World Consultation on Pulp and Paper. Demand Supply and Trade. Rome, 14-19 september 1959. FAO 59/9 16788.

Beträffande efterfrågan på *massa* kan utan vidare fastslås, att den i huvudsak bestäms av pappersproduktionens omfattning. Något alldeles entydigt samband mellan pappersproduktion och efterfrågan på sådan massa, som med fördel kan framställas här i landet, föreligger dock inte. För det första går en mindre del av vår massa till andra ändamål än papperstillverkning. Det är dissolvingmassan, vilken används som råvara inom den kemiska industrin för framställning av plaster, syntetiska fibrer och annat. Ungefär en tiondel av Sveriges massaproduktion utgörs för närvarande av dissolvingmassa. För det andra framställs, som ovan nämnts, åtskillig pappersmassa av andra råvaror än trä. För det tredje är den kvantitet massa, som fordras för framställning av 1 kg papper, ganska olika för olika papperssorter. Massaåtgången per kg tidningspapper är sålunda hög, men den är låg per kg papp. Och då det faktiskt är så, att pappen hela tiden ökar snabbare än papperet, innebär det, att massaåtgången per kg papper och papp är i sjunkande.

För *trävarornas* del kommer rimligen efterfrågeutvecklingen att bli radikalt annorlunda. Någon särskilt stor ökning i efterfrågan på trävaror kan vi inte vänta oss ens på mycket lång sikt. Förbrukningen av trävaror har stigit ganska lite under de gångna decennierna och det kan konstateras, att per-capita-förbrukningen av trävaror i de högt utvecklade länderna visar en klart sjunkande tendens. Till stor del kan nog detta förklaras av att trävarupriserna stigit i jämförelse med priserna på konkurrerande varor.¹ Det förefaller dock sannolikt att en minskning i förbrukningen per capita skulle ha kommit till stånd även vid oförändrade prisrelationer tack vare framkomsten av nya ersättningsmaterial och även tack vare den urbaniseringsprocess, som alla högt utvecklade länder genomgått.

Även om vi räknar med att per-capita-förbrukningen av trävaror i de högt utvecklade länderna skall sjunka i framtiden, betyder det givetvis

---

¹ Mellan 1913 och 1940-talets slut steg i vårt land kvoten mellan priset på sågat virke och partiprisindex med drygt 60 procent och kvoten mellan priset på sågat virke och priset på cement till det fyrdubbla. Se European Timber Trends and Prospects. A study prepared by the Secretariats of the Food and Agriculture Organization of the United Nations and the United Nations Economic Commission for Europe. Genève 1953.

inte, att efterfrågan på trävaror i världen som helhet behöver sjunka. I de mindre utvecklade länderna torde man nämligen fortfarande kunna räkna med en stigande per-capita-förbrukning och därtill kommer, att vi kan vänta oss en betydande befolkningsökning inte endast i de lågt utvecklade utan även i de högt utvecklade länderna — inte minst i USA. Det förefaller därför rimligt att — såsom gjorts i flera undersökningar¹ — räkna med, att dessa två förhållanden skall mer än väl neutralisera den nämnda tendensen till efterfrågeminskning och att därför världens efterfrågan på trävaror i framtiden kommer att stiga något om än ganska sakta.

Det har i flera sammanhang gjorts gällande, att den förväntade snabba ökningen i världens framtida förbrukning av papper och papp skulle leda till en så kraftig ökning i efterfrågan på industrivirke, att en viss knapphet i världens virkestillgångar skulle uppstå. Sådana påståenden bör emellertid tas med viss reservation. Det bör nämligen observeras, att även en starkt ökad produktion av papper och papp kan komma till stånd i framtiden utan att virkesförbrukningen därför behöver öka i någon större utsträckning. För det första åtgår f. n. endast omkring en fjärdedel av allt industrivirke i världen till framställning av pappersmassa och det betyder, att en procentuellt sett stor ökning i pappersefterfrågan kan tillfredsställas genom en procentuellt sett långt mindre ökning i virkesuttaget; en fördubbling av pappersförbrukningen skulle t. ex. endast innebära en ungefär 25-procentig ökning i virkesåtgången. För det andra kommer den ökade förbrukningen av papper och papp med all sannolikhet att i främsta rummet rikta sig mot pappen och som tidigare nämnts betyder detta rimligen, att behovet av »virgin pulp» och därmed också behovet av virke för massaframställning kommer att växa långsammare än pappersförbrukningen. För det tredje kommer den allmänt förväntade ökningen i utnyttjandet av halvkemiska massaframställningsmetoder, på grund av dessas virkesbesparande egenskaper, rimligen att medföra en minskad vedåtgång per kg framställd massa. Härtill kommer, att vi nog får vänta oss, att en allt större andel av världens massaproduktion kommer att ske med bagass och bambu som råvaror.

Slutsatsen av vad som nu sagts blir den, att den förväntade stora

¹ Se t. ex. T. Streyffert a. a.

ökningen i efterfrågan på papper och papp inte berättigar oss till att tro på en särskilt stor ökning i världens efterfrågan på industrivirke. Det som är av dominerande betydelse för denna senare är i stället efterfrågan på sågade eller på annat sätt bearbetade trävaror. Eftersom virkestillgångens tillräcklighet kommer att spela en avgörande roll för den framtida marknaden för skogsprodukter, följer därav, att det blir trävarornas efterfrågeutveckling, som i främsta rummet blir avgörande för denna marknad. Sorgligt nog är efterfrågan på trävaror ganska svår att förutse, betydligt svårare än när det gäller papper och papp, och det gör att ett mycket allvarligt osäkerhetsmoment uppkommer vid försök till förutsägelser angående skogsindustrins framtid. *Om* det skulle bli så, att världens trävaruefterfrågan successivt kommer att sjunka — vilket för denna artikels författare inte förefaller troligt men dock inte helt uteslutet — så skulle det med all sannolikhet få utomordentligt allvarliga konsekvenser för hela världens skogsindustrier.

Att av de ovan nämnda utvecklingstendenserna beträffande efterfrågan på papper och papp samt trävaror dra några mer preciserade slutsatser angående det framtida behovet av industrivirke är inte möjligt. Så mycket torde dock kunna sägas, som att även en relativ ringa ökning i trävaruförbrukningen — t. ex. av storleksordningen 25 procent — i kombination med den dryga fyrdubbling av pappers- och pappförbrukningen, som kan förutses fram till nästa sekelskifte, måste betyda en ökning i virkesbehovet på mellan 50 och 100 procent.

Låt oss så lämna efterfrågesidan och övergå till att betrakta det framtida *utbudet* av skogsindustrins produkter.

I nyss nämnda rapport från FAO har man gjort en sammanställning av nu föreliggande utbyggnadsplaner inom världens massa- och pappersindustrier. Man har därvid konstaterat, att ett förverkligande av dessa planer skulle innebära, att kapaciteten inom världens massa- och pappersindustrier före 1960-talets mitt skulle bli 20 à 30 procent större än år 1958. De områden inom vilka denna kapacitetsökning skulle komma till stånd är i främsta rummet Nord- och Latinamerika, Skandinavien samt Sovjetunionen, Kina och Japan.

Om vi utsträcker perspektivet ytterligare några decennier och frågar

oss, hur utbudet av skogsprodukter kan komma att te sig, kommer vi in på frågan om skogstillgångarnas tillräcklighet för en ökning i virkesuttaget av den storleksordning, som ovan nämnts. Vi kan inte vänta oss en i längden pågående utbudsökning av skogsprodukter från områden, där råvarutillgångarna redan nu eller inom de närmaste åren börjar bli hårt ansträngda. De delar av jorden, där så inte är eller så inte kommer att bli fallet, är i själva verket ganska begränsade. Det är egentligen endast i vissa delar av Afrika, i Sydamerika, i Canada samt i Sovjetunionen, som man har så stora outnyttjade skogstillgångar att en på lång sikt snabb produktionsökning är möjlig. Och det betyder, att det på lång sikt måste bli från dessa områden, som ökningen i råvarorna för världens skogsindustrier skall komma. Frågan blir då vilka möjligheter man har inom dessa områden att öka sin skogsindustriella verksamhet.

I *Afrika* är f.n. skogsindustrins produktion ytterst obetydlig och även om en viss produktionsökning är att vänta, förefaller de ekonomiska och politiska förhållandena i denna världsdel vara sådana att man inte kan räkna med, att den afrikanska produktionen innan detta seklets slut skall komma att spela någon som helst roll ur global synpunkt. När det gäller *Sydamerika* är dock situationen något annorlunda. Visserligen är massa-produktionen där f.n. inte särskilt omfattande — omkring 1 procent av världproduktionen — men förutsättningarna för en produktionsökning förefaller vara långt större där än i Afrika. De planerade utbyggnaderna inom massa- och pappersindustrierna är mycket omfattande och allt tyder på att den latinamerikanska produktionen kommer att öka i snabb takt även på mycket lång sikt. Även om så sker är det dock ytterst osannolikt, att ökningen i den latinamerikanska produktionen på ännu mycket länge kan bli så stor, att den skulle motsvara mer än en ringa del av ökningen i världens efterfrågan på papper och massa. Det skulle fordra kapitalinsatser i en omfattning, som svårigen kan förverkligas i dessa ekonomiskt föga utvecklade länder.¹

¹ Det må här nämnas, att man för några år sedan gjorde hypotetiska beräkningar över anläggningskostnaderna för identiska massafabriker i Mexiko, Brasilien och Sverige. Man fann därvid, att dessa kostnader blev långt mindre i Sverige än i de andra länderna. Se *Pulp and Paper Prospects in Latin America*. U.N. and F.A.O., New-York 1955.

För *Canadas* del kan vi räkna med ett betydligt ökat utbud av skogsprodukter. Enligt gjorda beräkningar kommer både massa- och pappersproduktionen där år 1980 att överstiga nuvarande produktion med åtskilligt mer än 100 procent och för trävarornas del förutses en produktionsökning på omkring 60 procent.¹ Här har man emellertid stora transporttekniska problem att brottas med och så vitt man kan se kommer produktionsökningar av sådan storleksordning inte att kunna ske annat än genom utnyttjandet av områden med betydligt sämre transportgeografiskt läge än de redan nu exploaterade områdena, vilket rimligen måste betyda ökade produktionskostnader på marginalen.

Hur utbudet av skogsprodukter från *Sovjetunionen* kommer att te sig på lång sikt är väl närmast omöjligt att spå om. Det finns visserligen mycket stora ännu icke utnyttjade barrskogstillgångar där, men det förefaller rimligt att även för Sovjetunionens del räkna med, att en mycket omfattande ökning i virkesuttaget måste leda till ökade marginella produktionskostnader, och att detta förhållande leder till en viss begränsning i avverkningarna. Även i en helt centraldirigerad stat måste viss hänsyn tas till ekonomiska kalkyler.²

Slutsatsen av vad som nu sagts angående den framtida efterfrågan och det framtida utbudet av skogsprodukter blir den, att — vid oförändrade priser — efterfrågan växer så snabbt, att en däremot svarande produktionsökning inte kan komma till stånd utan ökade marginella produktionskostnader. Det förhållandet bör leda till en relativ prisökning på skogsindustrins produkter.

NÅGRA SLUTSATSER FÖR DEN SVENSKA SKOGSINDUSTRIN

Under det närmaste halvseket kan vi vänta oss en ganska måttlig ökning i den svenska skogsindustrins produktion. Begränsningen i de svenska skogstillgångarna omöjliggör en i längden fortgående snabb produktionstillväxt. Under förutsättning att välståndet i världen fort-

¹ Royal Commission on Canadas Economic Prospects. Final Report. Ottawa 1958.

² Att man i Sovjetunionen måste räkna med ganska höga marginalkostnader vid en ökning i virkesuttaget framhålles i A. Montgomery, Rysk skogsindustri, Ekonomisk Revy, januari 1960.

sätter att stiga, kan vi vänta oss en väsentlig ökning i exporten av skogsprodukter under ett eller ett par decennier men så småningom kommer den ökningen att övergå i stagnation eller — såsom en följd av den inhemska efterfrågans tillväxt — i en minskning. Värdeässigt sett förefaller dock denna oförmånliga utveckling på exportsidan delvis kompenseras av ökade priser på skogsprodukterna. Även om så sker torde vi på lång sikt dock icke kunna räkna med, att skogsindustrin skall kunna bära upp den svenska exporten i samma utsträckning som tidigare.

Den omfattande utbyggnad av massa- och pappersindustrierna, som är att vänta i Nord- och Sydamerika samt i Bortre Asien, kommer rimligen att leda till en försvagning av de svenska exportmöjligheterna på de transoceaniska länderna. Det naturliga området för svensk export av massa och papper i framtiden torde därför bli Europa. Någon återgång till förkrigstidens världsomfattande massaexport kan vi inte räkna med. Den nordamerikanska marknaden är och förblir — nästan — förlorad; i Sydamerika liksom även i Japan går man snabbt mot allt större grad av självförsörjning. Detsamma gäller Australien och Nya Zeeland, där man tack vare stora skogsplantager väntar sig kunna täcka nästan hela sitt råvarubehov. Kina och Indien, slutligen, skulle möjligen kunna tänkas som stora importörer av svensk massa och svenskt papper; trots de mycket omfattande planerna på utbyggnaden av dessa länders massaproduktion torde de inhemska råvarorna inte räcka till för mer än en mycket blygsam pappersförbrukning där. Den valutaknapphet, som dessa länder under sin pågående industrialiseringsprocess rimligen kommer att lida av kommer dock sannolikt att starkt begränsa deras importmöjligheter, varför pappersförbrukningen nog kommer att hållas nere ganska hårt, och därtill kommer att åtminstone Kinas importbehov sannolikt kommer att kunna täckas av Sovjetunionen.

Det låter sig givetvis sägas, att den ryska konkurrensen utgör ett latent hot mot den svenska skogsindustrins framtid. Man kan naturligtvis tänka sig, att Sovjetunionen kommer att översvämma den europeiska marknaden med skogsprodukter till låga priser och därigenom omintetgöra de svenska exportmöjligheterna. En sådan utveckling förefaller dock knappast trolig. De produktionsökningar, som planeras inom

Sovjetunionen, torde i främsta rummet vara avsedda att täcka inhemska samt övriga kommunistländers behov. Man har där mycket stor brist på trävaror och det torde dröja länge innan den bristen blir täckt.¹

Det må nu observeras, att den framtidsbedömning, som ovan gjorts, utgår från den förutsättningen, att välståndet i världen skall fortsätta att öka. Att så skall bli fallet är ett absolut villkor för den tämligen optimistiska syn, som här framlagts på den svenska skogsindustrins framtid. Om denna förutsättning inte uppfylles och om t.ex. den europeiska och amerikanska ekonomin skulle stagnera eller gå tillbaka, kommer med all sannolikhet situationen för världens skogsindustrier att te sig ytterst dystert. Vi skulle då få en betydande överkapacitet inom massa- och pappersindustrierna med åtföljande avsättningssvårigheter och prisfall. Detta förhållande illustrerar hur beroende världens länder är av varandra. De ekonomiska framstegen inom det ena landet underlättas i mycket hög grad, om en ekonomisk utveckling kommer till stånd även i andra länder. Och vad som för den svenska skogsindustrin förefaller vara en nödvändig förutsättning för en gynnsam framtid är, att en någorlunda snabb välståndsutveckling kommer till stånd i Västeuropa.

---

¹ Se t. ex. A. Montgomery a. a.

Regionala befolkningsprognoser — en studie av befolkningens fördelning 1975

Av Odd Gulbrandsen

Befolkningens storlek och utveckling har alltid varit av primärt statistiskt intresse. Det kan då tyckas, att en förutsägelse av den framtida befolkningens utveckling är en rent statistisk uppgift och därför av trivalt intresse ur ekonomisk synpunkt. När man söker ge sig i kast med en prognos av de olika befolkningsrörelserna finner man emellertid snart, att den måste grundas på vissa föreställningar om den framtida ekonomiska utvecklingen.

Det kan t. ex. förefalla självklart, att dödligheten på grund av allt mer förbättrat hälsotillstånd skall fortsätta att sjunka. Så småningom kan emellertid dödligheten komma att bero på faktorer, vilkas verkningar det krävs mycket stora kostnader att begränsa. Exempel härpå är motorfordonsolyckorna, vilkas omfattning tycks stiga oavbrutet, bland annat därför att den enskilde icke vill ta på sig de fördyringar, som införandet av erforderliga säkerhetsåtgärder skulle medföra. Man har sålunda att befara, att i de yngsta åldrarna, där dödligheten hunnit bli mycket låg, en fortsatt nedgång i densamma kan komma att hejdas genom en ökning av dylika olyckor.

Än tydligare inverkar den ekonomiska utvecklingen på nativiteten. Sålunda har de förhållandevis höga lönerna redan i början av den yrkesverksamma perioden skapat möjligheter för en tidigare familjebildning. Vi kan också konstatera en fortgående, mycket jämn årlig sänkning av giftermålsåldern. Det är uppenbart att man som förutsättning för ett antagande om en fortsatt dylik sänkning måste ha en föreställning om huruvida de ekonomiska betingelserna för höga löner för den yngre arbetskraften kommer att gälla även i framtiden.

Den stora strömmen av flyktingar, särskilt efter andra världskriget men också vid senare tillfällen, t. ex. i samband med Ungern-krisen, har skapat föreställningen att det inflyttningsöverskott som vi haft i Sverige under efterkrigstiden skulle ha varit framför allt politiskt och humanitärt betingat. Emellertid kan man finna att detta inflyttningsöverskott varierar ganska mycket mellan olika år och att detta sker i takt med konjunkturen på liknande sätt som utvandringen till Amerika under senare delen av 1800-talet påverkades av de amerikanska konjunkturerna. Man har också anledning att förmoda, att det bestående inflyttningsöverskottet i Sverige i viss utsträckning kan sammanhånga med den högre lönenivå och det underskott på arbetskraft som Sverige måste anses ha i jämförelse med andra europeiska länder. Om man sålunda vill göra en prognos av det framtida inflyttningsöverskottet till Sverige måste man skaffa sig någon föreställning om huruvida denna skillnad i löneförhållanden m.m. kommer att bli bestående.

Behovet av en tolkning av befolkningsrörelserna i ekonomiska termer är emellertid allra mest uppenbar, då det gäller de inrikes omflyttningarna. Riktningarna av flyttningarna bestäms av skillnader i löneförhållanden och av de höjningar av standarden som de flyttande kan uppnå. Storleken av dessa skillnader torde också kunna påverka flyttningstakten även om olika tröghetsfaktorer här kan göra sig gällande. Särskilt påtagligt har effekten av dessa ekonomiska förhållanden varit i fråga om flyttningarna från jordbruket och landsbygden till tätorterna. Men även då det gäller flyttningar mellan olika tätorter är det uppenbart, att de ekonomiska betingelserna spelar en avgörande roll.

SYNTETISK ELLER ANALYTISK PROGNOSEMETODIK?

Accepterar man emellertid att de ekonomiska förhållandena har ett starkt inflytande på befolkningsrörelsernas storlek och riktning ställer man sig å andra sidan i en besvärlig situation när det gäller att bestämma förutsättningarna för en prognos om dessa rörelser. Man kan visserligen, då det gäller de allmänna befolkningsrörelserna som dödlighet, nativitet och inflyttningsöverskott våga använda tämligen schematiska modeller,

eftersom smärre variationer häri i allmänhet inte får något avsevärt inflytande på befolkningens storlek. Men då det gäller de regionala omflyttningarna, som under de senaste decennierna varit mycket betydande och även framdeles torde bli betydande, måste vi ha en mera differentierad modell. Det var det problemet som vi ställdes inför, när vi fick uppdraget att försöka bestämma den framtida befolkningsfördelningen i olika delar av Sverige.

När man skall göra en prognos som avser en landsomfattande fördelning av befolkningen kan man följa två vägar. Den ena är att sammanställa alla de planer beträffande utbyggnad av bostäder och näringsliv osv. som föreligger och på grundval av detta basera sina flyttning-antaganden. Men det föreligger inte någon fullständig planering på detta område för hela landet. Dessutom görs dessa planer i stor utsträckning upp efter den uppfattning man har om tillgången på arbetskraft och på det inflyttningsöverskott till olika orter som man kan påräkna.

Den andra vägen är då att basera modellens konstruktion på en analys av de allmänna ekonomiska drivkrafterna och deras verkningar. Det betyder att man åtminstone i första omgången tvingas bortse från de olika slag av speciella planer som föreligger och att prognosen därför blir av schematisk natur. Lyckas man emellertid att konstruera en modell, där de olika flyttningarnas inbördes beroende kan samordnas i en konsistent riksomfattande modell, bör det finnas möjligheter att justera antagandena med hänsyn till föreliggande speciella planer och få en bild av hur dessa justeringar kommer att påverka befolkningsfördelningen i övrigt.

En väsentlig utgångspunkt för uppläggningsen av en modell för de inrikes omflyttningarna är givetvis syftet med undersökningen.¹ I detta fall rörde det sig om en befolkningsprognos till underlag för planering av detaljdistributionen. Att just detta syfte skulle uppfyllas förenklade flera näringsgeografiska problem. Sålunda kunde vi direkt utnyttja de uppgifter om befolkningens lokalisering som anges i folkräkningsmaterialet, och som ju avser bostadsorten. Vidare förelåg vissa äldre områdesindelningar som i första hand var baserade på detaljdistributionens utbredning och

---

¹ Författaren till artikeln har såsom sakkunnig vid institutet lett en undersökning om befolkningens framtida utveckling tillkommen på uppdrag av Kooperativa förbundet.

influensområden. En förenkling uppkom också genom att man kan hävda, att de vägar som kommunikationerna följer till de olika handelscentra också är de vägar längs vilka befolkningen i allmänhet flyttar. Sålunda skulle det för modellen kunna uppnås överensstämmelse mellan dess syfte och metodik.

Förutom av flyttningsvägarna bestäms den inrikes omflyttningen av riktningen på flyttningarna och avflyttningstakten, dvs. av antalet flyttningar per tidsenhet, satta i förhållande till storleken av den befolkningsgrupp, varifrån flyttningen sker. En bedömning härav måste grunda sig på föreställningar om näringslivets framtida lokalisering och bostadslokaliseringen i förhållande till denna. Man kan visserligen tänka sig att utnyttja tidigare observationer rörande flyttningsriktning och flyttningstakt och anta att rörelserna kommer att fortsätta på samma sätt. Ett sådant enkelt förfarande måste dock grunda sig på uppfattningen, att de ekonomiska drivkrafter för vilka flyttningarna utgör ett uttryck kommer att bli bestående med oförändrad verkan i framtiden. Så behöver givetvis inte alls bli fallet.

Som exempel kan vi ta bilismen och om hur man i diskussionen om befolkningens framtida lokalisering numera ofta hänvisar till att denna kommer att förändra bosättningen. Detta skulle innebära, att transportkostnaderna skulle komma att sjunka så avsevärt i förhållande till andra kostnader att det skulle bli mera lönande än hittills att utnyttja det bostadsbestånd på landsbygden, som eljest skulle komma att ställas öde. I varje fall skulle det sociala värde, som det anses innebära att bo på landet, kunna bli tillgängligt för en måttlig kostnadsstegring, eventuellt till en kostnadsökning som är lägre än den inkomststegring man kan påräkna. På grund härav skulle flyttningstakten kunna hejdas eller till och med flyttningsriktningen kunna vändas.

Å andra sidan kan man hävda den åsikten att flyttningstakten på längre sikt kommer att accelereras. Det är nämligen tvivelaktigt om detta nu så aktuella resonemang om bilismens verkningar på bostadslokaliseringen kommer att stå sig i framtiden. På längre sikt måste nyinvesteringar i den ofta illa utrustade bebyggelsen på landsbygden göras. Kostnaderna för sådana anläggningar, i synnerhet för vatten, avlopp, vägar och väl-

färdsanordningar, ställer sig väsentligt dyrare för ensamliggande hus än för gruppbebyggelse, varför en betydande kostnadsökning efter hand kan uppkomma. Denna fördyring skulle tvinga fram en allt starkare sammanklumpning av befolkningen i tätorter.

VAL AV MODELL

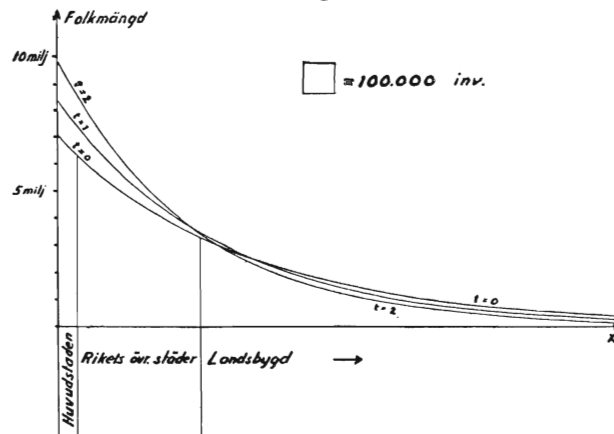
Som grund för vår modell utgick vi från att kostnadsförhållandena kommer att leda till en fortgående koncentration dels av näringslivet till allt större enheter samlade i större tätorter, dels en koncentration av bostadsbebyggelsen till större tätorter i anknötning till arbetsplatserna. Detta behöver i och för sig inte innebära att pendeltrafiken skulle komma att minska. Tvärtom är det tänkbart att denna ytterligare ökar, beroende på att bebyggelsekoncentrationen kan bli långsammare än näringslivets och arbetsplatsernas koncentration. Det är dock inte nödvändigt att för modellens konstruktion ta ställning till huruvida pendeltrafiken kommer att öka eller minska. Det är tillräckligt att vi kan förutsätta att flyttningsriktningen icke kommer att vändas och att den flyttningstakt som vi hittills har kunnat observera kommer att kunna bli av en liknande storleksordning.

Vid diskussion av flyttningar vill man gärna tänka sig att flyttningarna har en startpunkt, en viss flyttningsväg och en slutpunkt. Så har också modellen i detta sammanhang upplagts. Med hänsyn till att de arealkrävande näringsgrenarna, jordbruk och skogsbruk, väntas genom fortgående rationalisering ha ett minskat behov av arbetskraft, kan man räkna med en fortgående avfolkning av glesbygden. Varje glesbygdsområde kan så att säga utgöra en startpunkt för flyttningen. Eftersom flyttningarna skulle fortsätta att ske i samband med en ständig koncentration av näringsliv och bostäder är det rimligt att tänka sig landets största orter som slutpunkten för flyttningarna. Denna flyttning tänkes då gå från glesbygden via allt större tätorter till dessa största orter. Vilka tätorter den därvid kommer att passera sammanhänger med var flyttningen har börjat, och med de flyttningsvägar som bestäms av de olika tätorternas influensområden och kommunikationsförhållanden.

Denna föreställning om en ständigt stigande koncentration av befolkningen mot en viss punkt kan ges en matematisk form som gör det möjligt

Diagram 1.

Anpassning av modellen till en fiktiv fördelning av 7 miljoner invånare. Enhet på x -axeln: 2,5 cm. $q(x) \equiv 0,2x$

$$g(x, t) = 7 \cdot 10^6 (1 + 0,2t) e^{-x(1+0,2t)}$$

att numeriskt precisera koncentrationen. Man kan återge befolkningens kumulerade storlek på varje punkt längs flyttningvägen som en ordinata, där flyttningvägen utgör abscissan på sätt som exemplifieras i diagram 1. Om ordinaterna sammanbinds till en kurva erhålls en monotont stigande funktion. Vid en förskjutning av befolkningens fördelning ändras kurvans lutning. Under den förutsättning som här angetts med en fortgående koncentration till större tätorter skulle alltså den nya kurvan få en allt större lutning.

Denna förskjutning av lutningen bör vara en funktion av tiden. Frågan är då hur denna funktion ser ut. Detta problem har inte kunnat lösas teoretiskt utan vi har i stället gått ut ifrån den iakttagelsen, att den relativa befolkningsförändringen per tidsenhet under tidigare perioder visat sig vara i stort sett konstant, om man betraktar flyttningarna för varje åldersklass och kön för sig. Att flyttningstakten är konstant innebär att flyttningarna följer en geometrisk serie. Med denna utgångspunkt kan man sedan konstruera en ganska enkel modell för ändringarna i befolkningens fördelning.¹ Principen för denna prognosmodell är att

¹ Hur denna modell närmare är konstruerad anges i en härledning av *K. Ångström*: »En matematisk modell av flyttningsprocessen inom en nation». Bilaga 2 till Sveriges befolkning 1975, — en prognos för regioner och bebyggelse typer. IUI, Sthlm 1960.

befolkningen tänkes fördelad i ett hierarkiskt system, där flyttningsriktningen ständigt går ifrån de perifera delarna av en befolkningshierarki mot de centrala delarna av densamma. Befolkningshierarkin tänkes bestå av flera steg, där varje överordnat steg innefattar befolkningarna i de underordnade perifera delarna jämte befolkningen i de tillkommande centrala delarna.

Den totala befolkningsmassan i varje sådant hierarkisteg prognosticeras med hjälp av en kvot som anger den återstående befolkningens storlek vid slutet av en viss tidsperiod i förhållande till befolkningens storlek i början av tidsperioden. Om denna befolkningskvot är q och antalet tidsperioder för vilket prognoser skall göras är t blir befolkningens storlek (a) i slutet av prognosperioden

$$a_t = a_0 \cdot q^t$$

Storleken av den befolkning som tillkommer i varje hierarkisteg erhålls genom subtraktioner.

Det är givetvis otillfredsställande ur ekonomisk synpunkt att vi inte lyckats basera modellen på beroendet av betydelsefulla ekonomiska variabler, t.ex. realinkomstens utveckling och av skillnader i inkomst- och kostnadsutvecklingen inom olika typer av bebyggelser och näringsliv. Som framgår av en annan artikel i denna skrift är vissa undersökningar på gång inom institutet som bland annat syftar till att ge oss en större insikt om hur skillnader i inkomstförhållanden påverkar flyttningarna. I avvaktan på närmare kunskap härom har vi alltså varit hänvisade till att pröva en metod, som är anpassad till föreliggande statistiskt material. Vid given hierarkisk indelning innebär den en ren framskrivning.

INDELNING I REGIONER OCH BEBYGGELSETYPER

Vid det praktiska genomförandet av prognosen gällde det att nå en så lämplig och adekvat regional uppdelning som möjligt och vidare att konstruera en hierarki, som kunde tänkas bli bestående under prognosperioden. Lyckligtvis visade det sig att det fanns åtskilligt arbete nedlagt på att göra en lämplig regionindelning. Vid tidpunkten för prognosförberedelserna hade arbetsmarknadsstyrelsen avslutat en preliminär

regionindelning, som baserades på det vid Stockholms handelshögskola upprättade s.k. Dahls tätortsregister. Den viktigaste indelningsgrunden i detta register var detaljhandels influensområden. Då arbetsmarknadsstyrelsens regionindelning till stora delar följde dessa, kom denna indelning att passa lämpligt för i vår undersökning uppställda syften. Syftet preciserades därför till att göra en prognos över befolkningen inom dessa regioner.

Eftersom detaljhandeln är väsentligt olika i glesbygden och inom tätorterna ansågs det önskvärt att söka åstadkomma en delprognos för varje regions glesbygd för sig och för de övriga orterna för sig. Därvid drogs gränsen mellan glesbygd och tätbygd med hänsyn till behovet av befolkningsunderlag för en tätortsbutik vid tätorter som hade mer än 500 invånare. Vidare utskildes i prognosen särskilt centralorternas utveckling. Vi fick sålunda för varje region en trestegshierarki där det första steget var glesbygden, det andra omlandet till centralorten och det tredje hela regionen.

Emellertid ansågs det i några fall att vissa delar av omlandet till en centralort hade en annan utveckling än det övriga omlandet. Man gjorde därför vissa underindelningar av regionerna i s.k. underregioner. Det totala antalet regioner enligt arbetsmarknadsstyrelsens indelning utgör 101. Med tillägg för nämnda underregioner erhöles ett antal av 125. Två typer av underregionindelningar kom därvid till användning. Den ena gick ut på att indela regionen räknat från centralorten som centrum i ett inre omland och ett yttre omland. Den andra typen var att avgränsa en viss del av regionen med hänsyn till befunnen eller antagen särutveckling.

Efter undersökning av den tidigare befolkningens utveckling befanns det lämpligt att lägga in ett eller flera hierarkisteg mellan regionens centrala ort och slutpunkten för flyttningsrörelserna. Därvid infördes en indelning i storregioner som i regel fick omfattningen av ungefär ett län. Inom varje sådan storregion antogs befolkningen flytta i riktning mot en eller flera huvudorter, vilka uttogs bland de centralorter, som var störst eller som hade det mest differentierade näringslivet och som visade sig tidigare ha haft en stor inflyttning. Storregionerna gjordes geo-

Tabell 1. Flyttningshierarki

Bebyggelsestyp	Totalt	Flyttningshierarki i			
		riksorts-regionen	storregioner med enbart huvudorter	övriga storregioner	
				för region med huvudort	övriga
Antal enheter					
Glesbygder	125	8	39	31	47
Tätbygder	125	8	39	31	47
Centralorter	101	↓	↓	↓	43
därav huvudorter	54	↓	29	25 ←	↓
riksorter	4	4 ←	↓	↓	
Storregioner	23	1	10	12	

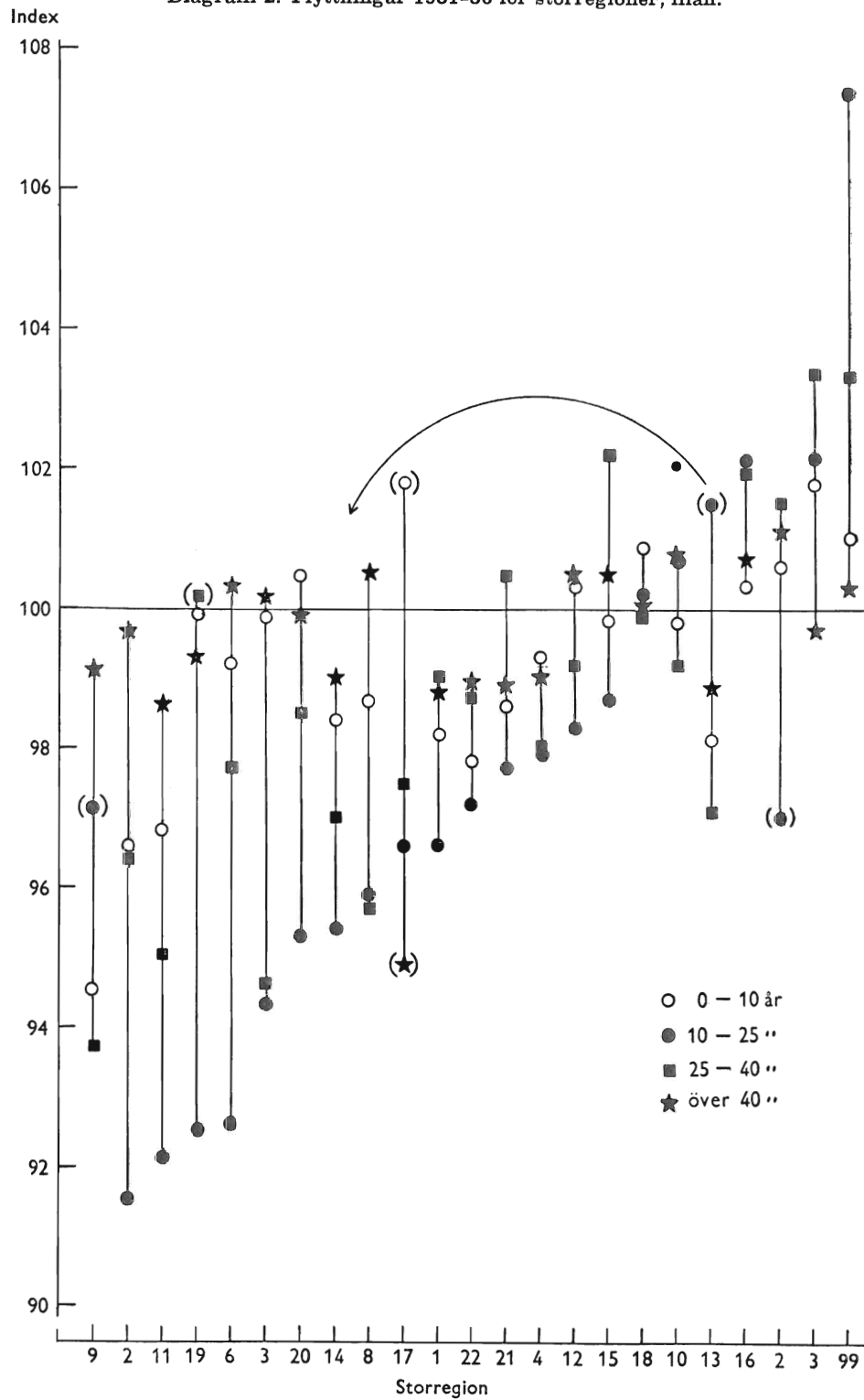
grafiskt sammanhängande med undantag av en, den s.k. riksortsregionen, i vilken innefattades landets tre största städer jämte deras omland.¹ Dessa riksorter betraktades således som slutpunkter för flyttningarna. Vi erhöll därigenom en total flyttningshierarki som omfattade tre till fem steg. Denna åskådliggörs i tabell 1.

VAL AV FLYTTNINGSTAKT

Det viktigaste hjälpmedlet vid framställning av beskrivna hierarki var flyttningkvoter som framräknades med ledning av flyttningssuppgifter lämnade till det s.k. befolkningsregistret vid statistiska centralbyrån. Registret omfattar samtliga personer födda den femtonde i varje månad. Flyttningarna bestämdes på så sätt att man undersökte den förändring i bostadsorten som de i registret befintliga personerna per den 31/12 1956 hade haft sedan den 31/12 1951, dvs. under en femårsperiod. Eftersom den minsta geografiska enheten i detta register är församlingen blev det nödvändigt att vid uppdelningen på bebyggelsestyp sortera församlingarna efter deras huvudsakliga bebyggelsekaraktär, vilket naturligen förorsakade en viss approximation i flyttningstalen. Eftersom flyttningarna utgör ett urval av det totala antalet flyttningar blir de behäftade

¹ Till stockholmsområdet inom riksortsregionen har även hänförs södertäljeområdet, varför även Södertälje ingår som riksört.

Diagram 2. Flyttningar 1951-56 för storregioner, män.

med slumpfel, vilka på något sätt måste utjämnas vid jämförelse av flyttningintensiteten för olika områden. En sådan utjämning skedde genom medeltalsbildningar av olika slag.

Som ett exempel på hur vi därvid kunnat gå tillväga återges i diagram 2 flyttningstalen för samtliga 23 storregioner för männen fördelade på fyra olika åldersklasser. Storregionerna har därvid ordnats efter stigande ordning för flyttningensintensiteten för de flyttningensaktivaste åldrarna (10–25 år). De observationer av flyttningstakter som uppenbarligen avviker från mönstret i övrigt och således är att betrakta som slumpmässiga har satts inom parentes. Vi kan då observera att riksregion 13 uppenbarligen blivit felplacerad i ordningen på grund av slumpfel för flyttningstakten för män i åldern 10–25 år och lämpligen bör placeras någonstans mellan storregioner 14 och 8. Diagrammet ger också en klar bild av de betydande olikheter i flyttningstakt som föreligger för olika storregioner. Dessa skillnader är givetvis ännu mer markerade för enskilda regioner och enskilda bebyggelse typer.

Trots de inskränkningar i differentiering av flyttningstalen som måste göras med hänsyn till slumpfelen kom dock prognosmodellen att bli relativt starkt uppdelad. Sålunda arbetade vi med skilda prognosantaganden för varje hierarkisteg inom 35 områden och vidare med flyttningensalternativen uppdelade på fyra åldrar och båda könen. I den första omgång av prognosen som gjordes, valde vi att använda dessa flyttningstal direkt. Några alternativ för en stegrad eller långsammare flyttningstakt har sålunda inte medtagits. Det är emellertid vår förhoppning att senare kunna få tillfälle att variera flyttningensantaganden och då i en intimare relation till de ekonomiska drivkrafterna.

I prognosen arbetade vi vidare med antaganden om en fortgående sänkning av dödligheten, om oförändrad nativitet, varvid dock en sänkt giftermålsålder skulle medföra en tidigareläggning av nativiteten, samt om en oförändrad immigrationstakt. Som basår och basmaterial för prognosen togs 1950 års folkräkning och prognosen utfördes för vart femte år fram till 1975.

PROGNOSRESULTATET

En sammanställning av prognosresultatet har gjorts i tabell 2 för några huvuddelar av landet, fördelad på de olika bebyggelse typerna (vissa storregioner med likartad befolkningsutveckling har sammanslagits i tabellen).

Tabell 2. Befolkningens utveckling 1960-75

Område	1000-tal år 1975				Procentuell förändring 1960-75			
	Centralort	Tätbygd	Glesbygd	Hela regionen	Centralort	Tätbygd	Glesbygd	Hela regionen
Riksorterna	2 102	201	174	2 477	+ 20	+ 41	+ 1	+ 20
Mälardalen	569	173	289	1 031	+ 30	+ 19	- 7	+ 15
Östra Sverige	677	299	508	1 484	+ 21	+ 10	- 15	+ 4
Gotland	14	5	31	50	± 0	± 0	- 14	- 9
Västra Sverige	585	231	515	1 331	+ 20	+ 9	- 8	+ 6
Bergslagen	481	297	494	1 272	+ 23	+ 7	- 6	+ 7
Östersund	34	24	86	144	+ 31	- 4	- 8	± 0
Övre Norrland	202	103	277	582	+ 39	+ 7	+ 2	+ 14
Hela riket	4 664	1 333	2 374	8 371	+ 22	+ 13	- 8	+ 11

Man kan då konstatera att glesbygdens minskning beräknas bli relativt begränsad. Den uppgår till endast cirka $\frac{1}{2}$ procent per år enligt denna prognos. Men eftersom samtidigt den totala befolkningen i riket väntas öka med cirka $\frac{3}{4}$ procent om året innebär denna utveckling en betydande nedgång i glesbygdsbefolkningens relativa andel av den totala befolkningen, nämligen från 34 till 28 procent. Det är därvid att märka att glesbygdsbefolkningen avser befolkningen inom geografiska områden som 1950 angavs vara huvudsakligen av glesbygdskaraktär. Emellertid är det troligt att det fram till 1975 kommer att utbildas mindre tätorter inom en hel del av dessa glesbygdsområden eller att nu befintliga tätorter utvidgas så att de tar mark i anspråk från de geografiska områden som 1950 betraktades som glesbygdsområden. Den i glesbygden bosatta befolkningen skulle således komma att minska i större omfattning än vad nyssnämnda prognossiffror anger.

Den sammanlagda i centralorter bosatta befolkningen beräknas öka med ungefär $1\frac{1}{2}$ procent om året, vilket innebär att den totala befolkningen skulle växa från ungefär hälften för närvarande till 56 procent 1975. Den övriga tätortsbefolkningen väntas öka med knappt 1 procent om året och behåller i stort sett sin andel om 16 procent av den totala befolkningen. Den kraftigaste avtappningen av glesbygdsbefolkningen beräknas ske i ett område som sträcker sig från Östergötland ner över Småland till

östra Skåne, där befolkningsminskningen beräknas uppgå till mer än 1 procent om året. I rakt motsatt riktning skulle utvecklingen enligt prognosen komma att gå i de nordligaste delarna av Sverige, i Västerbotten och Norrbotten, där till och med en svag ökning av glesbygdsbefolkningen förväntas. Detta sammanhänger med en hög nativitet i förening med en måttlig avflyttningstakt.

Den kraftigaste koncentrationen av befolkningen till centralorter väntas liksom tidigare ske i Mälardalen, där ökningen räknas bli av storleksordningen 2 procent om året. En liknande kraftig koncentration till centralorter väntas ske i de nordligaste delarna av Sverige. För riks-orterna skulle man ju vänta sig att dessa skulle visa den snabbare befolkningsökningen. Så skulle dock inte bli fallet enligt denna prognos utan i stället är det de tätbygder som omger riks-orterna, som får det största tillskottet. Detta sammanhänger troligen med den brist på tomtmark som uppkommit i de största städerna och som tydligen redan på 1950-talet tvingade bebyggelsen utåt. I antal räknas dock tillströmningen till riks-orterna bli avsevärd och bestå av cirka 35000 personer på femton år.

Beträffande utvecklingen för befolkningen i hela storregionerna kan noteras att det endast för Gotland, Östersundsområdet och Östra Skåne väntas uppstå en befolkningsminskning. De starkaste befolkningsökningarna visar å andra sidan riks-ortsregionen samt områdena i Mälardalen. Till regioner med stark befolkningsutveckling får också räknas Västerbotten och Norrbotten.

De utvecklingstendenser som nyss anförda flyttningar tyder på måste ju enligt prognosmodellens konstruktion innebära en fortsättning av den tidigare utvecklingen. Anmärkningsvärd är dock utvecklingen för de nordligaste delarna av Sverige. Man har ju för dessa områden föreställt sig att en mycket kraftig avfolkning av glesbygden skulle vara aktuell och att befolkningen totalt sett skulle minska eller i varje fall stå stilla. I stället visar prognosen att det skulle uppkomma ett mycket kraftigt befolknings-tillskott till centralorterna och att det där även skulle bli en viss ökning av befolkningen i de andra bebyggelse typerna. Detta innebär att man liksom hittills för Norrlands del skulle ha att räkna med en god eller rentav för god tillgång på arbetskraft för hugade näringslivslokaliseringar.

Det är emellertid också tänkbart, att vid överskott på arbetskraft flyttningarna söderut kommer att accelereras. Vare sig det ena eller andra alternativet realiseras, tyder prognosen på att norrlandsfrågorna kan komma att bli väl så aktuella som hittills.

* * *

Beträffande prognosens allmänna innebörd kan framhållas att även om de procentuella förändringarna i vissa fall kan framstå som stora, måste man dock anse att den tyder på en viss uppbromsning av de befolkningsrörelser som skett under de tre sista decennierna. När man söker efter förklaringen till en sådan uppbromsning, som ju syns oförenlig med de gjorda antagandena om oförändrad flyttningsintensitet, får man gå till ett studium av förändringarna i befolkningens ålderssammansättning. Som bekant är ju flyttningstakten för äldre personer liten (jämför även diagram 2). Den sänkta dödligheten och låga födelsetalen under de sista decennierna förorsakar att medelåldern hos den svenska befolkningen ökar starkt och detta gäller inte minst glesbygdsbefolkningen. Eftersom äldre flyttar i mindre utsträckning innebär en sådan förskjutning i ålderssammansättningen att totalt sett flyttningarna minskar. Man kan givetvis å andra sidan ställa sig den frågan, om denna orörlighet, som tidigare kännetecknat de äldre med avseende på bostadsbyte, kommer att bli bestående. Man gör ju numera ofta den iakttagelsen att äldre personer gärna flyttar till större tätorter för att komma i åtnjutande av de bekvämligheter och den vård som där erbjuds. Man kan alltså fråga sig om inte de ekonomiska drivkrafterna för ökad rörlighet bland äldre kan komma att medverka till en jämfört med här gjorda prognoser ökad omflyttning mellan glesbygd och tätorter.

För att kunna göra goda befolkningsprognoser behöver vi tydligen en väsentligt utökad kunskap om de kvantitativa sambanden mellan befolkningsrörelserna och de ekonomiska faktorer som bestämmer utformningen av vårt samhälle. De rika variationsmöjligheter i vidarebyggandet av samhället som den moderna tekniken erbjuder skapar på ett helt annat sätt än tidigare en nära återverkan av prognos på planering och omvänt. Forskningen om de framtida befolkningsrörelserna behöver alltså baseras på ett team mellan befolkningsstatistiker, ekonomer och samhällsbyggare.

Produktions- och produktivitetsutveckling inom industrin under efterkrigstiden

Av Göran Ahrsjö och Claes Lagerkvist

Den ekonomiska expansion, som vi haft sedan andra världskrigets slut, har inneburit en betydande standardhöjning och en avsevärd utvidgning av vår produktionsapparat. Det kan därför vara av intresse att — inför den nya högkonjunkturen, som nu av allt att döma håller på att växa fram — studera några av de faktorer som ligger bakom utvecklingen mot en högre produktion. De ekonomiska sammanhangen på detta område är emellertid invecklade och än så länge ofullständigt kartlagda. I denna uppsats har vi behandlat utvecklingen av produktionen och arbets- och kapitalinsatsen inom den egentliga industrin under den hittills gångna delen av efterkrigstiden.

När man studerar arbetsinsatsens betydelse för produktionen, faller det sig naturligt att göra detta med hjälp av produktivitetsmått. Den storhet, som man vanligtvis benämner produktivitet, är då produktion per arbetstimme, varvid endast de av arbetarna utförda timmarna medräknas. Ett sådant mått har givetvis ett intresse ur flera synpunkter, bland annat brukar man ju använda det vid de lönepolitiska förhandlingarna och vid diskussionerna kring vår internationella konkurrensförmåga. Vi har därför i första hand gjort kalkyler över produktiviteten i den betydelsen. Men man har då endast tagit hänsyn till en del, om än den största delen, av den totala direkta arbetsinsatsen i produktionen. En alltmer växande andel av samtliga sysselsatta i industrin utgörs emellertid av förvaltningspersonal. Vi har därför även studerat utvecklingen av denna kategori och på så sätt kunnat få en uppfattning om produktiviteten med avseende på hela arbetskraften.

Men arbetskraften är inom vissa gränser utbytbar mot andra produktionsfaktorer och det är därför av intresse att även jämföra dessa med produktionsutvecklingen. Man skulle då kunna tänka sig att studera åtgången av kapital, energi, råvaror, halvfabrikat och dylikt. Den produktionsfaktor, som härvid vid sidan om arbetet tilldrar sig det största intresset i den aktuella diskussionen, är kapitalet. Främst av den anledningen har vi här begränsat oss till att försöka belysa utvecklingen av denna faktor. Beträffande produktionsinsatser av annat slag har dock i viss utsträckning även bristen på statistiskt material, som passar våra syften, lagt hinder i vägen.

DET STATISTISKA MATERIALET

Det material, som har använts, är helt och hållet hämtat från kommerskollegii statistik och avser efterkrigstiden från 1946 till 1957, dvs. det senaste år för vilket definitiva uppgifter i industristatistiken föreligger. Vad beträffar produktionsutvecklingen har vi utgått från kommerskollegii produktionsvolymberäkningar med 1935 som basår. I dessa indelas den egentliga industrin enligt den t. o. m. 1939 tillämpade grupperingen. Därför har vi också använt denna indelning och studerat utvecklingen dels i hela industrin, dels i de åtta huvudgrupper, som industrin därvidlag i första hand fördelas på. De övriga diskuterade variablerna har sedan omgrupperats för att passa denna indelning.

Uppgifter om av arbetarna utförda arbetstimmar har erhållits från industristatistiken. Denna innehåller däremot inga siffror över tjänstemännens arbetstimmar och sådana uppgifter är över huvud taget svåra att få fram. Vi har därför vid bedömningen av den totala arbetsvolymen varit hänvisade till industriberättelsens statistik över antal arbetare och förvaltningspersonal.

Det ställer sig betydligt svårare att få något begrepp om kapitalinsatsens utveckling. Det finns ingen statistik, som ger de volymmässiga förändringarna i industrins fasta kapital i byggnader, maskiner och dylikt under den studerade perioden. Man är därför hänvisad till olika approximativa mått.

Vi har därvidlag i första hand använt industristatistikens uppgifter över drivkraften, mätt i effektiva hästkrafter för omedelbar drift, som indikator på kapitalinsatsen. Detta mått har den fördelen, att det har en bestämd och oföränderlig innebörd. Däremot får man på detta sätt endast en uppfattning om maskinkapitalets storlek, medan byggnader och andra slag av fast kapital lämnas utanför. Man kan också invända att medan maskinens hästkraftsantal i allmänhet registreras som oförändrat under hela dess livstid, kan maskinens värde som kapitalföremål tänkas minska med tiden, även om detta inte utan vidare är självklart. Det kan likaså diskuteras huruvida man skall mäta maskinkapitalets insats med hjälp av de totala tillgängliga maskinresurserna, som sker vid användandet av det diskuterade måttet, eller om man skall ta hänsyn till kapacitetsutnyttjandet och endast studera det utnyttjade kapitalet.

Det är även möjligt att utnyttja ett annat material för bedömandet av kapitalinsatsen. I kommerskollegii kapitalinvesteringsundersökningar inhämtas nämligen numera även uppgifter om industrins brandförsäkringsvärden för bland annat byggnader och maskinerier. Denna statistik inhämtades första gången år 1946, höll sedan upp under 1947 och 1948 och har först under 1950-talet fått en stabiliserad utformning.

Brandförsäkringsvärdena måste, för att man skall få en uppfattning om den volymmässiga förändringen, deflateras med någon lämplig prisindex. En sådan kalkyl har gjorts i bilagorna till Balanserad expansion (SOU 1957: 10) och avser perioden 1946–54. Man har därvid även kompletterat de första årens ofullständiga statistik. Med hjälp av samma metoder, som tillämpats där, har vi sedan kompletterat beräkningarna för senare år och därigenom erhållit en ungefärlig bild av utvecklingen av byggnadskapitalet respektive maskinkapitalet i industrin, dock endast totalt sett. De resultat som då erhålles visar, som närmare framgår på sidan 175, en tämligen god överensstämmelse med utvecklingen av den totala drivkraften. Detta ger oss ett visst stöd för användandet av de två olika indikatorerna på kapitalinsatsen.

PRODUKTIONEN OCH ARBETSKRAFTENS EFFEKTIVITET INOM HELA INDUSTRIEN

Industrins produktionsvolym har under perioden 1946–57 stigit med 44 procent. Detta innebär en genomsnittlig årlig stegringstakt på 3,4 procent.¹ Produktionsökningen syns emellertid ha varit väsentligt snabbare under den första delen av den här studerade perioden än under den senare delen.

Under de första efterkrigsåren visade sålunda industriproduktionen, som framgår närmare av diagram 1, en kraftig expansion och några större fluktuationer i ökningstakten var det knappast fråga om. Detta konstaterande kan för övrigt utsträckas och sägas gälla även för ekonomin i dess helhet. Under denna tid förekom visserligen variationer mellan tillgång och efterfrågan på varor liksom på arbetskraft, men att här närmare gå in på hur dessa medförde större eller mindre förändringar i konjunkturutvecklingen är från år skulle föra för långt. Det räcker att konstatera, att ekonomin och då inte minst industrin i stort sett arbetade nära fullt utnyttjande av de tillgängliga resurserna.

Efter koreakrigets utbrott 1950 följde som bekant en kraftig inflationskonjunktur och den högt uppdrivna efterfrågenivån medförde en enastående ökning av priser och löner, eftersom produktionsresurserna redan tidigare var fullt utnyttjade. Industriproduktionen visade sålunda 1950 och 1951 ungefär samma stegringstakt som åren innan. Det därpå följande bakslaget under 1952 tog däremot industrin full del i och produktionen sjönk detta år med 2 procent.

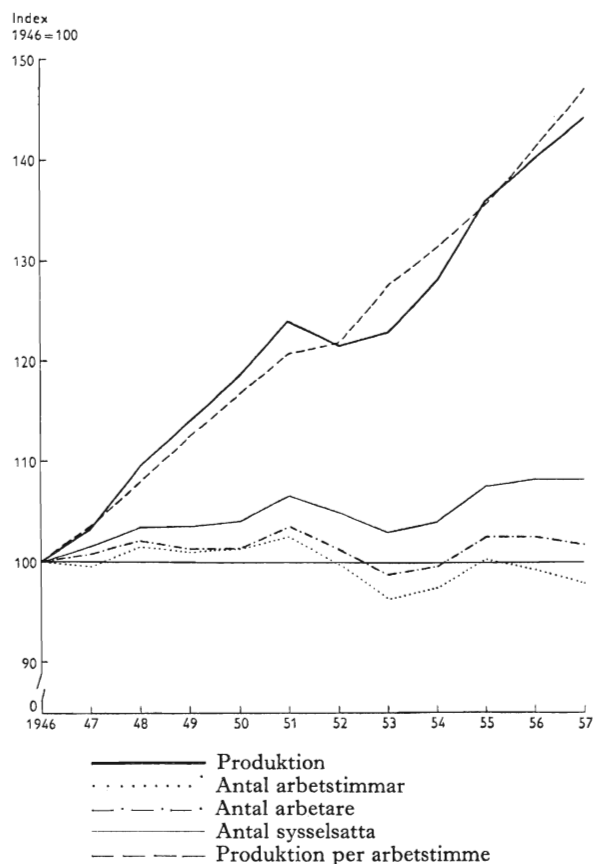
Efter en stagnation större delen av 1953 började industriproduktionen åter expandera. Denna expansion fortsatte sedan fram till mitten av 1958, då en ny avmattningsperiod satte in. Redan tidigare hade emellertid stegringstakten börjat avta.

Denna korta översikt visar, att vi hittills sedan andra världskrigets slut haft två, från varandra avskilda produktionscyklar inom industrin och att 1952 därvid bildar en tydlig skiljelinje. Med utgångspunkt från detta kan då först konstateras, att mellan 1946 och 1951 steg industriproduk-

---

¹ Med genomsnittlig årlig förändring avses här liksom i fortsättningen det aritmetiska medeltalet av de årliga procentuella förändringarna.

Diagram 1. Utvecklingen i hela industrin 1946-1957.

tionen med 24 eller i genomsnitt per år 4,4 procent mot respektive 19 och 3,5 procent mellan 1952 och 1957. Utvecklingen har emellertid varit mycket heterogen i de olika delbranscherna. Sålunda har träindustrin, pappers- och grafiska industrin samt läder-, hår- och gummivaruindustrin haft en större produktionsökning under den andra perioden än under den första. En mellanställning intar vidare jord- och stenindustrin med lika stor uppgång under de båda perioderna. Vad malmbrytning och metallindustri beträffar bör redan här påpekas, att koreakrisen förorsakade en nedgång först under 1953. Nedanstående tablå visar närmare de genomsnittliga årliga procentuella förändringarna dels under hela perioden

	1946-1957	1946-1951	1952-1957
Malmbrytning och metallindustri	+ 4,2	+ 5,7	+ 2,8
Jord- och stenindustri	+ 2,9	+ 2,9	+ 2,9
Träindustri	+ 0,8	- 0,7	+ 5,5
Pappers- och grafisk industri	+ 3,5	+ 3,5	+ 5,9
Livsmedelsindustri	+ 2,4	+ 2,6	+ 2,3
Textil- och beklädnadsindustri	+ 2,0	+ 4,7	+ 3,0
Läder-, hår- och gummivaruindustri	+ 3,4	+ 3,6	+ 5,0
Kemisk-teknisk industri	+ 6,5	+ 8,7	+ 5,9
Hela industrin	+ 3,4	+ 4,4	+ 3,5

1946-57, dels under de båda femårsperioderna 1946-51 och 1952-57. För delperioderna har vi alltså bortsett från förändringarna under 1952.

Produktionsstegringen har ägt rum utan att antalet arbetstimmar stigit. I själva verket har de sjunkit något. Detta innebär, att om man mäter produktiviteten som produktion per arbetstimme så har denna mellan 1946 och 1957 ökat med 47 procent. Den genomsnittliga årliga ökningen av produktiviteten har med andra ord varit 3,6 procent. Sett ur detta perspektiv har sålunda industriproduktionen helt och hållet kunnat öka tack vare ett effektivare utnyttjande av arbetskraften.

Samtidigt har emellertid antalet tjänstemän stigit kraftigt eller närmare bestämt med 42 procent. Av samtliga sysselsatta 1946 utgjordes 16 procent av tjänstemän medan motsvarande siffra 1957 var 21 procent. Eftersom tjänstemännens arbetstimmar ju saknas i den officiella statistiken, har vi satt produktionsvolymen i relation till antalet sysselsatta. Därvid visar det sig, att produktionen per sysselsatt under ifrågavarande period ökat med 33 procent eller i genomsnitt 2,6 procent per år. Detta bör då för att få en någorlunda rättvisande bild jämföras med ökningen av produktionen per arbetare, som uppgår till 42 procent eller 3,3 procent per år. Skillnaden mellan produktionsökningen per arbetare och produktionsökningen per arbetstimme sammanhänger med att antalet arbetstimmar per arbetare sjunkit, bland annat på grund av treveckorssemesterns införande.

Ser man till de två delperioderna 1946-51 och 1952-57 visar det sig, att den genomsnittliga ökningen av produktionen per arbetstimme varit lika stor under bägge eller 3,9 procent per år. Vi har därvid, liksom vid motsvarande jämförelse för industriproduktionen, inte tagit hänsyn

till den förändring, som kan noteras mellan 1951 och 1952. Mellan dessa år steg produktiviteten med knappt 1 procent, vilket förklarar att de båda utvalda delperioderna visar ett högre genomsnitt än hela perioden 1946–57.

Studerar man utvecklingen år från år kan man konstatera, att, bortsett från 1952, produktivitetsökningarna varit anmärkningsvärt likartade. Dessa varierar sålunda endast mellan 3,0 och 4,7 procent. Skillnaderna är inte större än att de till stor del kan sägas ligga inom de felmarginaler, som sådana här beräkningar är behäftade med. Det bör dock redan här inskjutas, att de olika delbranscherna visar en mera oregelbunden utveckling.

Utvecklingen av arbetsvolymen, mätt i arbetstimmar, visar en genomsnittlig årlig ökning under den första perioden med en halv procent, medan den andra perioden uppvisar en ungefär lika stor nedgång. Detta betyder, att den tidigare konstaterade nedgången i ökningstakten för produktionen från 4,4 procent under den första perioden till 3,5 procent under den andra kan sägas härröra från den samtidigt minskade arbetsvolymen.

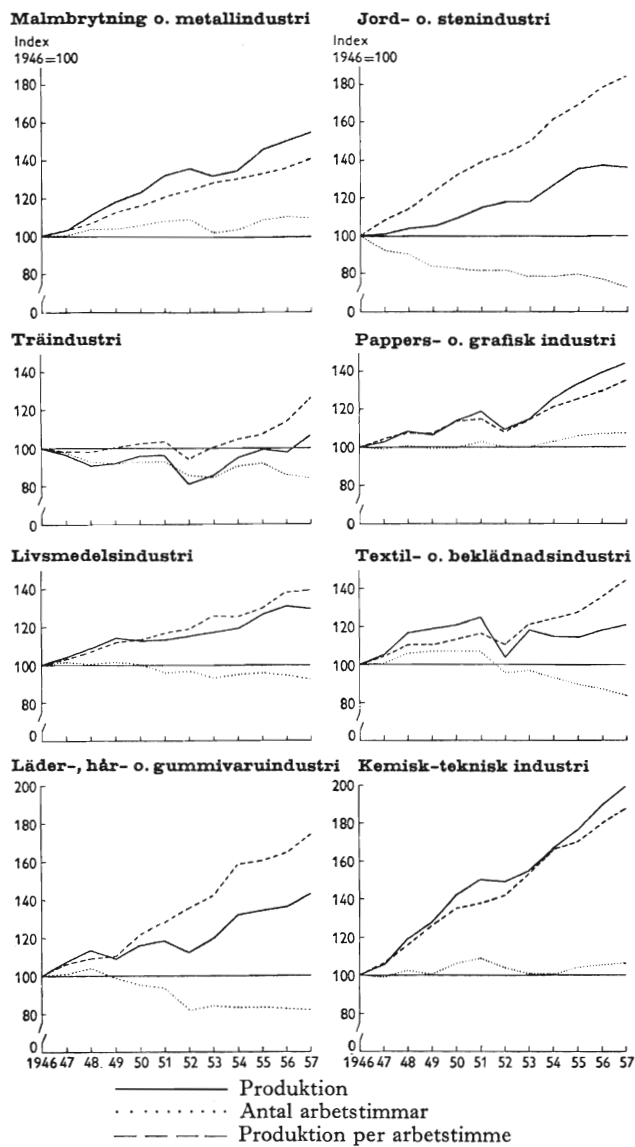
UTVECKLINGEN I DE OLIKA DELBRANSCHERNA

Produktionen inom industrigruppen *malmbrytning och metallindustri* har — som framgår av diagram 2 — stigit med 55 procent mellan 1946 och 1957, vilket innebär en genomsnittlig årlig ökning med 4,2 procent. Bortsett från den kemisk-tekniska industrin är detta för övrigt den största uppgång, som kan noteras för någon av huvudgrupperna.

Utvecklingen har varit mer expansiv under den förra delen av perioden än under den senare. Man kan vidare konstatera, att produktionsstegringen de olika åren varierat kraftigt mellan $2\frac{1}{2}$ och 8 procent. Ett enda år, nämligen 1953, minskade produktionen. Denna nedgång var en följd av koreakrisen, som — åtminstone om man som här endast mäter över så långa tidsperioder som hela år — träffade branschen ett år senare än de övriga. Detta gör att om man studerar utvecklingen under de båda delperioderna 1946–51 och 1952–57 visar det sig, att den förra uppvisar en produktionsökning med 5,7 procent per år mot 2,8 procent under den

Diagram 2. Utvecklingen i de olika delbranscherna 1946-1957.

senare. Bortser man emellertid från nedgången under 1953, får man för perioden 1954-57 en produktionsökning på 4,3 procent per år.

Produktionen per arbetstimme har inom branschen stigit varje år under hela den studerade perioden och uppgår sammanlagt till 41 procent,

vilket innebär en årlig produktivitetökning på 3,2 procent. Denna uppgång har varit jämförelsevis jämn utan några mer nämnvärda fluktuationer. Man kan emellertid konstatera, att den visat en något avtagande takt. I början av perioden varierade sålunda de årliga produktivitetökningarna mellan 3 och $5\frac{1}{2}$ procent, medan de under de senare åren hållit sig mellan 1 och $3\frac{1}{2}$ procent. Intressant är, att under 1953, då produktionen sjönk med cirka 3 procent, minskade antalet arbetstimmar ännu kraftigare eller med $6\frac{1}{2}$ procent, varför produktivitetökningen även detta år blev av ungefär genomsnittlig storlek.

I denna bransch har antalet tjänstemän ökat kraftigt och var 1957 närmare 60 procent högre än 1946. Branschens andel av samtliga tjänstemän i industrin uppgår därmed till cirka 55 procent. Beträffande arbetarpersonalen är motsvarande siffra drygt 45 procent. Det kan även här vara av intresse att jämföra produktionen per arbetare och per sysselsatt. Därvid visar det sig, att produktionen stigit med 34 procent per arbetare mellan 1946 och 1957 mot 25 procent per sysselsatt.

Produktionen inom *jord- och stenindustrin* redovisar under efterkrigstiden en genomsnittlig ökning på 2,9 procent per år. Samtidigt har antalet utförda arbetstimmar minskat ungefär lika mycket. Produktiviteten, mätt som produktion per arbetstimme, visar därför en kraftig uppgång och steg i medeltal med närmare 6 procent per år eller sammanlagt med 85 procent under hela perioden 1946–57. Varken produktionen eller arbetsinsatsen företer någon jämn utveckling, men variationerna har varit sådana, att produktivitetsförändringen år från år hela tiden varit hög och relativt jämn.

Inom *träindustrin* visade produktionen i motsats till de övriga branscherna en svag, nedåtriktad tendens fram till 1951. Året därpå minskade tillverkningen kraftigt eller med 15 procent för att sedan under de följande åren visa en relativt kraftig uppgång. Den genomsnittliga årliga minskningen under perioden 1946–51 blev 0,7 procent medan ökningen mellan 1952 och 1957 uppgick till inte mindre än 5,5 procent per år. Denna ökning medförde att produktionen år 1957 återigen låg över 1946 års nivå, dock endast med 7 procent.

Arbetsinsatsen företer en i viss mån likartad utveckling som produk-

tionen så till vida att minskningen var kraftigast under den första delen av perioden. Produktionen per arbetstimme steg således endast obetydligt fram till 1951 för att under 1952 visa en kraftig nedgång. Under de följande åren har branschen däremot visat en gynnsam produktivitetutveckling och den årliga genomsnittliga ökningen uppgår till hela 6,0 procent. För hela perioden har likväl produktivetsökningen varit mindre än för någon av de andra branscherna.

Produktionsutvecklingen inom *pappers- och grafiska industrin* kännetecknas av en förhållandevis jämn uppgång under de båda delperioderna. Den senare perioden visar emellertid en betydligt starkare stegringstakt, nämligen 5,9 procent per år mot 3,5 procent under den förra. Den sammanlagda produktionsökningen mellan 1946 och 1957 uppgår till 45 procent eller ungefär lika mycket som hela industrin i genomsnitt.

Produktionsökningen har till viss del möjliggjorts genom en ökad arbetsinsats — antalet arbetstimmar har stigit med 7 procent. Däremot har produktivetsökningen inte varit så kraftig och uppgår till 35 procent under perioden eller 2,8 procent per år. Liksom vad beträffar produktionen har produktiviteten ökat mera under åren 1952–57 än under 1946–51.

I denna bransch konstaterar man vidare, att antalet tjänstemän stigit kraftigt i en relativt jämn takt. Det kan därför vara intressant att notera, att produktionen per sysselsatt stigit med 23 procent mellan 1946 och 1957, medan produktionen per arbetare stigit med 30 procent.

Livsmedelsindustrins produktion har inte som i så många andra branscher utsatts för någon kraftig tillbakagång något år. En liten nedgång kan dock registreras för såväl 1950, 1951 som 1957. Den totala produktionsökningen uppgår till cirka 30 procent, vilket motsvarar ett årligt genomsnitt av 2,4 procent. Ser man till produktivetsökningen har denna såväl under perioden 1946–51 som perioden 1952–57 varit 3,3 procent per år. Det kan också noteras, att antalet tjänstemän ökat med endast 12 procent, vilket är mindre än i någon annan bransch.

Produktionen inom *textil- och beklädnadsindustrin* ökade med 21 procent mellan 1946 och 1957, men bakom denna siffra döljer sig en mycket oenhetlig utveckling. Sålunda steg produktionen under 1948 med

11 procent, 1952 minskade den med inte mindre än 16 procent för att året därpå stiga med 13 procent.

Antalet arbetstimmar ökade i början av perioden så att de under åren 1948–51 låg 6–8 procent högre än under 1946. Samtidigt med den kraftiga produktionsnedgången under 1952 sjönk arbetsvolymen med 11 procent. För perioden därefter redovisas en klart nedåtriktad tendens med en genomsnittlig minskning på cirka $2\frac{1}{2}$ procent per år.

Produktiviteten har utvecklats relativt gynnsamt och med undantag för bakslagsåret 1952, då även produktionen per arbetstimme sjönk, har den genomgående ökat. Speciellt gynnsam var utvecklingen under perioden 1952–57, för vilken man kan notera en genomsnittlig ökning på 5,7 procent. För hela perioden har produktivitetsökningen varit ungefär lika stor som för hela industrin, dvs. sammanlagt cirka 45 procent eller 3,5 procent per år.

Utvecklingen av antalet tjänstemän inom branschen visar ett intressant särdrag. I alla andra huvudbranscher har förvaltningspersonalen hela tiden i stort sett visat en genomgående ökning. Även i textil- och beklädnadsindustrin ökade antalet tjänstemännen fram till 1951 och detta i en takt som ligger i paritet med de i detta avseende mest expansiva branscherna. Men därefter har antalet tjänstemän hela tiden sjunkit och låg 1957 nästan 10 procent lägre än toppåret 1951. Arbetarantalet har dock under samma tid sjunkit ännu mer eller med nästan 20 procent.

Läder-, hår- och gummivaruindustrins produktion visar en relativt oregelbunden utveckling med kraftiga ökningarna vissa år, +11 procent 1954, små förändringar andra år, +1 respektive +2 procent 1955 och 1956, och produktionsminskningar ett par år, -3 procent 1949 och -5 procent 1952. Den sammanlagda produktionsökningen mellan 1946 och 1957 uppgår dock till 43 procent eller lika mycket som för industrin i dess helhet. Jämför man de båda delperioderna 1946–51 och 1952–57 finner man, att den senare perioden visar en högre genomsnittlig ökning, 5,0 procent, än den förra, 3,6 procent.

Arbetsvolymen, räknat i arbetstimmar, ökade något fram till 1948 för att sedan minska kraftigt till och med 1952. Därefter har den legat kvar på en oförändrad nivå. Produktivitetsökningen inom branschen har varit

mycket stark och uppgår till 75 procent. Såväl för hela perioden som för de båda delperioderna uppgår ökningstakten till drygt 5 procent per år. Produktivitetsoökningarna de olika åren visar i likhet med produktionsutvecklingen starka variationer och fluktuerar mellan 1 och 11 procent.

Vad slutligen den *kemisk-tekniska industrin* beträffar har denna bransch varit den mest expansiva och produktionen beräknas där ha fördubblats mellan 1946 och 1957. Den årliga ökningen uppgår också till inte mindre än 6,5 procent. Ökningen har varit större i början av perioden, då uppgångar på exempelvis 12 och 14 procent kan registreras för enstaka år.

Då arbetstimmarna samtidigt stigit med endast drygt 5 procent, har produktivitetsoökningen likaså varit betydande och uppgår till närmare 90 procent, vilket innebär ett årligt genomsnitt på hela 5,9 procent.

Även ökningen av antalet tjänstemän har varit kraftig. Som följd härav har produktionen per sysselsatt ökat med 63 procent, medan produktionen per arbetare stigit med inte mindre än 76 procent. Att den senare siffran ligger så mycket under ökningen av produktionen per arbetstimme

Tabell 1. Procentuella förändringar mellan 1946 och 1957

Industrigrupp	Produktion	Antal arbetstimmar	Antal arbetare	Förvaltningspersonal	Antal sysselsatta	Produktion per arbetstimme	Produktion per arbetare	Produktion per sysselsatt
Malmbrytning och metallindustri	+ 55	+ 10	+ 16	+ 59	+ 24	+ 41	+ 34	+ 25
Jord- och stenindustri	+ 36	- 26	- 30	+ 20	- 26	+ 85	+ 96	+ 84
Träindustri	+ 7	- 16	- 15	+ 19	- 12	+ 27	+ 25	+ 21
Pappers- och grafisk industri	+ 45	+ 7	+ 11	+ 48	+ 17	+ 35	+ 30	+ 23
Livsmedelsindustri	+ 29	- 8	- 5	+ 12	- 2	+ 40	+ 36	+ 31
Textil- och beklädnadsindustri	+ 21	- 16	- 10	+ 16	- 7	+ 45	+ 35	+ 30
Läder-, hår- och gummi-varuindustri	+ 43	- 18	- 14	+ 20	- 9	+ 75	+ 67	+ 58
Kemisk-teknisk industri	+ 99	+ 6	+ 13	+ 45	+ 22	+ 88	+ 76	+ 63
Hela industrin	+ 44	- 2	+ 2	+ 42	+ 8	+ 47	+ 42	+ 33

sammanhänger givetvis med att antalet arbetstimmar per arbetare sjunkit relativt kraftigt.

I tabell 1 har sammanställts de procentuella förändringarna mellan 1946 och 1957 för de variabler, som diskuterats i det föregående.

DEN ÖKADE KAPITALINSATSEN

Industriproduktionens expansion under efterkrigstiden har, som framgått av det tidigare, skett utan att arbetsinsatsen nämnvärt förändrats. För hela industrin var ju antalet arbetstimmar utförda av arbetare 1957 ett par procent mindre än 1946. Den totala arbetsinsatsen, mätt som antalet sysselsatta, då alltså även tjänstemännen inkluderats, steg samtidigt med 8 procent.

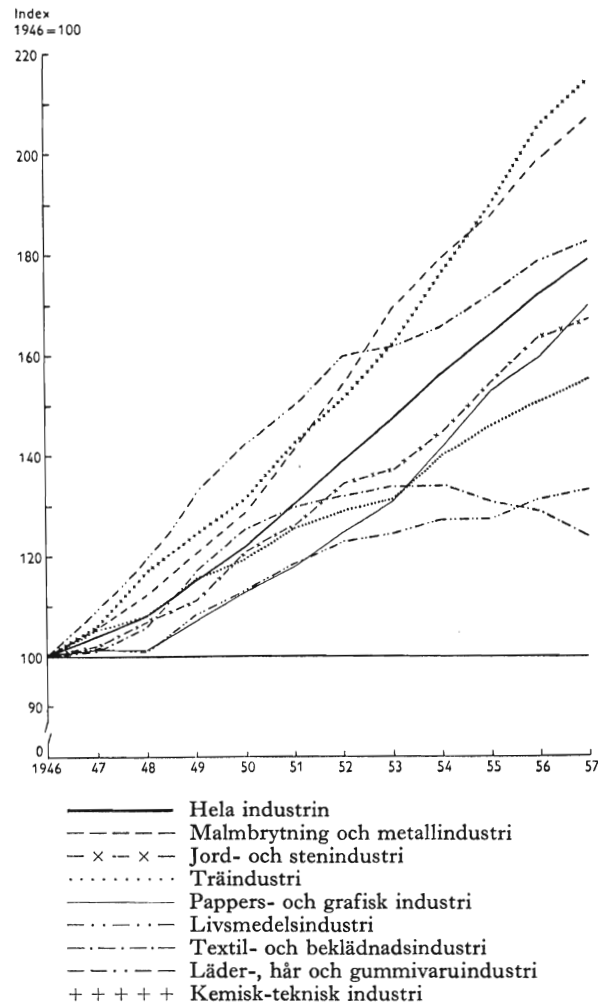
Däremot kan kapitalinsatsen i industrin beräknas ha ökat kraftigt under perioden. Hela industrins *drivkraft* för omedelbar drift har sålunda stigit med cirka 80 procent. Driftkraftens utveckling dels totalt och dels för de olika huvudbranscherna framgår av diagram 3. och tabell 2. Förändringarna i drivkraften per arbetare har vi tagit med i tabellen för att ge en uppfattning om relationen mellan arbetsinsats och kapitalinsats.

Vad beträffar hela industrin har ökningen av drivkraften som framgår av diagrammet varit jämn och nästan lineär. Men bakom detta ligger dock en mycket splittrad utveckling i de olika delbranscherna. Å ena sidan

Tabell 2. Procentuella ökningar mellan 1946 och 1957

Industrigrupp	Drivkraft	Drivkraft per arbetare
Malmbrytning och metallindustri	+ 107	+ 79
Jord- och stenindustri	+ 67	+ 141
Träindustri	+ 55	+ 82
Pappers- och grafisk industri	+ 70	+ 53
Livsmedelsindustri	+ 33	+ 40
Textil- och beklädnadsindustri	+ 24	+ 38
Läder-, hår- och gummivaruindustri	+ 83	+ 113
Kemisk-teknisk industri	+ 115	+ 90
Hela industrin	+ 79	+ 76

Diagram 3. Drivkraftens utveckling 1946-1957

har man kraftiga öknings-
 tekniska industrin och malm-
 brytning och metallindustrin. Utvecklingen
 har även här hela tiden varit uppåtriktad, men med variationer i öknings-
 takten. Å andra sidan har man branscher som livsmedelsindustrin, där
 utvecklingen visat en stagnerande tendens under de senaste åren, samt
 textilindustrin, där drivkraften ökade fram till 1954 för att sedan succes-
 sivt avta.

Drivkraften per arbetare visar givetvis en något annorlunda utveckling än drivkraften totalt, eftersom man här även är beroende av arbetarantalets varierande utveckling i de olika branscherna.

Det andra måttet på kapitalinsatsen, som vi använt oss av, är *brandförsäkringsvärdet* av byggnader och maskinerier inom industrin räknat i fasta priser. Utvecklingen av denna storhet, som här endast studeras för industrin totalt, visar en under hela perioden uppåtgående tendens. Detta vare sig man ser till byggnader och maskinerier var för sig eller i summa. Anmärkningsvärt är att den sammanlagda ökningen under hela perioden 1946–57 är av ungefär samma storleksordning som ökningen av industrins drivkraft. Den volymmässiga ökningen av brandförsäkringsvärdet totalt har nämligen beräknats till närmare 80 procent. Brandförsäkringsvärdet för enbart byggnader har därvid stigit med cirka 70 procent och för maskinerier med omkring 85 procent.

* * *

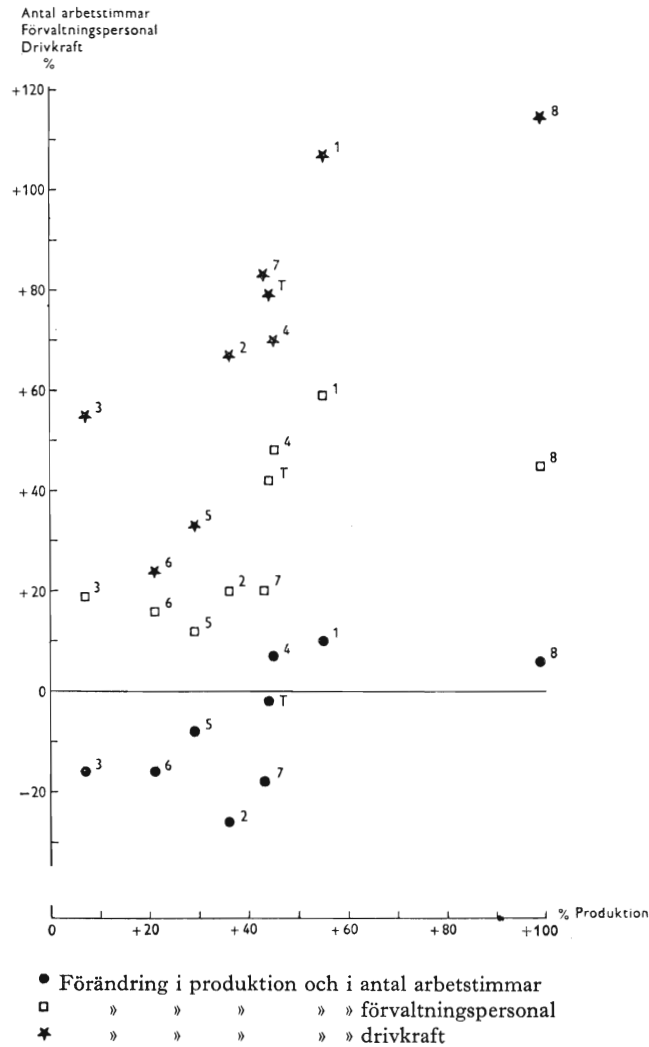
För att ge en sammanfattande illustration av produktionsutvecklingen och utvecklingen av några av de produktionsfaktorer, som vi diskuterat tidigare, har diagram 4 sammanställts. Den horisontella axeln visar därvid produktionsförändringen mellan 1946 och 1957 och den vertikala axeln förändringen i antalet arbetstimmar, antalet tjänstemän respektive drivkraften under samma tid. För vardera hela industrin och de åtta huvudgrupperna har inprickats tre punkter, som då anger kombinationen mellan å ena sidan produktionsförändringen och å andra sidan förändringarna i var och en av de tre produktionsfaktorerna.

Av diagrammet framgår, att de branscher, där produktionsökningen varit starkast och som alltså ligger längst till höger, också i stort sett visar de största ökningarna av de tre produktionsfaktorerna. Det är även intressant att de tre branscher som varit mest expansiva är de enda i vilka antalet arbetstimmar har ökat.

Det viktigaste som diagrammet åskådliggör är de stora skillnader, som föreligger i utvecklingen av de här berörda produktionsfaktorerna. Efterkrigstidens produktionsökning har tydligen försiggått parallellt med

Diagram 4. Procentuella förändringar i industriproduktionen resp. antal arbetstimmar, förvaltningspersonalen och drivkraften mellan 1946 och 1957

T Hela industrin	5 Livsmedelsindustri
1 Malmbrytning och metallindustri	6 Textil- och beklädnadsindustri
2 Jord- och stenindustri	7 Läder-, hår- och gummivaruindustri
3 Träindustri	8 Kemisk-teknisk industri
4 Pappers- och grafisk industri	

en substitution av arbetarinsatsen mot kapital. Denna utveckling har medfört en ökning av kapitalinsatsen, som — om man som här mäter den med hästkraftsantalet hos den tillgängliga drivkraften — i samtliga branscher överstiger produktionsökningen.

Substitutionen är en följd av dels den tekniska utvecklingen, dels förändringar i prisrelationerna mellan de olika faktorerna. Sålunda har ju maskinerna blivit bättre och relativt sett billigare. Det senare förhållandet belyses av att medan arbetarlönerna stigit med cirka 160 procent mellan 1946 och 1957 så har maskinpriserna endast stigit med cirka 90 procent.¹ Den relativa prissänkningen på maskiner gentemot arbetarinsatsen är således av storleksordningen 25 procent. Även för den andra stora delen av industrins fasta produktionskapital, byggnaderna, kan den relativa prissänkningen gentemot arbetarlönerna beräknas till cirka 25 procent.²

Skillnaden mellan utvecklingen av kapitalinsatsen och arbetarinsatsen kan således till en del förklaras av ändrade prisrelationer. Däremot kan man inte på samma sätt finna någon tungt vägande förklaring till den kraftiga ökningen av tjänstemannapersonalen i förhållande till arbetarinsatsen. Tjänstemännen har ju för hela industrin i genomsnitt ökat ungefär lika mycket som produktionen. Visserligen har tjänstemannalönerna inte stigit fullt så mycket som arbetarlönerna, men skillnaden är inte — åtminstone om man ser på de grova totalsiffror som den tillgängliga statistiken i första hand lämnar — så markant. Det är inte heller troligt, att en mer differentierad uppdelning på olika kategorier av arbetare och tjänstemän i detta avseende kan lämna någon förklaring av betydelse. Orsakerna till den olikartade utvecklingen är i stället till största delen, vilket har påvisats av Erik Höök i hans utredning om tjänstemannakårens expansion,³ att finna i den tekniska och organisatoriska utveckling som industrin genomgått och alltjämt genomgår.

¹ Arbetarlöner enligt Socialstyrelsens lönestatistik och maskinpriser enligt Svenska Tarifföreningens maskinprisindex (genomsnitt för de fem olika maskintyper som redovisas). — Enligt Kommerskollegii partiprisindex har priset på maskiner och transportmedel mellan 1946 och 1957 stigit med ca 70 procent.

² Byggnadskostnaderna enligt Svenska Tarifföreningens indexserier för fabriksbyggnader.

³ Erik Höök: Tjänstemännen och den industriella omvandlingen, Stockholm 1953.

Om vi utsträcker jämförelserna till att även omfatta mellankrigstiden finner man, att de produktionsfaktorer som här har diskuterats då visade något annorlunda utvecklingstendenser. I motsats till efterkrigstiden ökade nämligen arbetarinsatsen i hela industrin; mellan 1920 och 1939 steg den sålunda mätt i antalet arbetare med cirka 35 procent och i antalet arbetstimmar med cirka 40 procent. Antalet tjänstemän och drivkraften har dock i likhet med tiden efter 1946 ökat kraftigare än arbetarinsatsen, den förra med närmare 80 procent och den senare med 120 procent. Expansionen av de tre faktorerna resulterade också i att produktionen ökade kraftigare än under efterkrigstiden. För perioden 1920–1939 blev produktionsökningen cirka 160 procent eller i genomsnitt 5,5 procent per år mot 3,4 procent 1946–1957.

Det skulle även vara intressant att göra internationella jämförelser, men ett mera omfattande studium av utländska erfarenheter på detta område skulle föra för långt. Här skall emellertid i korthet beröras en tysk undersökning¹, därför att den visar att den västtyska industrin efter kriget haft en stigande produktivitet med avseende på såväl arbetskraften som kapitalet, medan vi ju i Sverige som ovan konstaterats vad beträffar kapitalet snarare haft den motsatta utvecklingen.

Den tyska undersökningen anger sålunda att nettoproduktionsvärdet inom hela industrin mellan 1950 och 1956 steg i förhållande till antalet sysselsatta med 35 procent och i förhållande till anläggningskapitalet med 14 procent. Det är möjligt att en viss del av skillnaden i utvecklingen av kapitalets produktivitet i de båda länderna härrör från olikheter i metoder och material. Till största delen torde dock orsaken vara att söka i att Västtysklands produktionsstegring efter kriget skett samtidigt med en av kända skäl stark ökning av arbetskraften. Hos oss har ju däremot arbetskraften ökat endast obetydligt. Den västtyska situationen påminner sett ur denna synpunkt mer om den svenska under mellankrigsperioden, då den relativt kraftiga ökningen av såväl arbets- som kapitalinsats i industrin resulterade i en produktionsökning, som medförde en ökad produktivitet även med avseende på kapitalet.

---

¹ Günter Müller — Helmut Schmidt: Kapitaleinsatz und Produktivität in Landwirtschaft und Industrie, Berlin 1959.

Personalia

A. NUVARANDE STYRELSE OCH PERSONAL

I. STYRELSE

Tekn. dr Marcus Wallenberg, Stockholms Enskilda Bank, ordf.
Direktör Axel Enström, Svenska Cellulosa AB
Direktör Per Hemberg, AB Surte Glasbruk
Direktör Axel Iveroth, Sveriges Industriförbund
Direktör Bertil Kugelberg, Svenska Arbetsgivareföreningen
Bruksdisponent Bror Lagercrantz, Wirsbo Bruks AB
Fil. dr Sven Schwartz, Bolidens Gruv AB
Docent Jan Wallander
Tekn. dr Ernst Wehtje, Skånska Cement AB

2. PERSONAL

Chef: Docent Jan Wallander
Biträdande forskningschef: Fil.lic. Erik Höök
Sakkunnig: Professor Ragnar Bentzel
Sekreterare: Pol.mag. Göran Ahrsjö
                    Fil.kand. Göran Albinsson
Aktuarie: Fil.kand. Claes Lagerkvist
Kamrer: Fru Ruth Wiklund-Ellerstad

Övrig ordinarie personal samt med särskilda utredningar sysselsatta:

Fru Kate von Arnold	Fru Britt Johansson
Fil.kand. Per-Olof Boman	Fru Marina Lidberg
Fru Lisbeth Brandeskog	Civilekonom Lars Lidén
Fru Birgit Carlevid	Docent Leif Mutén
Professor Erik Dahmén	Fru Wera Nyrén
Herr Georg Danielsson	Herr Bertil Olsson
Pol.mag. John Ekström, DHS	Fil. dr Erik Ruist
Civ.ing. Bertil Eneroth, DHS	Fil.lic. Bengt G. Rundblad
Fröken Ingrid Forsberg	Professor Ingvar Svennilson
Fil.kand. Jan Gillberg	Fru Ester Wennerholm
Docent Odd Gulbrandsen	Fru Gunni Westerberg
Fil.lic. Bengt Höglund	

B. TIDIGARE STYRELSEMEDLEMMAR OCH PERSONAL

1. ORDFÖRANDE I STYRELSEN

Direktör J. Sigfrid Edström 1939-42   Direktör Sven E. Lundberg 1946
Tekn. dr Ernst Wehtje 1943-45   Fil. dr Sven Schwartz 1947-49

2. ÖVRIGA STYRELSELEDAMÖTER

Bruksdisponent K. F. Göransson 1939-42   Direktör S. E. Lundberg 1942-46
Landshövding V. Lundvik 1939-42   Kabinettskammarherre R. v. Heidenstam 1945
Bruksdisponent W. Johnsson 1939-45   Bruksdisponent N. Danielsen 1945-48
Bankdirektör G. Söderlund 1939-45   Direktör H. Ericson 1948-50
Direktör U. Forsberg 1940   Direktör C. A. Jacobsson 1951-52
Direktör F. Söderbäck 1940-45   Disponent Chr. v. Sydow 1954-56
Direktör G. Settergren 1941-54   Bankdirektör L.-E. Thunholm 1955-56
Direktör T. Hérnod 1942-44   Disponent H. Abenius 1957-58
Envoyé T. Vinell 1942-45

3. PERSONAL

A. Chef

Fil. dr Ivar Andersson 1939-40   Professor Erik Dahmén t.f. chef 1948-50
Direktör Ragnar Sundén 1940-41
Professor Ingvar Svennilson 1941-50   Direktör Jonas Nordenson 1950-53

B. Övrig forskarpersonal¹

Namn	Anställd	Utbildning vid anställningens början	Nuvarande befattning
Sundén, R.	1939-41	jur.kand.	Verkställande direktör, Jernkontoret
Iveroth, A.	1939-46	civ.ekon.	Direktör, Sveriges Industriförbund
Curman, J.	1941-44	arkitekt	Curman o. Gunnartz Arkitektkontor
Kristensson, F.	1942-46	civ.ekon.	Professor, Handelshögskolan, Stockholm
Ahlberg, G.	1942-46	fil.lic.	Docent, förste aktuarie, Stockholms stads statistiska kontor
Vegesack, v. B.	1942-47	fil.kand.	Direktör, Industriens Bostadsförening

¹ I denna förteckning har ej medtagits ett flertal tillfälligt anställda.

Hellberg, R.	1942-49	fil.stud.	Research and Planning Division, Economic Commission for Europe, Geneve
Dahmén, E.	1942-50	fil.lic.	Professor, Handelshögskolan, Stock- holm
Browaldh, T.	1944-45	jur.kand.	Verkställande bankdirektör, Svenska Handelsbanken
Ruist, E.	1944-50	fil.kand.	Fil. dr, chef för statistikavdelningen, Jernkontoret
Lundell, B.	1944-48	civ.ekon.	Försäljningsdirektör, AB Rörstrands Porslinsfabriker
Elinder, R.	1944-48	civ.ekon.	Auktoriserad revisor, Elinder & Ny- ström Revisionsbyrå AB
Thorelli, H. B.	1945-50	fil.kand.	Professor, Graduate School of Busi- ness, University of Chicago, Chicago
Senneby, B.	1946	civ.ekon.	Bankdirektör, Skandinaviska Banken
Holm, H.	1947-52	fil.kand. o. civ.ekon.	Chef för avdelningen för business de- velopment; rådgivare i atomfrågor, Stockholms Enskilda Bank
Carlsson, T.	1947-52	pol.mag.	Direktör, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Bentzel, R.	1948-52	fil.lic.	Professor, Handelshögskolan, Stock- holm
Nordenson, J.	1948-53	fil.lic.	Verkställande direktör, AB Malm- export
Elshult, A.	1949-56	civ.ekon.	Ställföreträdare för ekonomidirek- tören, Svenska Aeroplan AB
Wallin, B.	1949-50	civ.ekon.	Bankdirektör, Göteborgs Bank
Kjellman, Ö.	1950	civ.ekon.	Redaktör, Förlags AB Information
Hardin, E.	1950-53	civ.ekon.	Assistant Professor, Department of Economics and the Labor and Indu- strial Relations Center, Michigan State University, East Lansing.
Samuelsson, K.-O.	1950-56	fil.kand.	Aktuarie, Svenska Arbetsgivareför- eningen
Söderlund, H.	1950-53	jur.kand. o. civ.ekon.	Direktör, Limhamns Träindustri AB
Peppler, W.	1951-53	jur.kand.	Direktör och chef för utredningsav- delningen, Mo och Domsjö AB

Eklöf, K.	1951-56	fil.lic.	Bankokommissarie, Sveriges Riksbank
Rydorff, S.	1952-55	fil.kand.	Fil.lic., lärare, Handelshögskolan, Stockholm
Andersson, L.	1952-55	pol.mag.	Civilekonom, e.o. aktuarie, ekonomibyrån, Statens Järnvägar
Gulbrandsen, O.	1952-57	agronom	Docent, Lantbrukshögskolan, Ultuna
Nabseth, L.	1952-59	pol.mag. o. civ.ekon.	Sekreterare, Sveriges Industriförbund
Paulsson, N.	1953-55	fil.lic.	Lärare, Grafiska Institutet, Institutet för högre reklamutbildning och Journalinstitutet
Wagner, H.	1953-56	teknolog	Civilingenjör, exportchef, Stenberg Corporation AB
Lantz, L.	1954-55	civ.ekon.	Försäljningsinspektör, AB Scania-Vabis
Waldau, G.	1954-55	jur. och fil. kand.	Förste kanslisekreterare, Finansdepartementet
Danielsson, A.	1954-56	ekon.stud.	Civilekonom, lärare, Handelshögskolan, Stockholm
Ortmark, Å.	1954-58	civ.ekon.	Ekonomisk medarbetare, Sveriges Radio AB
Dahlerus, C. G.	1955-57	fil.stud.	Fil.kand., sekreterare, Svenska Arbetsgivareföreningen
Sanell, Å.	1956-57	pol.stud.	Pol.mag., amanuens, Finansdepartementet
Fajersson, S.	1956-58	fil.kand. o. pol.mag.	Assistent på Jordbrukstekniska forskningsinstitutionen, Svenska Sockerfabriks AB
Nilsson, B.	1957-59	fil.kand.	Idkar högre studier, Lunds universitet
Paues, W.	1958	jur.kand.	Direktör, Samarbetskommittén för integrationsfrågor

Förteckning över utgivna publikationer

A. UTREDNINGAR

- Studier i bilismens ekonomi*, Jan Wallander 1958, 364 s. Kr. 35: —.
- Den textila konsumtionen*¹, John Ekström 1958, 289 s. (Gjord på uppdrag av den s. k. partsutredningen för textil- och konfektionsindustrin). Kr. 35: —.
- Vår konsumtion, återblick — prognos*, Göran Albinsson 1958, 123 s. (Gjord på uppdrag av Industriens Upplysningstjänst). Kr. 35: —.
- Den privata konsumtionen i Sverige 1931-65*, Ragnar Bentzel 1957, 475 s. Kr. 38: —.
- Strukturömvandlingen i jordbruket*, Odd Gulbrandsen 1957, 252 s. Kr. 24: 50.
- Bilägaren och bilen*, 1956, 112 s. Kr. 9: 50.
- Kemisk industri — karakteristiska drag, struktur och utvecklingstendenser*¹, Alv Elshult–Ingvar Svennilson–Hans Wagner 1955, 215 s. Kr. 14: —.
- Industrien och förgubningen*, 1955, 128 s. Kr. 7: —.
- Bostadsefterfrågan — med hänsyn till hushållens inkomster och sammansättning*, Stig Rydorff 1955, 88 s., stencil utgången, Kr. 5: —.
- Tjänstemännen och den industriella omvandlingen*¹, Erik Höök 1955, 114 s. (I samarbete med SNS). Kr. 5: 50.
- Svensk television — Efterfrågan, tillverkning, import. En prognos.* 1954, 135 s. stencil.
- Den svenska bryggeriindustrin*, 1953, 138 s. stencil. Kr. 5: —.
- Svenskt distributionsväsende*¹, Roland Artle 1952, 238 s., utgången. Kr. 14: —.
- Befolkningsutveckling och arbetskraftsförskning*¹, Erik Höök 1952, 193 s. Kr. 14: —.
- Svenskt transportväsende*¹, Carl Wilhelm Petri 1952, 294 s., utgången. Kr. 14: —.
- Inkomstfördelningen i Sverige*¹, Ragnar Bentzel 1952, 227 s. Kr. 14: —.
- Några fakta om lastbilstrafiken i Sverige 1950*, 1951, 58 s. Kr. 5: —.
- Industriproblem 1950*, 1950, 160 s. Kr. 6: —.
- Svensk industriell företagarverksamhet*¹, band 1 och 2, Erik Dahmén 1950, 428 + 295 s. Kr. 28: —.
- Industriförbundets reviderade produktionsindex*, Erik Ruist 1950, 21 s., utgången.
- Den norrländska skogsnäringens konjunktorkänslighet under mellankrigsperioden*¹, Erik Ruist–Ingvar Svennilson 1948, 143 s. Kr. 7: —.
- Flykten från skogsbygden*¹, Jan Wallander 1948, 365 s. Kr. 15: —.
- Studier i den svenska skoindustriens struktur*¹, Rickard Elinder 1948, 255 s. Kr. 12: —.

¹ Har en engelsk sammanfattning

- Statistisk kvalitetskontroll*, 1947, 19 s. stencil. Kr. 2: 50.
- Norrlands arbetskraftsbalans*¹, Ingvar Svennilson 1946, 68 s. Kr. 2: —.
- Individuell livsmedelskonsumtion i arbetarhushåll vid Sandvikens järnverk år 1944*, Carin Boalt-Yngve Zotterman 1946, 32 s. Kr. 2: 50.
- Studier i svenska textila industriernas struktur*¹, Folke Kristensson 1946, 503 s., utgången. Kr. 19: —.
- Sveriges arbetskraft och den industriella utvecklingen*¹, Gösta Ahlberg-Ingvar Svennilson 1946, 176 s. Kr. 6: —.
- Utvecklingslinjer inom svensk skogsindustri*, Erland Waldenström 1946, 48 s. Kr. 1: —.
- Avverkningsberäkning för Norrland*, 1946, 38 + tab. s. stencil, utgången. Kr. 2: —.
- Svensk handelspolitik efter kriget*, 1945, 53 s., utgången. Kr. 1: —.
- Industriernas arbetarbostäder*, Jöran Curman 1944, 487 s., utgången. Kr. 16: —.
- De norrländska hemmamarknadsindustriernas transportkostnader*, 1944, 22 s. Kr. 5: —.
- Norrlandsbibliografi*, 1944, 63 s. Kr. 3: —.
- Industriernas sysselsättning under åren närmast efter kriget*, 1944, 53 s. Kr. 1: —.
- Näringslivet inför freden*, 1944, 107 s. Kr. 2: —.
- Levnadskostnaderna i Norrland*, 1943, 49 s. Kr. 4: —.
- Industriproblem 1943*, 1943, 124 s. Kr. 4: 50.
- Småindustri och hantverk i Sverige*, Axel Iveroth 1943, 233 s. Kr. 6: —.
- Studier i skogsbrukets arbetslära*, 1943, 267 s. Kr. 12: —.
- Ekonomiska efterkrigsproblem*. Diskussion i Saltsjöbaden den 20 maj 1943, 65 s. stencil. Kr. 2: —.
- Undersökning rörande den lägre laboratoriepersonalens utbildningsförhållanden*, 1943, 18 s. stencil. Kr. 1: —.
- Nyare statliga åtgärder till stöd för bostadsproduktionen*, 1943, 12 s. stencil. Kr. 1: —.
- Norrland, natur, befolkning och näringar*, 1942, 594 s., utgången.
- Tillvaratagande och förädling av mindervärdigt virke samt avfalls- och biprodukter i skogsindustrien*, 1942, 328 s., utgången. Kr. 12: —.
- Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige*, Ingvar Svennilson-Erland Waldenström 1942, 68 s. Kr. 2: —.
- Studier i skogsbrukets rationalisering*, 1942, 47 s. stencil, utgången. Kr. 2: —.
- Yrkesutbildning och teknisk undervisning i Norrland*, 1942, 17 s. stencil. Kr. 1: —.
- Industrien och Norrlands folkförsörjning*, 1941, 134 s. Kr. 2: —.
- Vår folkförsörjning i avspärrningstider I och II*, 1941, 96 + 96 s. Kr. 3: 50.

¹ Har en engelsk sammanfattning

B. SMÅTRYCK

1956

1. *Samhällsplanering och industrilokalisering*, Jan Wallander, 7 s. Särtryck ur Plan.
2. *Långtidsprogrammet och verkligheten*¹, Jan Wallander, 8 s. Särtryck ur Skandinaviska Bankens Kvartalsrapport, utgången.
3. *Skrothandels ställning och betydelse i samhällsekonomin*, Erik Höök, 8 s. Särtryck ur »En man och hans verk».
4. *En arbetstidsförkortning — verkningar i olika företag*, Lars Nabseth, 68 s. Särtryck ur SOU 1956: 20, utgången.
5. *Produktivitetsproblem i den penning- och lönepolitiska diskussionen i vårt land*, Ragnar Bentzel, 18 s. Särtryck ur Ekonomisk Tidskrift, utgången.

1957

6. *Om aggregation av produktionsfunktioner*, Ragnar Bentzel, 19 s. Särtryck ur 25 Economic Essays in Honour of Erik Lindahl.
7. *Verkstadsindustrins orderstatistik — några metodproblem*, Ragnar Bentzel, 22 s.
8. *Efterfrågan på televisionsapparater i Sverige — en reviderad prognos*, Jan Wallander—Carl Gustav Dahlerus, 31 s.

1958

9. *Konsumtionen i Sverige 1931–1965*², Ragnar Bentzel, 20 s. Särtryck ur Skandinaviska Bankens Kvartalsrapport.
10. *Industriens Utredningsinstitut*², Jan Wallander, 6 s. Särtryck ur Skandinaviska Bankens Kvartalsrapport.
11. *Input-output och den strukturella interdependensen*, Bengt Höglund, 35 s.
12. *Jordbruket under omvandling*, Odd Gulbrandsen och Göran Albinsson, 51 s.
13. *Oljan i svensk ekonomi*, Jan Gillberg och Erik Höök, 68 s.

1959

14. *Användning av befolkningsregistret för undersökning av arbetskraftens rörlighet — en metodstudie*, Jan Gillberg och Bengt G. Rundblad, 23 s.
15. *Kapitalbildningsproblemet. Några samhällsekonomiska synpunkter*, Erik Dahmén, 78 s.
16. *Skiftarbete i verkstadsindustrin. En undersökning rörande de ekonomiska förutsättningarna*, Lars Lidén och Jan Wallander, 131 s.
17. *Perspektiv på Västeuropas utveckling 1955–75*³, Ingvar Svennilson, 85 s.

1960

18. *IUI:s konsumtionsprognos för år 1965*³. *En granskning och revidering*, 106 s.

¹ Finns även på engelska

² Finns även på engelska och tyska

³ Har en engelsk sammanfattning

C. ÖVERSIKTER ÖVER FÖRHÅLLANDEN I UTLANDET

Nationaliseringen i England, Erik Höök 1955, 88 s. multilith.

Den fria världens råvaruförsörjning, 1954. 216 s., utgången.

Den amerikanska antitrustpolitiken och dess tillämpning, Hans Thorelli jr. 1949, 102 s. stencil, utgången.

Europas ekonomi ur balans, 1948, 60 s.

Tullunionen mellan Belgien, Holland och Luxemburg, 1947. 16 s. stencil.

Sovjetunionens industri, 1947, 31 s. stencil.

Socialiserings- och reorganisationsplaner för industrien i Västeuropa, 1947, 57 s. stencil.

Konjunkturläget i USA, 1946, 12 s. stencil.

Den engelska bomullsindustrien under mellankrigsperioden, Rune Hellberg 1946, 121 s. stencil, utgången.

Den ekonomiska efterkrigsplaneringen i Kanada, 1944, 16 s. stencil.

Produktionskommittéerna i den engelska industrien, 1944, 16 s. stencil.

Det amerikanska näringslivet och efterkrigsproblemen, 1944, 50 s. stencil, utgången.

Engelska synpunkter på näringspolitiken efter kriget, 1943, 30 s. stencil.

Studie rörande koncentrations- och rationaliseringsåtgärder inom den tyska industrien, 1942, 55 s. stencil, utgången.

Studie rörande koncentrationsåtgärder inom den engelska industrien, 1942, 13 s. stencil, utgången.

Taxepolitiken vid de finska järnvägarna, 1942, 9 s. stencil.

D. EKONOMISKA OCH STATISTISKA ÖVERSIKTER

a. *Undersökningar av vinster, investeringar m. m.*

Vinster, utdelningar, skatter, löner m. m. inom industrin 1937–1950.

b. *Ekonomiska översikter*

Det ekonomiska läget, tre gånger årligen.

c. *Löpande statistik*

Industriförbundets produktionsindex.

Sysselsättningsstatistik för verkstadsindustrin.

Orderstatistik för verkstadsindustrin.

Industriell månadsstatistik.

INDUSTRIPROBLEM 1960

består av en samling uppsatser, i vilka olika forskare redogör för resultat som de nått i sitt arbete inom Industriens Utredningsinstitut och syftar till att väcka och diskutera en del enligt institutets mening viktiga industriella frågor.

R. BENTZEL diskuterar skogsindustrins framtid och vilka möjligheter den har att bibehålla sin ställning som landets främsta exportindustri.

E. DAHMÉN belyser hur industrin finansierats under 50-talet och vilken roll självfinansiering därvid spelat.

O. GULBRANDSEN redogör för en prognos som han gjort om var befolkningen kommer att bo 1975.

B. HÖGLUND diskuterar verkningarna av bilindustrins expansion med hjälp av den moderna input-output-metoden.

E. HÖÖK ställer frågan »Välfärdsstat eller välståndsstat?»

C. LAGERKVIST o. G. AHR SJÖ har undersökt produktions- och produktivitet utvecklingen inom industrin med hänsyn till både arbetskraftens och kapitalinsatsens betydelse.

L. MUTÉN debatterar »Vem betalar aktiebolagsskatten och kan dubbelbeskattningen av företagets vinster avskaffas?»

L. NABSETH berättar om hur amerikanska storföretag gör försäljningsprognoser.

B. G. RUNDBLAD har undersökt hur stor rörlighet det är inom olika yrken, hur arbetsbytena äger rum samt vad det är som gör att folk flyttar från den ena sysselsättningen till den andra.

M. WALLENBERG — institutets ordförande — ger en översikt av institutets utveckling och verksamhetens nuvarande inriktning och målsättning.

I distribution: Almqvist & Wiksell, Stockholm

PRIS 15:—